

**Міністерство освіти і науки України
Науково-дослідний Інститут українознавства
Ministry of Education and Science of Ukraine
Scientific Research Institute of Ukrainian Studies**

Українознавець Connoisseur of Ukraine

Випуск VIII

Львів – Lviv, 2009

Міністерство освіти і науки України
Науково-дослідний Інститут українознавства
Друкується за рішенням Вченої Ради
Науково-дослідного Інституту українознавства Міністерства освіти і науки України
протокол № 13 від 1 грудня 2008 року.
Ministry of Education and Science of Ukraine
Scientific Research Institute of Ukrainian Studies
The journal is published according to the decision of the Academic Council of Scientific Research
Institute of Ukrainian Studies, transactions №13, грудня 1, 2008.

Число VIII - 2009 р., журналу "Українознавець" пропонує наукові праці з українознавства, історії, філології, рецензії, які висвітлюють нові аспекти, нові погляди по науковому українознавству.

У VIII - й випуск "Українознавця" ввійшли праці вчених та рецензії з Львова, Києва, Харкова, Риму, Москви та Мінська які досліджують проблеми українознавства.

Українознавець - Connoisseur of Ukraine
Випуск VIII. Львів 2009.

Редакційна Рада:

доктор історичних наук	Баран В.Д. (Київ, Україна)
доктор історичних наук	Васюта С.І. (Київ, Україна)
доктор історичних наук	Грабовецький В.В. (Івано-Франківськ, Україна),
доктор історичних наук	Дашкевич Я.Р. (Львів, Україна)
доктор історичних наук	Даниленко В.Н. (Київ, Україна)
доктор історичних наук	Калакура Я.С. (Київ, Україна)
доктор історичних наук	Кабузан В.М. (Москва, Росія)
доктор історичних наук	Лисак В.П. (Львів, Україна)
доктор історичних наук	Савчук Б.П. (Івано-Франківськ, Україна)
доктор історичних наук	Санін Г.О. (Москва, Росія)
доктор історичних наук	Сворака С.Д. (Івано-Франківськ, Україна)
доктор історичних наук	Терпиловський Р.В. (Київ, Україна)
доктор історичних наук	Федака С.Р. (Ужгород, Україна)
доктор історичних наук	Хорошкевич А.Л. (Москва, Росія)
доктор філософських наук	Пришляк М.Д. (Рим, Італія)
доктор філологічних наук	Єрмоленко С.Я. (Київ, Україна)
доктор філологічних наук	Качкан В.В. (Івано-Франківськ, Україна)
доктор філологічних наук	Крик Я.С. (Мюнхен, Німеччина)
доктор філологічних наук	Кононенко П.П. (Київ, Україна)
доктор філологічних наук	Мегела І.П. (Київ, Україна)
доктор філологічних наук	Мосенкіс Ю.Л. (Київ, Україна)
доктор філологічних наук	Мушинка М.В. (Пряшів, Словаччина)
доктор філологічних наук	Зимомря М.І. (Дрогобич, Україна)

Редколегія: доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту українознавства Міністерства освіти і науки України, академік Міжнародної академії наук Євразії, академік Академії Наук Вищої Школи України, лауреат премії ім. академіка І.П.Крип'якевича В.С. Ідзьо (**Головний редактор**), доктор філософських наук, професор М.Д.Пришляк (**заступник головного редактора**), доктор філософських наук, професор Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С.З. Гжицького . О.В.Огірко, кандидат історичних наук, вчений секретар НДІУ О.Б.Ярошинський, кандидат історичних наук, доцент Л.К.Токар, кандидат історичних наук, завідувач археологічного відділу УУМ В.С.Артюх, доктор філологічних наук, професор, академік П.П.Кононенко, кандидат філологічних наук, професор С.Г.Борзенко (**літературний редактор**), кандидат філологічних наук, завідувач відділу мови НДІУ, В.Ю.Пономаренко, кандидат філологічних наук, доцент Л.В.Бабаєва, кандидат філологічних наук, доцент Л.І. Конюхова, кандидат філософських наук, доцент Т.П.Кононенко, кандидат технічних наук, доцент В.Д.Смичок

Редколегія складає подяку директору "Радіо Воскресіння" п. Мирославу Павлюку
за сприяння у виданні VIII випуску Українознавця.

ISBN 978-966-665-570-1

© Національний науково-дослідний Інститут Українознавства МОН України.

© Науковий Журнал «Українознавець».

30 років науково - педагогічної праці (1979-2009), та 20 років науково - педагогічної співпраці (1989-2009), головного редактора “Українознавця” Віктора Ідзя та члена Редакційної Ради Ярослава Дашкевича

Переднє слово

З великою приємністю спостерігаю зростання журналу “Українознавець”. Тематика стає багатограннішою, науковий рівень підвищується, коло авторів поширюється.

Велика заслуга в цьому головного редактора журналу академіка Віктора Ідзя.

Необхідно, щоб “Українознавець” доходив до наукового і ненаукового читача, в проблеми, явища, факти, про які повідомляє журнал твердо входили до наукового світу.

Перед редакцією виникає важке завдання збільшувати наклад видання, а це в наших сьогоднішніх умовах не просто, та залучати до авторства дальших прихильників “Українознавця”.

Ярослав Дашкевич

Професор, доктор історичних наук,
почесний доктор Академії наук Вірменії,
професор Українського Університету міста Москви,
академік Української Вільної Академії наук (США),
член Редакційної Ради “Українознавця”

Зміст

Переднє слово Ярослава Дашкевича	3
--	---

Історія

Артюх Вадим. Культова пам'ятка епохи енеоліту на Буковині.....	6
Бабін Михайло. Національне відродження в Україні наприкінці 1980 - х початку 90 - х років.....	8
Дашкевич Ярослав. Українське козатство в інтерпритації ненаукових стереотипів.....	12
Ідзьо Віктор. Король Юрій I Левович в українській та європейській історичній традиції (1255 - 1301 рр.).....	18
Лазарєва Валентина. Розвиток українознавчої проблематики в українській науковій думці XIX століття.....	25
Павлюк Мирослав. Історичні аспекти становлення Радіо “Воскресіння”.....	32
Пришляк Михайло. Історична потреба для сьогодення вивчення філософської концепції Гегеля.....	35
Федоренко Олександр. Історичні етапи становлення і розвитку геополітичних досліджень у сфері українознавства.....	39

Філологія

Баран Ярослав. Предмет і завдання фразеології: історія і перспективи.....	62
Дмитренко Василь. Феномен особистості Івана Франка.....	67
Ідзьо Віктор. Літературна діяльність Миколи Васильовича Гоголя у Москві 200 – літтю з дня народження присвячується.....	68
Климчук Федір. Народні діалекти Білорусії в діалектологічних атласах.....	72
Коротя - Ковальська Валентина. Тарас Шевченко – духовний взірець нації.....	76
Наливайко Степан. Сковорода: Таємниця славетного імені.....	80
Огірко Олег. Трактатування терміну духовність в українознавстві.....	87
Пришляк Михайло. Єдність в мові, філософії та релігії для сьогоденної системи освіти та науки українського народу.....	93

Рецензії

Захарченко Андрій. Рецензія на книгу професора В. Ідзьо “Візантійська література та культура (IV - XV ст.). – Львів: Сполом, 2008. – 72с.....	96
Огірко Олег. Рецензія на наукову працю “Віктор Ідзьо. Галицький король Коломан I і процеси першої політико-релігійної унії в Галичині в першій чверті XIII століття. - Львів: Сполом, 2009. – 48 с.”.....	97
Наші автори.....	99
Пам'ятка авторів.....	100

**В.Ідзьо, В.Гаюк, Я.Дашкевич, вчені Кафедри українознавства ІСЄ
- односторонні в необхідності розбудови наукового журналу «Українознавець»**

Content

Introduction - Dashkevych Yaroslav.....	3
History	
Artyukh Vadym. Religious monument of Brazen Age in Bukovina.....	6
Babin Mykhajlo. Ukrainian national regeneration 80 – 90 rr. XX st.....	8
Dashkevych Yaroslav. Ukrainian cossaks. Antiscintific interpretation.....	12
Idzo Viktor. Король King Yuri I in ukrainion end europion tradition (1255 – 1301 rr.).....	18
Lazareva Valentyna. Development of Ukrainian studies range of problems in the Ukrainian scientific ideas of XIX century.....	25
Pavlyk Myroslav. Istorikal aspekt Voskresinnya Radio.....	32
Pryshlyak Mykhajlo. Historical necessary studing Gegel filosophy for modern time.....	35
Alechsandr Fedorenko. Essential aspects of historic and politic and world view bases of formation and development of Ukrainian geopolitic idea.....	39
Philology	
Baran Yaroslav. Cubjekt end task of frasiologia: histori end prospect.....	62
Dmytrenko Vasil. Studying Ivan Franko personality phenomenon the author.....	67
Idzo Viktor. Literature activity M.W. Gogol in Moscov.....	68
Klimtšuk Fjodor. Byelorussian national dialects in dialechin atlass.....	72
Korotya - Kovalska Valentyna. Taras Shevchenko is a Spiritual Ideal of a Nation.....	76
Nalyvaiko Stepan. Skovoroda: the mystery of glorious name.....	80
Ohirko Oleh. Interpretation term spirituality in Ukrainian study.....	87
Pryshlyak Mykhajlo. Unity languag phylosophy and religion for modern ukrainian system of education and science.....	93
Reviews	
Zakharchenko Andrew. The review for the book of V. Idzio “ Eastern Christian literature and culture in IV - XV century “.....	96
Ohirko Oleh. First Galician kings and attempts of the interchurch understanding. Review on scientific labor “Viktor Idzo. Galician king Koloman I and processes of the first political-religion union in Galician in the first fourths of the XIII Age. – Lviv: Spolom, 2009. – 48 p.”.....	97
Our authors.....	99
The Recommendations for the Author.....	100

**Головний редактор В.Ідзьо, Я.Дашкевич
член редакційної ради наукового журналу «Українознавець»**

Культова пам'ятка епохи енеоліту на Буковині

Анотація: Літом 2008 года експедицією Українського Університету в Москві було знайдено культове святилище поблизу села Перківці Чернівецької області. Пам'ятник розміщується на правому березі Дністра. На місі висотою 40 - 50 м. збереглися земляний вал і насип з кільцевим ровом. Керамічний матеріал відноситься до пізнього етапу трипільської культури. В печері на склоні миса знайдений камінь з ідеографічними знаками.

Ключові слова: Печера, мис, кераміка, піктограми, ідеограми.

Експедицією Українського університету м. Москви на чолі з доктором історичних наук, професором, академіком Академії Наук Вищої Школи України Віктором Ідзьо і Львівського музею історії релігії літом у 2008 році продовжені попередні пошукові археологічні роботи на Буковині, на правобережжі Дністра. Ландшафт відноситься до Кельменецького степового товтрового району. Характерною рисою цієї місцевості є наявність високих і низьких террас. Невеликі ріки і струмки, що впадають у Дністер, утворюють яри над якими розташовані миси. На одному з таких мисів поблизу села Перківці Чернівецької області було виявлено культове святилище раннях епох.

Пам'ятка розташована в 2 км на північний захід від с. Перківці в урочище Печера, на правому березі Дністровського водосховища. Струмок, що впадає в Дністер, утворює мис довгастої форми, що нагадує лежачого ящера. Відносна висота його є 40 - 50 метрів над рівнем води. З південно - східної сторони, з боку Дністра мис обмежує скелясте урвище. Із протилежної сторони мису струмок утворює глибокий яр з таким ж скелястим урвищем.

Південно-східну частину мису, найбільш доступну, від яру до урвища над Дністром, перегороджує поперечний земляний вал висотою 1,5 м. довжиною 50 м. Довжина мису від вала до кінцевої частини становить 120 м. Тут знаходиться земляна курганоподібна насип круглої форми діаметром 20 м., яка оточена кільцевим ровом. У кінцевій частині мису в урвищі зібрано близько 100 одиниць фрагментів ліпного посуду з жовтогарячої й жовтої відмученої глини. На деяких з них проглядається орнамент нанесений чорною фарбою.

З боку яру в північно - східній частині мису на крутому схилі у вапняковій скелі виявлена печера карстового походження орієнтуванням північ - південь. Її передня частина являє собою грот довжиною 2,5 м., шириною 1,7, висотою 1,8 м. У глибині печери грот різко звужується. Тут був знайдений невеликий фрагмент ліпної посудини з жовтогарячої відмученої глини подібний знахідкам на поверхні. Більш вузький хід з низькою стелею триває ще на 3 м. Далі вхід важко доступний. Але не виключено, що печера має продовження.

У передній частині грота знаходиться вапнякова плита розмірами 1,3х1х0,7 м. На ній проглядаються графічні знаки, які проштриховані в породі гострим інструментом. Їхня висота - 10-12 см. Виконані у вигляді ліній вертикальних, горизонтальних, косих, пересічних під кутом прямим і косим. Іноді зустрічаються й геометричні фігури у вигляді кіл, еліпсів, трикутників, прямокутників. Більшість знаків нагадують рунічні. У верхній частині плити проглядається знак у вигляді літери Н у колі. Поки що важко сказати являються чи ці зображення ідеограмами або письменами. Їхня кількість нараховує приблизно декілька десятків одиниць.

Керамічний матеріал відноситься до трипільської культури, до етапу С-II (середина III тис. до н.е.). По всій імовірності до цього ж періоду відносяться вал, курганоподібна насип на місі й графічні знаки в печері. За межами мису на терасі зафіксовано ряд стародавніх поселень, де зібрана пізньотрипільська кераміка. В 0,5 км на південний схід від мису знаходиться курган. У насипу простежується кромлех з кам'яних брил. Біля кургану, крім пізньотрипільської кераміки, була знайдена мініатюрна клиноподібна сокирка, яка виготовлена з вапняку. Імовірно вона мала культове призначення.

Святилища мисового типу з насипами, оточеними кільцевими ровами, які перегороджені земляними валами, відомі на Буковині. Більшість із них відкрив і досліджував Б.Тимошук. Близький по типу пам'ятник знаходиться поблизу села Ленківці в урочище Баба. Там є два вала, що перегороджують мис, насип з кільцевим ровом. Приблизно такий же пам'ятник знаходиться поблизу села Нагоряни. Обидва об'єкти розташовані на мисах при впадінні ріки Сурши в Дністер, приблизно в 15 км нижче по Дністру від пам'ятки біля села Перківці. Керамічний матеріал відноситься до трипільської культури, скіфського часу, слов'янського періоду VIII–IX ст. і до епохи Київської Русі X–XIII ст. Подібні пам'ятки відомі поблизу сіл Ревно, Ржавинці, Горбова, Бабін [7, с.137 - 143].

Ідеографічні знаки на кам'яних плитах були виявлені в регіоні Дністра, на його лівобережжі ще наприкінці XIX ст. поблизу сіл Бакота, Нагоряни, Лядово. Є також згадки про стіни циклопічної кладки й про мегалітичні стовпи. К.Мельник відносить ці знахідки до епохи неоліту [5, с. 102 - 134]. На даний час місцевість затоплена водами Дністровського водоймища.

Поки невідомо, що за кам'яні круглі диски із графічними знаками були знайдені місцевим лісником у печері поблизу села Ямниця, під містом Івано - Франківськ в 1890 році. Там на березі ріки Бистриці, на схилах Вовчанецьких гір на скелі знаходиться древнє святилище з печерами й ритуальним майданчиком. Дослідженнями археологів кінця XIX ст. тут було виявлено матеріал епохи енеоліту [8, с.51 - 59]. На жаль, ці кам'яні диски зникли після I світової війни.

Наприкінці 90-х років XX ст. експедицією Українського Університету м. Москви, під керівництвом нині академіка Академії Наук Вищої Школи України, Віктора Ідзьо, були виявлені графічні зображення на правобережжі Дністра. Поблизу села Комарів, навпроти Бакоти, у прибережній зоні знайдено 8 кам'яних плит з малюнками, виконаними гострим інструментом. Проглядаються ідеографічні й піктографічні знаки, які проштриховані у вапняковій породі. На вершині й схилах плато зафіксовано наскельні барельєфні зображення, групи кам'яних плит, антропоморфні кам'яні стовпи. Святилище, швидше за все, знаходилося на місці, що у даний час затоплений водами Дністровського водосховища. Матеріал, що зустрічається на поверхні, відноситься до різних періодів: від епохи трипільської культури до давньоруського часу.[1, с. 67-83].

Зображення, які близькі по типу знакам на святилище в села Перківці, відомі в східних регіонах України на Приазов'ї. На культовій пам'ятці Кам'яна Могила є стилізовані графічні малюнки, які проштриховані в породі гострим інструментом. Вони зустрічаються майже у всіх гротах і печерах. Слід зазначити зображення в печері Риби, гроті Бика, гротах № 51, 55, 61 і ін. Датуються вони епохою неоліту - енеоліту [6, с.241 - 242, с.278, с. 280].

По В.Даниленко, Кам'яна Могила, як святилище, функціонувала з пізнього палеоліту до епохи ранньої бронзи. Після цього настає тривала перерва до перших століть н.е. Це пов'язане з міграцією населення, яке проживало у цьому регіоні [3, с.47 - 49].

Близькі по типу знаки, піктограми, ідеограми були зафіксовані в країнах Європи за межами України. Варто згадати тертерийські глиняні таблички з письменами, які нагадують ранні шумерські ієрогліфи, які були знайдені на пам'ятці епохи неоліту на пагорбі Турдаш у Румунії. Такі ж знаки були виявлені на фрагментах посуду на неолітичному поселенні поблизу села Винча в Югославії. Щодо Західної Європи, то кам'яна плита із графічними зображеннями була знайдена в Німеччині біля населеного пункту Цюшен (Гессен-Нассау). На пласкому камені з печери Ла Модельєне (Франція) були також зафіксовані графічні знаки. Вчені відносять їх до періоду неоліту - енеоліту [9, с.215 - 216, с. 222]. Керамічний матеріал на святилище біля села Перківці відноситься до пізнього етапу трипільської культури. По Т.Ткачуку, у цього народу система знаків була іншої. Вона виражалася в писаному орнаменті на посуді. Але в III тисячолітті до н.е. населення трипільської культури піддається агресії з боку сусідніх племен з півночі й півдня. У самій трипільській культурі відбуваються зміни. Зникає писаний посуд, з'являються багаті курганні й бідні ямні поховання. Мирні аграрні культу поступово витісняються культурами зброї й войовничих богів. Виникає необхідність в укріплених святилищах. Навали проходять періодично, хвилями.

Відповідно до археологічних досліджень, на Приазов'ї й Північному Причорномор'ї, у регіоні де знаходиться Кам'яна Могила, в IV - III тисячоліття до н.е. жили народи наступних культур: дніпро - донецької, середнестогівської, нижнесихайловської, ямної. У цей період відбувається перехід від мисливського господарства до скотарства й розпад общинно - родових відносин. Утворюються первинні племінні союзи. Починається міграція, яка пов'язана із завоюванням сусідніх племен.

У сферу впливу кочівників підпадає Північне Причорномор'я й низов'я Дунаю. Прибульці з південно - східних степів з'являються на Середньому Подністров'ї, куди приносять свою економіку, культуру, релігійні вірування. Трипільська культура зникає. Далі завойовники йдуть на Балкани й у Європу. Міграція скотарських племен епохи енеоліту прямо пов'язана із проблемою розселення індоєвропейських племен і формування більш пізніх цивілізацій.

По В.Струве, державу Хетів заснували племена, які прийшли зі степів Північного Причорномор'я [2, с.267]. Б.Грозний вважає прабатьківщиною хетів Прикаспійські степи [4, с.255]. Між Причорномор'ям і Прикаспієм розташоване Приазов'я, місцезнаходження Кам'яної Могили.

Щодо пам'ятки поблизу села Перківці, то його можна віднести до категорії ранніх язических святилищ мисового типу. Більшість із них було засновано в III тис. до н.е., у період переселень і завоювань. Функціонували в наступні сторіччя. Деякі припинили своє існування в період хрещення Русі. Святилище біля села Перківці, судячи з матеріалу, існувало тільки в пізньотрипільський період. Місцеве населення, по всій ймовірності, було завойовано прибульцями з південно - східних степів, з регіону

Кам'яної Могили, з котрими на Подністров'я прийшла піктографія й ідеографія. Ці знаки, швидше за все, є прототипом писемності цілого ряду відомих цивілізацій.

Список використаних джерел та літератури:

1. В. Артюх, В. Ідзьо, Б. Рідуш, І.Власов. Археологічні дослідження поблизу с.Комарів на Дністрі. Матеріали досліджень з археології Прикарпаття і Волині. - Львів, 2002.- Вип. 6.
2. Всемирная история.- М., 1956.
3. В.Н.Даниленко. Кам'яна Могила. - К., "Наукова Думка", 1986.
4. В. Замаровский. Тайны хеттов. - М., "Вече", 2000.
5. Е.Н.Мельник. Следы мегалитических сооружений в некоторых местностях Южной России. Труды VI археологического съезда. - Одесса, 1886. - Т. I.
- 6.Б.Михайлов. Петрогліфи Кам'яної Могили. - К., 2005.
- 7.Б.О.Тимошук. Давньоруська Буковина. - К. "Наукова Думка", 1982.
- 8.W.Demetrikezicz. "Groty. wykute w skalach Galicji Wschodniej pod względem archeologicznym. Materiały antropologiczne- archeologiczne i etnograficzne. - 1903.-Т.6.
- 9.J.Cepik. Jak człowiek nauczył się pisać.- Warszawa, 1987.

Стаття надійшла до редакції 18.05.2009

Вадим Артюх

Культовый памятник эпохи энеолита на Буковине

Аннотация: Летом 2008 года экспедицией Украинского Университета в Москве было найдено культовое святилище вблизи села Перковцы Черновицкой области. Памятник расположен на правом берегу Днестра. На мысу, высотой 40-50 м. сохранились земляной вал и насыпь с кольцевым рвом. Керамический материал относится к позднему этапу трипольской культуры. В пещере на склоне мыса обнаружен камень с идеографическими знаками.

Ключевые слова: Пещера, мыс, керамика, пиктограммы, идеограммы.

Vadym Artyukh

Religious monument of Brazen Age in Bukovina

Annotation: In summer 2008 the expedition of Ukrainian University in Moscow discovered the religious sanctuary near the village of Perkivtsi in Chernivtsi oblast. The monument is situated on the right bank of the river Dnister. The earth mound and the embankment with a ring ditch remained on the cape, which is 40-50 m high. The ceramic material belongs to the late period of Trypilla culture. A stone with ideographic signs has been found in a cave located on a slope of the cape.

Key words: Cave, cape, ceramics, pictograms, ideograms.

УДК 37. 013

Михайло Бабін

Національне відродження в Україні наприкінці 1980 - х початку 90-х років

Анотація: В статті проглядається проблема вивчення відродження України.

Основний акцент концентрується на вивченні проблеми національного відродження в Україні наприкінці 1980 - х початку 90 - х років.

Ключові слова: Україна, національне відродження в Україні, Схід і Захід України, Товариство Просвіта, Наукове Товариство ім. Т.Шевченка.

Кінець 80-х років, стало часом національного відродження української нації, її культури, мови. У цей період сформувалися основні національні українські партії; організації, що займалися відродженням української культури, мови (цими організаціями були "Просвіти"); почалося відродження національного розуму української нації. Потрібно сказати, що в 1990 році "відроджувалася" не тільки українська нація, але і безліч етнічних меншостей (у першу чергу кримських татар, що почали повертатися в Крим). Але саме головне, що давня мрія українського народу початку здійснюватися на практиці. Цією мрією було здобуття незалежності від Росії, ідейне єднання Заходу і Сходу України, духовне відродження. Але, усе-таки, у підсумку, ця ідея розумілася по-різному на Сході і на Заході України.

Як відомо, “Одним з факторів, що підвищують ступінь впевненості і дозволяють перебороти наростаючі кризові явища в умовах трансформації, а також і закріплення демократичних політичних цінностей, може стати консолідуюча національна ідея” [3, с. 58]. Національна ідея – це сукупність політичних, економічних, соціальних, правових цінностей, система поглядів, визначається загальною метою, корінних принципів даної держави, що відображають довгострокові внутрішні і зовнішні інтереси народу, орієнтовані на зовнішні інтереси народу, спрямовані на зовнішні інтереси народу, спрямовані на зміцнення державності і подальший її розвиток. Національна ідея, мобілізуюча й активізує своїх прихильників, могла б сприяти подоланню стану анемії і пригніченості, створити ілюзію перспективи і конструктивності конкретної програми дій [3, с. 59].

На той період можна позначити три плинні в національному русі України, що виступає як провідники української національної ідеї.

Перші з них – це товариства (Товариства української мови імені Тараса Шевченка, “Шар”), братерства (Студентське братерство), Союзи (УСС).

Вони не мали такої задачі оволодіння владою, вихід України зі СРСР, закриття КПУ-КПСС. Основна сфера їхньої діяльності полягала у відродженні української мови, культури, підтримці високого морального вигляду українського і т.д. Одним словом, вони носили неполітичний характер.

Вони вимагали: демократизму в мовній політиці, твердження української мови як мови міжнаціонального спілкування в Українській РСР [4, с.513]; ставили задачу – виховати повноцінного, усебічно розвитої молодого людини, дати йому гідне утворення, дати Україні – “людини обов'язку”; прищепити громадськості християнську мораль [4, с. 538]; також, вважали за необхідне домогтися права на вільну діяльність релігійних общностей у наукових закладах і забезпечення виконання закону у мовах [4,с.543].

Одним словом представники першої групи виступали за культурне відродження українців, а не за політизацію української нації, у відмінності від їхній “побратимів” політичних партій національно – демократичної і націоналістичної користі.

Другі – це політичні партії, національно – демократичної користі (УРП, УХДП, УНДП) і сама масова й авторитетна, на той період, народний Рух України (НРУ).

На відміну від перших вони виступали за незалежність України, соборність, закриття КПУ – КПРС. Виступали за політизацію української нації.

Головними їхніми задачами були: придбання парламентським шляхом державної незалежності України, будівництво демократичного і гуманного суспільства, відродження і всебічний розвиток української нації, забезпечення національно-культурних потреб всіх етнічних груп республіки [4, с.544 - 545], створеного соборної держави, створення національної армії [4, с. 560], консолідація всіх демократичних сил для створення єдиного фронту; [4, с. 569], закріплення в новій конституції України багатопартійності і законодавчу захист усіх цивільних прав і воль [4, с. 570], хоча деякі вимагали ввести закон про громадянство, по якому громадянство дається, тільки у випадку знання української мови (УХДП). У цілому національні демократи вважали що “національну мову – першооснова, першоджерело культури, фундамент національного побуту народу, загальнолюдська цінність. Зникає, національна мова – умирає народ як нація. Вважали несумісним зі своїм принципами пропаганду расової національної винятковості, шовіністичних і націоналістичних поглядів [4, с. 545].

Так само, вони вважали, “що росіяни, що живуть у республіки сучасного українського національного відродження, росіяни можуть розвиватися як самобутня частина соціуму республіки, з умовою повного розквіту української нації. Інший шлях веде до пагубних наслідків для обох народів” [4, с.546 - 547].

У цілому, можна сказати, що їхня ідеологічна основа складалася з двох складових: націоналізму як політичного принципу і ліберальних традицій. Їхнє розуміння національної ідеї можна охарактеризувати одним гаслом “Вільна людина, на вільній землі, у вільній державі”!

Треті – це партії націоналістичної користі, ідеологічна основа сформульована Д. Донцовим, Н. Михновським і деяким іншим. Це партії, що здатні домагатися своїх цілей будь-яким шляхом. Насамперед, це ДСУ, УНП, СНУМ. Усі вони виступали за будівництво Незалежної Соборної Української держави, за створення власних національних збройних сил, їм присуща антиросійський (а в більшості випадків і антиросійський) пафос, сильна русофобія і взагалі є присутнім безліч виродливих рис націоналізму.

Усі він вважають, що “головний зміст історичної традиції дуже живий жива у всякому українці. Її основа – це глибокий демократизм, любов і боротьба до народовладдя і волі для усіх, на всіх полях, окремою рисою української історико-політичної традиції є глибоке почуття окремоти проти поляків і москалів. Українці бажають собі лише української національної держави в етнографічних границях. Вони

хочуть бути хазяїнами лише на своїй власній землі – чужого не бажають, і наскільки можна судити по минулому і сьогоденню, бажати не будуть” [8, с. 70].

Основою для них є, свого роду, тоталітаризм, що є головною зброєю, який етносу в Україні. У їхньому розумінні національна ідея зв'язана з твердженням, що “пристрій української держави будується на основах нациократії. Очолювати держава повинна б вождь нації, а точніше глава Проводу ОУН, що повинний панувати в Україні усе своє життя, і в руках якого повинна зосереджуватися вся повнота верховної влади української держави” [5, с. 306]. Звідси випливає, що “Україна є суверенною державою, авторитарною, тоталітарною державою” [5, с. 306].

Подальше практичне впровадження національної ідеї в життя, пов'язано з прийняттям “Декларації про державний суверенітет України” (16 липня 1990р.). прийняття Декларації про державний суверенітет України було кульмінаційним моментом національного відродження кінця 80-х початок 90-х років XX сторіччя. Прийняття Декларації головою Верховної Ради Л. Кравчуком і іншими представниками України під час переговорам у Москві свідчило, що в Україні сформувалася політична еліта [6, с. 335].

Після підписання Декларації про державний суверенітет, розвал СРСР був, не відвернемо, усі свідчило про те, що СРСР звалить. Після декларації пішли підписання й інший документ, тобто Закону УРСР “Про економічну самостійність”. Серпневий путч (18 – 21 серпня 1991 року) не удався. І 24 серпня 1991 року був підписаний “Акт проголошення незалежності України”.

У деякій мірі вплинули події в Москві, особливо сумно – відомий серпневий путч 1991 року [6, с. 334]. Хоча в більшій мірі, союз почав розвалюватися задовго до цих подій.

У свою чергу, політизація українського етносу в Україні, самого великого з всіх інших (за переписом 1989 року 37,4 мил. чи 72,7%), стало результатом довгого процесу нациогенеза, виходячи з концепції Дашкевича “Здали етнонаціонального розвитку українців”, період від 1991 року, стали періодом IV Держави, цьому періоду супроводжували різкий ріст етнічної свідомості, що став результатом розвитку СРСР, зародження і виникнення нової української держави (IV Держави).

Значного розвитку в Україні придбала ідея політичної нації на принципах держави. Саме такий спосіб національного виникнення держави вважалось оптимальним для українського політолога В'ячеслава Липинського. Для усіх, хто живе в Україні, указував він, українська держава повинна стати загальною батьківщиною; українську націю краще консолідувати на базі “територіального патріотизму”, тобто на базі солідарності всіх постійних жителів землі української без уваги на їхню соціальну приналежність, віросповідання, етнічне походження і національно-культурне створення [6, с. 336]. На той період, прийняття цієї концепції було оптимальним, виходячи з того, що Україна – це поліетнічної держава.

Концепція проголошення політичної нації, її безальтернативність, пояснюється, насамперед, тим, що внаслідок специфіки історичного розвитку Україна є багатонаціональною державою, і всі нації. Що проживають на території нашої країни, мають рівні права [10, с. 13]. Незалежність України гарантія і захист прав нації створити необхідність, щоб етнос розвивався “для себе”, коли його представництво розуміють свої інтереси в загально цивілізаційних процесах [10, с. 14].

Що до українського етносу, то на той період, для нього встала задача створити з “народу” “націю”, тобто перейти не “вищу” стадію етнологенезу, “відродити” українську мову, культуру, і здійснити все це на основі дотримання прав людини, національних меншостей і демократичних основ.

Перехід етносу у вищу форму свого існування – нації. Пов'язано з розвитком капіталістичної економічної інформації з властивої їй приватною власністю, особистою ініціативою і вільним ринком. Цей розвиток породжує ліберальну форму громадської організації [9, с. 30]. Слово “нація” уживається не тільки в економічному, але й у державному значенні [9, с. 20]. У зв'язку з визнанням за етносом цілісного типу надорганізму, виникає про співвідношення особистості й етносу, про погодженість інтересів людини і суспільства, громадянина і держави [7, с. 24]. Свобода особи стає передумовою ефективного функціонування різноманітних людських общностей, насамперед етносів, а також держави [9, с. 25]. Забезпечення прав нації на самовизначення і на побудову власної держави є необхідною передумовою забезпечення прав людини (хоч і недостатньої) [9, с. 30]. І взагалі, “існування нації – це щоденний плебесцит” [9, с. 22], так вважав Е. Ренан.

Частка кожного етносу (народу) обмежена, переплетена з часткою його мови. Мова – є органічним атрибутом народу. Без мови немає народу. Мова забезпечує єдність етносу, розчленованого державними кордонами, розділеного простором, соціальними політичними факторами. Для єдності народу значення мови – порівняння зі значенням крові [2, с. 122]. З цього випливає, що головне для українського етносу – це перейти на нову стадію нациогенеза – стати нацією; відродити свою мову і культуру; при цьому не порушити право і волю окремих громадян і інших етносів.

Потрібно сказати, що протягом всього існування України в рамках СРСР, у свідомості більшості громадян УРСР сформувався специфічний синдром психічних реакцій і станів, специфічний спосіб

мислення. У цьому комплексі проживання національної маловартості з'єднується з почуттям висоти над іншими народами. Важливий для кращого розуміння деіації у політичній культурі українства є гіпотеза про виникнення окремого феномена “радянського українця” – симбіозу традиційної української політичної культури й установок радянської людини [7, с. 59].

Результатом виникнення феномена Радянського українця було виховання в душі Інтернаціоналізму. Цьому типу людини при суцх такі риси як культ “Вождя” і “Революційної дії”, повага до радянських ідеалів, стійкі тимчасові децетрації в біографічне минуле, недовіра до інститутів. Потрібно сказати, що люди цього типу цілком відкидають і вважають найгіршому злом Націоналізму як такий і як ідеології зокрема. Їм ворожих як “Жовто-блакитний прапор”, так і “Триколор Великої Росії”. Можна припустити, що ХХІ століття буде століттям Інтернаціоналізму, а не націй, майбутнє за радянською людиною, а не за націонал – патріотам. Звичайно, згодом поняття феномена “Радянської людини” зміниться, але основи залишаться старими. Зміняться тільки дріб'язки, тобто відпадуть “непотрібні рудименти”.

Потрібно сказати, що крім українців, в Україні живе 109 етносів, українці є найбільшим у якісному відношенні етносом у державі [6, с. 178].

По переписі населення в 1989 році з 51,4 мил. усі населення українці складали 37,4 мил. чіл 72,7%. Другим по чисельності етносом після українців виступають росіяни – 11,3 милій. (22.1 %). Крім республіки Крим, де число росіян складає 67% населення півострова, більше всього їхній у Луганській (45%), у Донецькій (44,6%), Харківській (33%), Запорізькій (32%), Одеської (27%), Дніпропетровської (24%), Херсонської (20%), Миколаївської (19%) областях, а також Києві – 21%. В інших областях загальна чисельність російського населення коливається від 2% у Тернопільській до 12% у Кіровоградській області [11, с. 179]. На тисячу зайнятих у 1989р. серед росіян вище утворення мало 201 чоловік, серед українців – 117 чоловік. У містах проживаючих було 36%, а серед українців – 23,5% [11, с.6]. Також, в Україні, у порівнянні з іншими республіками, за виключеннями РРФСР, проживають найбільша кількість росіян. У СРСР росіяни й українці були “державними людьми”, мали рівні права і перспективи, виходячи з юридичних актів і законів, з розвалом СРСР почалося декларування “корінних етносів” і “корінного етносу”, а це у свою чергу привело до розбіжностей і конфліктів. До того ж, українців у СРСР ставили за приклад іншим народам СРСР і рівень життя в УРСР був вище чим у Росії, хоча уступав країнам Прибалтики.

В Україні проживає й інші етноси, більш дрібні по чисельності, це були євреї (486000 чіл.), білоруси (440000 чіл.), болгари (234000 чіл.), поляки (219000 чіл.) і багато хто інші.

Отже, із усього сказаних впливає, що період 80-х початок 90-х років 20 століття, був періодом національного “ренесансу” українського етносу й інших етносів України. Українська національна ідея зіграла величезну роль у національному відродженні України, але зараз ця ідея вже не діє. Таким чином, необхідний пошук нової національної ідеї, ця ідея може бути засноване на всім кращому, що було в Радянській Україні й у сучасній незалежній Україні. Ця ідея повинна ґрунтуватися на синтезі національного й інтернаціонального, духовного і матеріального (матеріалістичного), релігійного і наукового, на капіталізмі і соціалізмі. Україна поліетнічної держави, так що оптимальної для неї є концепція політичної нації, а ще краще, якщо в Україні буде діяти система “двоєязичия” (і навіть “многоязичия”). Створення української нації повинне співвідноситися з правами людини, громадянина й етнічних меншостей, демократичними волями. Отже, з вище сказаного впливає, що Україна – це різнорідна держава, а, але вимагає стриманої і продуманої зовнішньої і внутрішньої політики. В усіх без винятку питаннях.

Список використаних джерел та літератури:

- 1.Бородин В.Д. Политология : Учеб. пособие. – Донецк: КИТИС. , 2000. – 392с.
- 2.Іванишин В., Радевч – Винницький Я. Мова і Нація. – Дрогобич: Видав. Фірма “Відродження”, 1994. – 218с.
- 3.Лясота Л. Причини відтворення авторитарних цінностей в Україні // Нова політика – 2001. - №5. – С.55-59.
- 4.Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2. / Упоряд.: І.О. Кресіна, - К.: Вища шк., - 1997. – Ч. 2. – 704с.
- 5.Основи етнодержавознавства. Підручник / За ред. Ю.І. Римаренка. – К. Либідь, - 1997. – 656с.
- 6.Політологія. Кн. перша: Політика і суспільство., Кн. друга: Держава і суспільство / Кер. Авт. кол. А. Колодій. – Київ: “Ельга – Н”, “Ніка – центр”, - 2000. – 584с.
- 7.Поліщук І. Синдром родянськості // Нова політика. – 2001.
- 8.Рудницький С.Л. Чому ми хочемо самостійної України? / Упор., передмова О.І. Шабіля. – Львів: Світ, - 1994 – 416с.

- 9.Свідзинський А. Це складне національне питання. – К.: Фундація ім. О.Ольжича, Вадав. Ім О. Теліш. – 1994. – 68с.
- 10.Ситник С.В. Соціально-політичні фактори трансформації етнічної самовідомості українців другої половини ХХ ст.: Автореф. Дис. ... Канд. політ. Наук. / Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень – К., 2001. – 17с.
- 11..Шульга Н.А. Русские Украины: объективные характеристики и проблемы самоиндификации. // Русская культура в контексте социально – исторических реалий Украины (конец ХХ века): материалы научно-практической конференции. [22-23 октября 1993г.] / Ответ. Ред. Ю.В. Тетров. – К.: “Русь”. – 1993.
- Стаття надійшла до редакції 12.04.2009

Михаил Бабин

Национальное возрождение в Украине в конце 1980 - х начале 90 - х годов

Аннотация: В статье раскрывается проблема возрождения Украины.

Основной акцент концентрируется на изучении проблемы национального возрождения в Украине в конце 1980 –х начале 90 –х годов.

Ключевые слова: Украина, национальное возрождение в Украине, Восток и Запад Украины, Общество Просвита, Научное Общество им. Т.Шевченко.

Babin Mykhajlo

Ukrainian national regeneration 80 – 90 rr. XX st.

Annotation: The author has described problems of ukrainian national regeneration.

Key words: Ukrainian, Ukrainian national regeneration 80 – 90 rr. XX st., of ukrainian neichenel regeneration.

УДК 001.4

Ярослав Дашкевич

Українське козатство в інтерпретації ненаукових стереотипів.

Анотация: В статті розглядаються процеси вивчення історії Українське козацтво в інтерпретаціях ненаукових стереотипів.

Ключові слова: Українське козацтво, інтерпретації ненаукових стереотипів.

Історичні та політичні науки вже досить давно помітили характерну загальносвітову закономірність: коли починається або відроджується держава, то фундамент національно - державницької ідеології народу твориться на підставі його історичного минулого. Тим більше тоді, коли незалежність стала наслідком багатовікової боротьби того народу, який довго ходив у ярмі. З утвердженням незалежності державний народ - нація визначає своє історичне обличчя, Бо ім'я сучасного і майбутнього мусить знати досягнення і помилки попередніх десятиріч і століть. Боротьба за історичну правду, якою б вона не була - солодкою чи гіркою - точиться часом довго, вперто, але завжди з перспективою перемоги. Сучасне українське суспільство та сучасна українська наука є учасниками такої боротьби[1, с.88 - 94].

Українських історичних традицій шукати не треба - вони були і є. Та протягом багатьох десятиріч, якщо не сторіч, їх намагалися знецінювати, шельмувати, ігнорувати. Велика і наполеглива праця потрібна для того, щоб українське минуле звільнити від антинаукових та й антинаціональних міфів і стереотипів, якими, немов павутинням, обплутували історію України княжих, козацьких, нових часів. Не так багато років минуло від тих днів, коли про козачину - тому, що це були українські збройні сили, які боролися за українську державність - не те, що писати, але навіть відверто говорити з наукових трибун було заборонено, А вірні прислужники гено- та етноцидного режиму, вважаючи себе істориками, оспівували щасливий Переяслав та благословляли знищення Запорозької Січі, Апологети таких міфів ще не перевелися і намагаються далі впливати на так звану, офіційну історичну науку. Не підлягає сумніву, що відродити справжнє минуле України необхідно для того, щоб воно засяло блиском стародавнього - а як близького до сучасності - золота. Бо українцям є чим гордитися, бо вони вистояли всупереч руїнницьким намаганням багатьох своїх сусідів і несусідів. І відстоювали своє право на власне державне, суспільне, культурне життя також в часах Козаччини[3, с.16 - 22].

Творці міфів та стереотипів – обов'язково ксенофобних - скеровували свої фальсифікаторські намагання на кілька вузлових проблем історії Козацької України, від сумнів - та не лише під сумнів, але й під повне заперечення - ставили державотворчі здібності козацтва. Ігнорували етнонаціональну єдність

українців і тому відкидали думку про те, що боротьба за соборність була одним із політичних стимулів козацтва. Засуджували - й обплювували багатогранність політичних орієнтацій козацтва та його гетьманів, бо орієнтація мала бути лише одна - єдина: або Москва, або Варшава - а поза ними (або й поміж цими двома орієнтаціями) лише зрада, зрада і зрада. Відкидали ідейні мотиви дій козацтва як збройних сил України. Бо в соціальних змінах козацької доби шукали лише конфліктів (класових ?), щоб в такий спосіб заперечити єдність української козацької нації. Були і в ще стереотипи та міфи іншого гатунку - перелічувати їх тут немає потреби, бо всі вони продиктовані мотивами, які покладено було в основу перелічених вище спекуляцій. А на цих варто зупинитися хоча б коротко[2, с.11-14].

Українська державність - незалежна державність - зникає з карти Східної Європи у 1349 р. вже не під ударами монголо - татарів, а своїх безпосередніх сусідів, заплутаних у боротьбу за "галицько - волинську" (це штучна кабінетна назва істориків)[[4, с.12 - 13; с.39 - 43; с.11 - 14] спадщину, яку логічніше і послідовніше називати, як вірно наголошує в своїх працях історик Віктор Ідзьо спадщиною Королівства Русі чи Українською державою XIII - XIV ст. утворену королем Данилом Романовичем 1253 році[6].

Польща, Литва, Угорщина, Молдавія розшматували по частинах українські землі й зробили все для того, щоб не допустити до відновлення єдиної або, хоча б, часткової української державності на окупованих землях. Минуло майже 250 років від втрати державності, з яких останні 100 років були заповнені процесом виникнення і зміцнення українського козацтва, для того, щоб на порядок дня повернулася справа відновлення держави. Події розвивалися цілком закономірно як для тамтих часів: для відновлення державного життя потрібний був повноцінний міцний військових п'ястук. Держава мусила починатися від сили, а тою силою стало українське козацтво, що виступало збройною рукою не лише за гарантії для своїх прав, але й прав того народу, якого воно стало репрезентантом[1, с.88 - 94].

Питання відновлення української державності спершу як самоврядної території, а пізніше як автономного утворення й розвитку козацтва як державотворчої сили стало на реальний шлях у кінці XVI ст. Саме у 1095 - 1596 рр. виник проект київського католицького єпископа носила Верещинського, до речі, українця за походженням, утворити Козацьке князівство на Лівобережжі, яке адмініс-тративно мало б складатися з тринадцяти полків. Українське козацтво, очевидно, готове було вже тоді до утворення автономної держави в складі Польсько - Литовської Речі Посполитої, бо й сам проект став віддзеркаленням козацьких повстань того часу. План кінця XVI ст., в такому чи іншому вигляді, був відбитком ідей, що вже були в повітрі. Проект не був фантастикою, що виник у голові київського єпископа, а результатом реалістичної оцінки політичного становища, яке склалося. Короткозорість польських магнатських політиків не допустила навіть до розгляду проекту, що криваво помстилося через 60 років виступом Богдана Хмельницького. Була аналогія до пізнішого також незреалізованого проекту Гадяцької угоди про Велике Князівство Руське, знову похованого ксенофобною тупістю польських можновладців, які своїми руками копали могилу власній державності.

Та відлік державотворчих змагань українського козацтва вже почався у 90 - х рр. XVI ст. Творити державу "розташовану на Великому кордоні між європейською та азіатською цивілізаціями, на кордоні, який часто був у вогні сутичок, військових експедицій, воєн не було простим завданням. За тогочасним візіями це не могла бути класична, впорядкована до крайніх адміністративно - бюрократичних держава, а лише така держава, яка відбивала б геополітичну і стратегічну специфіку тогочасної України як дуже вагомий фактор, розташованого якраз на Великому кордоні. Велику помилку роблять ті історики, які вимагають українських теоретичних політичних трактатів для XVI - XVII ст., яких у напівзруйнованій країні не було і не могло бути - вони, історики, просто нездатні відчитувати панівні ідеї, також державотворчі, з самих подій"[3, с.16 - 22].

Велика Українська революція під проводом Богдана Хмельницького, революція повсталого народу, очоленого козацтвом як її рушійною силою, відбувалася і здійснювалася без попередніх чи сучасних їй політичних трактатів. І довела до утворення незалежної держави де - факто, ідея якої була не в маніфестах, а в реальних обставинах[1, с.88 - 94].

Бо державність майоріла на горизонті: в народі говорили у 40 - х рр. XVII ст. (джерельні відомості з західноукраїнських земель) про прихід незабаром "нашого руського (в розумінні українського) короля", а традиції української державності княжих часів свято оберігали в освічених осередках України[6]. Реалізатором цих ідей і мрій могла бути лише збройна сила - козацтво[1, с.88 - 94].

Ледве чи є потреба докладно стенити за перипетіями української державності в козацький період - до ліквідації її автономної форми у вигляді Гетьманщини. В загальному, однак, можна викласти події й тенденції таким чином. Починаючи від 1640 р. державність пройшла кілька фаз: встановлення територіального самоврядування на землях звільнених козацькою шаблею від панування Польської корони - через короткотривалу незалежну державу де - факто Богдана Хмельницького - до підданства північному сусідові 1664 р., який певний час зберігав автономний статус Малоросії, побоюючись вибуху

козацького спротиву. Фатальною помилкою в там - тих часах стало те, що Українську державу не проголосили де-юре, хоча б у складі чи під протекцією далеких (отже менше небезпечних) сусідів, таких як Швеція чи Османська імперія. Вони підштовхували Богдана Хмельницького на такий крок, передбачаючи для України статус окремого князівства, в дечому подібного до молдавського. Ідею справді незалежної держави де-юре, якої так дуже хотіло козацтво, тимчасово, мабуть, з тактичних міркувань, відсунули на задній план через зовнішні та внутрішні обставини (Велика Руїна), але на перший план ця ідея реально вже не вийшла, хоча такі наміри десь висіли в повітрі. Тимчасовість перетворилася в постійність. Можна тут навести уривок з листа кримського хана Мухаммед - Гірея, який у травні 1658 р. писав до царя Олексія, що "ті наддніпрянські козаки є окремою державою... нікому себе не підпорядковують, мають бажання самі бути у власній державі"[7].

Важливо ще зупинитися на тому страхі, який охоплював сусідів, що десятиріччями боялися повноцінного українського індепендентизму. Він міг довести до відродження соборної - в духовному та територіальному відношеннях - суверенної та справді незалежної Української держави. (Як відомо, спадкоємці цього переляку дошли до наших часів і досі не здатні позбутися почуття дискомфорту через існування України). Ця друга сторона медалі - боротьба з українською козацькою державністю - дуже переконливо засвідчує державотворчість козацтва, яке треба було за всяку ціну обмежити, знешкодити, відвернути від ідеї незалежності - та врешті знищити як вічно підозрілу, непевну та загрозову (особливо в очах північного сусіда) силу.

В історичній науці довгими десятиліттями велася і ведеться дискусія які фактори довели та доводили вже у XX ст., до упадку незалежності України. Закордонній антиукраїнській історіографії - та й політиці - дуже залежало на тому, щоб на перший план висувувати внутрішні явища (отаманщина - особисті амбіції верховодів, анархія низів). Таке вирішування проблеми дуже влаштовувало сусідів з імперськими звичками, допомагаючи прищеплювати почуття меншевартості, пропагуючи думку, що українці, включаючи козацтво, позбавлені державотворчих інстинктів. Зовнішні фактори - агресивність, загарбницьтво сусідів - залишалися в глибокій тіні.

Насправді істина полягала і полягає в протилежному - саме зовнішні фактори, продиктовані державними інтересами сусідів, інтересами, що зводилися також до нечуваних жорстокостей етно - цидного характеру (вирізування українців Стефаном Чарнецьким в останній фазі Хмельниччини, за що він удостоївся згадки в польському національному гімні, чи така сама "робота" Олександра Меншикова в гетьманській столиці Батурині). Довести, що зовнішній фактор був визначальним для долі державності України і що він саме був основною причиною внутрішніх заколотів (бо підбурювання і підкуп ззовні це дуже давня політична зброя) досить просто.

Якщо збудувати контрфактичну модель, при якій уявити собі, що, хоча б, десять років Україну не чіпатимуть зовнішні вороги, то можна бути певним, що всі отаманські амбіції були б приборкані, а держава розвивалася б за класичними зразками з врахуванням специфіки Великого кордону. Але Козацька Україна ні в часах Руїни, ні у XVIII ст. цього десятирічного спокою, передишки не мала. Зовнішній фактор був визначальним[3, с.16 - 22].

Були різні методи боротьби з козацьким індепендентизмом.

Постійні поділи української етнічної території (це вже незалежно від доленосного Андрусівського перемиря 1687 р.), щоб в такий спосіб запобігти утворенню соборної держави. Тому, хоча б, у складі Російської імперії: Гетьманщина, Слобожанщина, Вольності Війська Запорозького, Новоросія. Не кажучи вже про зруйнування Запорозької Січі та ліквідацію куцої автономії Гетьманщини.

Ще ефективніший метод - винищення державотворчих верхів і тих низів, що просто інтуїтивно боролися за незалежність. Козацьку Україну не раз обдирали зі шкіри, вбиваючи навіть ексгетьманів, бо вони могли бути небезпечними (так зробила Польша з Іваном Виговським, Павлом Тетерою), засилаючи їх в Сибір. Ламали хребет новоповсталій українській козацькій аристократії - старшині, заповнюючи нею в'язниці (доля Павла Полуботка, Івана Нальнишевського) та знову ж сибірські простори (Андрій Войнаровський). Чернь, люмпен ніхто не винищував. Продажні актори Чорних рад завжди були потрібні і їх постійно можна було купити - якраз ззовні.

Незважаючи на насичену фактологію, яка засвідчує державотворчу діяльність козацтва, антиукраїнська історіографія близьких сусідів і дальших західноєвропейських, а також американських "об'єктивістів" та постмодерністів продовжує (очевидно, з позанаукових політичних міркувань, що, як відомо, знищують справжню історичну науку чи ту, що розвивається на ґрунті неопозитивістичних шкіл чи ту, що діє як спадкоємець школи французьких "Анналів" - а це практично майже тотожне) поширювати видумки про нездатність козацтва - а в проекції на даліше - цілого українського народу діяти з метою побудови власної держави. Така "концепція" має глибоке коріння, а виразно виклав її у 20-х рр, минулого століття російський історик і політичний діяч Венедикт Мякотін. Інтерпретуючи, як не дивно, якраз Переяслав 1654 року, Мякотін відкидав наявність державницької ідеї в козацькій верхівці, а

основним поштовхом для діяльності козацтва прокламував злобу і ненависть. Через ненависть до Польщі козаки пішли без жодних застережень під Москву, а потім через ненависть до Москви піддалися без будь-яких гарантій Варшаві. Але про причини також ненависті не говориться ні слова. Незрозуміле чому добре розвинене почуття відплати за знущання та кривди мало б бути негативною рисою козацтва. Але, виходить, польські й московські розправи над мирним населенням, полювання за ясиrom - це добро, а козацька відплата і помста - жорстокість та варварство.

Історики такого типу не хотіли розуміти ні козацької політичної тактики (фантазмагорія Переяслава, після якої Богдан Хмельницький, як доводять його далші кроки - знову намагався здобути реальний турецький протекторат, в союзі з Швецією поділити Польщу так, щоб всі західноукраїнські землі опинилися в складі соборної Української держави), ні намагання добитися спокійної передишки для внутрішньої розбудови держави[1, с.88 - 94].

І саме тут з усією чіткістю виринає наступна дослідницька проблема: зовнішні орієнтації козацької держави де факто. Україна в чотирикутнику орієнтацій - Польща, Московія, Туреччина, Швеція. Що це значило і чому це було? Україні, як державі, потрібна була - як вже згадувалося - передишка, гарантована захистом від її ворогів, хоча б певною, але стабільною мілітарною підтримкою. Тому був Переяслав, який дуже швидко розчарував великого гетьмана - бо присягати на вірність мала лише одна сторона, бо у війні проти Польщі цар переслідував лише свої власні (династичні? територіальні?) плани (а йшлося, за висловлюванням Богдана Хмельницького, якраз про лігу, тобто про військовий союз) бо розгорівся конфлікт за Полісся між двома "союзниками", бо Москва не бачила в Україні повноправного і рівноправного партнера, а лише дальший крок на шляху "собирання русских земель". Тому зміна орієнтації на турецьку, але Османська імперія не заводи могла довести Кримське ханство до послуху і відмовити його від спустошення українських земель, а також надати повноцінну мілітарну допомогу далекій, все ж таки, для Стамбулу країні[7].

Тому ще одна зміна орієнтації на шведську (чи шведсько - трансільванську), яка провалилася через шведські невдачі на Заході та московську протидію. У Івана Виговського шлях від московського інформатора та промосковського політика (творця Переяслава, яким він себе вважав, яким подавав себе московській стороні і яким фактично, хоча й неформально, був) до відштовхненого Москвою у польські обійми, що закінчилися гадяцьким провалом. Страченого цими ж поляками за відновлення московських контактів. Іван Мазепа - від вихованця польського двору до вірнопідданого царя Петра I, а, через постійний натиск Москви на Україну, до союзників короля Карла XII - з провалом шведської орієнтації на полях битви під Полтавою. І т. д., і т. д. [1, с.88 - 94].

Зміни орієнтацій: відносно козацьких діячів найвищого та високого рангів можна конструювати справжні "рожі вітрів" з різних компасними лініями, що мінялися залежно від обставин та ситуацій. Що це? Якась особлива політична стабільність політично - військових особистостей з козацького світу XVII - XVIII ст. - показник морально - етичної нестійкості, щоб не сказати неохайності, що проявлялися в погоні за особистими вигодами? Певне, що ми не завжди тепер можемо зрозуміти до кінця мотиви цих або інших політичних кроків політиків минулих століть, бо критерії поведінки політиків XVII ст. були інші як у пізніших сторіччях, але, в даному випадку, здається, все досить просто. Зміни орієнтацій не для особистої користі, але для тої вимріяної спокійної передишки, так дуже потрібної Україні, однак цілком зайвої для її загарбницьких сусідів. Можна заризикувати парадоксальне твердження: постійна зміна орієнтацій, часто на цілком протилежні, це тільки свідчення єдиної орієнтації - на Україну, на ті роки хоча б короткого спокою для розбудови держави та її збройної сили, коли всі зовнішні орієнтації стали б непотрібними, а сусіди, навпаки, мали б орієнтуватися на міцну незалежну Українську державу. Та цього не сталося, а перетворювати те, що не здійснилося, у черговий гріх акту звинувачення українського козацтва, як це роблять історики та політики - чужинці, наймаючи собі українських колаборантів, немає реальних підстав[1, с.88 - 94].

Не можна погодитися з намаганням ототожнювати політику зміни орієнтації з полівасалітетом гетьманів (теорія, яка в останній час стала модною), тобто з нібито одночасним реальним підпорядкуванням Гетьманщини на васальному праві кільком сюзеренам. Взагалі сумнівно чи гетьмана можна було вважати васалом, наприклад, Москви, що дивилася на Україну як на інкорпоровану (а не возз'єднану чи навіть приєднану) частину своєї імперії згідно з політичною доктриною "собирання русских земель".

Козацька держава в ідеалі мислилася далекогляднішим українським військово-політичним діячам як держава соборна - всієї об'єднаної української нації - козацької нації за західною термінологією цих часів. Тому Богдан Хмельницький піднімав на повстання Західну Україну, а під час переговорів зі шведами вимагав для України територію по Віслі. Як писав він в листі до львівського магістрату 19 жовтня 1655 р.: "Нам Господь Бог допоміг Україну свою руську захопити, на цьому я стою", а 3 листопада

цього року заявив послові короля Карла X, Густава, щоб “король шведський і його військо не входили в руські краї” з щоденника Яна Божецького, який він вів під час облоги Львова;[5, с.147, с.150, с.150].

Тому правобережні гетьмани (Виговський, Тетеря) здійснювали військові походи на Лівобережжя, щоб таким чином утворити єдину державу. Тому лівобережні гетьмани (Мазепа, наприклад) прямували на Правобережну і Західну Україну, сподіваючись там відновити козацьку владу. В інструкціях козацьких дипломатів, проектах різних угод з польським сусідом (угод, які не здійснювали не з української вини) постійно фігурували пункти про забезпечення національно - релігійних прав, культурно - освітніх потреб тих українців, що залишилися під чужою владою. Червона нитка боротьби за соборність українських земель проходить через усю політичну історію козацької доби, навіть тоді, коли її треба було приховувати, маскувати, нібито про неї не думати. Бо про це пригадував голос сумління у вихідців з західних земель (Петро Конашевич - Сагайдачний, мабуть Іван Сірко) чи у вихованців і мешканців цих земель (Богдан Хмельницький, Іван Виговський, Павло Тетеря та інші). Тому вороги української соборності так дуже дбали і досі дбають, що розкroїти України на куски[1, с.88 - 94].

Козацькі збройні сили здобули високе міжнародне признание ще в кінці XVI ст. Кріх Лясота від імені імператора Рудольфа II у 1594 р. їздив до запорозьких козаків, пропонуючи їм службу для війни з турками. А подібних посольств було багато. В першій половині й середині XVII ст. слава козацької зброї лунала від Іспанії до Персії (пригадаю, шах Аббас у 10 - х рр. XVII ст. вів переговори з козаками, яких дуже високо цинив, щоб вони стали його союзниками в боротьбі з Туреччиною), від Скандинавії до Середземного моря, на якому козаки - невільники захоплювали турецькі Галери, скеровуючи їх до італійських берегів. Після остаточного розгрому Запорозької Січі пруський король гарантував кожному запорожцеві офіцерський ранг у своїй гвардії.

Війська козацького боялися і на суші, і на морі. Боялися та шанували за високий рівень воєнного мистецтва. Ненавиділи і обзивали лайливими епітетами вороги, вороги України, Все це можна пояснити і воно зрозуміле. Важче зрозуміти і пояснити історичні “праці” вже XX - XXI ст., в яких автори обчорнювали і обчорнюють козацтво вже з сучасних, т. зв. наукових, а, посуті, заполітизованих та оплачених позицій. Бо на суші вони були розбишаками і нелюдами, особливо тоді, коли виступали проти поневолювачів та їхніх, кажучи сучасним терміном, колаборантів, а ще більше тоді, коли воювали за незалежність своєї держави. На морі ж були просто піратами, бо відплачувати за знищення країни, за ясир. Намагатися визволити невільників їм і не треба, і не можна було. А, взагалі, то козаків необхідно звести до прикордонного люду, що мав займатися охороною границі, бо цього хотіли і Московське царство, і Польське королівство. Та й, до речі, не було, мовляв, жодної принципової різниці між українськими та донськими, терськими й іншими козаками, які за свою незалежність цілком не воювали... Ще один псевдонауковий міф, який має розвінчувати справжня українська історична наука як для України, так і для світу[1, с.88 - 94].

Виникнення, зростання, розквіт козацтва довели до глибоких соціальних змін в тогочасному українському суспільстві. Монголо-татарська навала, упадок та погром “Галицько - Волинської держави” - Королівства Русі чи Української держави XIII - XIV ст.[6], як спадкоємця Київської держави, довів до винищення князівського та взагалі аристократичного станів з яких раніше творилася державна верхівка[4, с.12 - 13; с.39 - 43; с.11 - 14].

Нечисленні українські князівські й боярські роди, що збереглися, поступово вимирали або, під тиском Польської корони, денаціоналізувалися. Виникнення війська одночасно стало утворенням старшинського стану, який почав себе реалізувати в Січі, а з 20 - х рр. XVII ст. в козацьких полках, що покрили територію Центральної України. Революція Богдана Хмельницького покликала до життя оригінальну і дуже своєрідну політико - адміністративно - військово - судову систему (полковий устрій), ймовірно, орієнтального походження та винесла на вершечок соціальної драбини ще дальші прошарки суспільства. Почався процес народження і консолідації нової української аристократії, до якої приєдналася частинка шляхетського стану та асимільовані до українства - бо українство стало тоді притягальною силою - вихідці з інших національних середовищ (поляки, євреї, караїми, татари, греки, вірмени, а також литовці, німці, італійці, французи, іспанці, шотландці). Фрмування української аристократії стало дуже небажаним проявом для сусідів, не менше загрозливим як показання раніше залежного від пана, а тепер вже вільного селянства. Застосували санкції, щоб загальмувати такий хід подій: обмеження козацьких реєстрів, гальмування явочного переходу в категорію шляхетства - дворянства. Політичні репресії за індепендентизм “не ту” орієнтацію також відбилися на станові, який мав усі підстави стати керівним, владним і елітарним у своїй країні. На порядку дня опинилася конфіскація маєтків козацької старшини, захоплення земель Запорозьких вольностей не лише для того, щоб роздавати їх царським фаворитам і чиновникам, але й а метою не допустити до утворення консолідованої патріотичної землевласницької еліти. Але, незважаючи на всі перешкоди, козацька аристократична і козацька родова традиція з особливим психологічним обличчям її носіїв частково збереглася до чергового

великого зриву - Української революції 1917 - 1920 рр., щоб остаточно - в основній масі - стати жертвою терору старого ворога, який замінив білий прапор на червоний. Чужоземні національні вкраплення в козацьке середовище, про які згадувалося вище (про них говорило чимало авторів XVII ст., наприклад, перський посол до іспанського короля Ентоні Шерлі, польський воєначальник і мемуарист Яків Собеський, німецький історик Годфريد Вейсс), стали підставою для також модної теорії полі етнічності українського козацтва. Справді, в його рядах зустрічаємо представників різних національностей, яких притягав не лише спосіб життя запорожців, втеча від буденщини, часом авантюристична вдача, але також - і, може, перш за все, боротьба з невірними-мусульманами (своєрідне продовження ідеї хрестових походів). Дехто із цих вихідців з інших народів дійшов до високих рангів: італієць або француз Олізарій де Марконес, близький співробітник Петра Конашевича - Сагайдачного, став запорозьким гетьманом під іменем Олифера Голуба; шотландець Максим Кривоніс, полковник і видатний військовий діяч часів Хмельниччини; внук єврея-юрендаря Яків Маркович, лубенський полковник, пізніше генеральний підскарбій в Гетьманщині. Але дослідники "поліетнічності" чомусь автоматично забувають - також аналізуючи козацький реєстр 1581 р., в якому позначено місцевість, з якої походив козак - що всі такі козаки опинилися в козацькому середовищі з власної волі, асимілювалися добровільно в національному та релігійному відношеннях, тобто стали українцями й патріотами України. Про будь - які "національні фракції" з демонструванням свого первісного етносу не було й мови - тому теорія полі етнічності немає тут застосування[1, с.88 - 94].

Козацька доба в історії України стала тою ланкою між давньою Руссю - Україною та боротьбою за новочасну Українську державу, яка зберігала національну державотворчу ідею, підняла її на вищий щабель і довела, що захист України можливий лише збройною рукою. Епоха породила нових національних героїв та, одночасно, ще раз яскраво виявила ворогів Української держави, її народу, його нормального суспільного і культурного життя.

Завдання, яке стоїть перед нами сьогодні - утвердити ці істини в національній свідомості, відродити та зберегти кращі традиції козацького часу, показати всю нищість антиукраїнських міфів і стереотипів[1, с.88 - 94].

Список використаних джерел та літератури:

1. Дашкевич Я.Р. Українське козацтво в інтерпретації ненаукових стереотипів Науковий Вісник Українського Університету в Москві. - М., 2004. - Т. VII.
2. Дашкевич Я.Р. Етнічні процеси на західноукраїнських землях IX - XI ст. До проблематики досліджень... Українознавець. - Львів, 2005. - Ч.І.
3. Дашкевич Я. Україна на Великому кордоні. Українознавець. - Львів, 2007. - Ч. IV.
4. Дашкевич Я.Р. Сербське дослідження в історії Галицько - Волинської держави. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. - М., 2003. - Т. Дашкевич Я.Р. Сербське дослідження епохи короля Данила та історії України XIII століття. Збірник наукових праць. "Засновник Львова король Данило та Українська держава в XIII столітті. ", приурочений 750 - річчю першої літописної згадки міста Львова (1256-2006)". - Львів, Видавництво університету "Львівський Ставропігон", 2006.- 2006.
5. Дашкевич Я. Сербське дослідження в історії України XIII століття. Українознавець. - Львів, 2007. - Ч.ІІІ.
6. Джерела до історії України - Руси. - Львів, 1913. - Т. 6, зібрав С.Томашівський.
7. Ідзьо В. Українська держава у XIII столітті. Івано - Франківськ "Нова Зоря", 1999. - 320 с.
8. Ідзьо Віктор. Українська держава в IX - XIII століттях. - Львів "Сполом", 2004. - 416 с.
9. Ідзьо Віктор. Засновник Львова король Данило та Українська держава в XIII ст. - Львів. Видавництво університету "Львівський Ставропігон", 2006.- 418с.
10. Віктор Ідзьо. Король Данило та Українська держава в XIII столітті. - Львів "Сполом", 2008. - 64с.
11. Ідзьо Віктор. Король Русі Лев Данилович (1292 - 1301). - Львів "Сполом", 2008.- 44с.
12. Ідзьо Віктор. Король Русі Юрій I - в українській, європейській історії та державницькій традиції" (1255 – 1308). - Львів "Сполом", 2008. - 56с.
13. Фаїзов С.Письма ханов Ислам - Гирея III и Мухаммед - Гирея IV к царю Алексею Михайловичу и королю Яну Казимиру 1654 - 1656.- Москва, 2003.- 144с.

Стаття надійшла до редакції 10.03.2009

Аннотация: В статье рассматриваются процессы изучения истории Украинского казачества в интерпретациях неначных стереотипов.

Ключевые слова: Украинское казачество, интерпретации неначных стереотипов.

Yaroslav Dashkevych

Ukrainian cossaks. Antiscintific interpretation

Annotation: The auhtor has described the investigation history of ukrainian cossaks.

Key words: Ukrainian cossaks, antiscintific interpretation, histori of ukrainian cossaks.

УДК 82. 1/9

Віктор Ідзьо

Король Юрій I Левович в українській та європейській історичній традиції (1255 - 1301 pp.)

Анотація: Основний акцент концентрується на вивченні діяльності одного із наймогутніших королів Русі-України кінця XIII першого десятиліття XIV століття, володаря Львівського королівства, Юрія Левовича в українській та європейській історичній традиції.

Ключові слова: Юрій Левович, князь Юрій Левович, король Юрій Левович I, Русь - Україна, король Лев I, король Юрій.

Король Русі Юрій I, як знаємо з української та європейської літописної традиції, є сином князя Лева Даниловича та угорської принцеси Констанції, дочки угорського короля Бели IV [9, с. 375, с.451].

Юрій Левович, на нашу думку, народився влітку 1255 р., і був єдиним сином короля Русі-України Лева Даниловича (1292-1301 pp.) та третьою, наймолодшою дитиною в родині після Святослави, яка народилася у 1248 р., та Анастасії, яка народилася в 50-х pp. XIII ст. [4, с. 4-12; с. 112-116; с. 408-415; с. 66-68].

Уперше дату народження та хрещення Юрія Левовича вказує Леонід Махновець у примітках до редактованого ним “Руського літопису”, датуючи ці події 1254 – 1255 pp. [9, с.430].

Літописець не знає точної дати народження Юрія Левовича. Він розповідає про його хрещення в контексті розповіді про діяльність союзного до короля Данила Романовича литовського князя Войшелка: “... У Миндовга був син Войшелк і дочка. Дочку він оддав за Шварна Даниловича до Холма, а Войшелк тим часом почав княжити в Новгородку, в поганстві пробуваючи. І став Войшелк проливати крові много: убивав він повсякдень по три чоловіка, по чотири. А котрого дня, було, не вб’є кого – тоді веселий був. Але потім увійшов страх божий у серце його. Надумав він прийняти святе хрещення. І охрестився він тут у Новгородку, і став жити у християнстві. А після цього пішов Войшелк до Галича, до князя Данила і Василька, «маючи намір прийняти монаший чин. Тоді ж Войшелк охрестив Юрія, потім пішов в город Полонний» [9, с. 430].

Як наголошує автор літопису, а згодом робить свої висновки у примітках Л. Махновець, в 1254 – 1255 pp. литовський князь Войшелк хрестив сина Лева Даниловича від Констанції – Юрія. Літописець не вказує точної дати народження, бо її не знає. Нам відомо тільки, що Юрій народився в Галичі, очевидно, коли в ньому коротко князував князь Лев Данилович.

Можна припустити, що Данило Романович після шлюбу з Констанцією тимчасово передав Леву у 1247 р. Галицьке князівство, щоб обеззброїти ще одного претендента на нього – іншого зятя Бели IV, чернігівського князя Ростислава Михайловича. Досліджуючи джерела і реконструюючи події, припускаємо, що через вісім років подружнього життя в Галичі, після народження у 1248 р. Святослави та в 50-х pp. – Анастасії, у 1255 р. народився Юрій Левович. Це була велика подія в Галичі – “хрещення Войшелком Юрія” у 1255 р. Таким чином, як засвідчує літописець та дослідження вчених, Юрій Левович народився після двох своїх старших сестер Святослави і Анастасії, на восьмому році подружнього життя Лева з Констанцією. Той факт, що литовський князь Войшелк був хресним батьком Левового сина Юрія, свідчить про дружні взаємини короля Данила з литовськими правителями [5, с. 251-303; с. 16-23; с. 408 - 415].

Київський дослідник М. Ф. Котляр наголошує, що шлюб Лева Даниловича з королівною Констанцією відбувся не пізніше літа 1247 р. Цей шлюб, як і союз Русі-України та Угорщини, був виявом

доброї волі Лева і Констанції, і скріплював союзницьку угоду між державами [2, с. 263]. Оскільки шлюб Лева відбувся не пізніше літа 1247 р., слід з'ясувати, коли народився єдиний син Лева від Констанції, Юрій. Оскільки руський літописець не знає точної дати народження Юрія Левовича, то, проводячи дослідження, Л. Махновець в примітках до Руського Літопису датує цю подію приблизно 1254 – 1255 рр., однак слід наголосити, що літописець розповідає про хрещення Войшелком Юрія у 1255 р. Таким чином, єдиний син Юрій народився у Лева і Констанції тільки через вісім років їхнього подружнього життя. Очевидно, дата народження Юрія Левовича, яку ми пов'язуємо з 1255 рр., є достовірною, отже, княжича охрестили того ж року, коли він і народився – у 1255 р. Це була велика подія, оскільки, як наголошував літописець, на хрестини внука Юрія в Галич, де хрещеним батьком був литовський князь Войшелк, приїхали король Данило і волинський князь Василько. “Хрещення Юрія Левовича у 1255 р. Войшелком” підтверджується і подальшим свідченням літопису, у якому читаємо, що “Лев називає Войшелка кумом перед його вбивством у Михайлівському монастирі у Володимирі у 1268 р.”. Літописець наголошує: “Лев сказав Войшелку: «Куме, випиймо по чаші вина!”, що робить свідчення про народження і хрещення Юрія Левовича Войшелком у 1255 році, достовірним [2, с. 310].

Український дослідник Л. Махновець теж датує розповідь про хрещення Юрія Левовича в Галичі приблизно 1254 – 1255 рр. Таке пізнє народження сина у Лева і Констанції пояснюємо тим, що Юрій був третьою дитиною у сім'ї, адже у Лева і Констанції у 1248 та 1250 рр. народилися Святослава, яка стала монахиною і Анастасія, яка була дружиною Зимовита, сина Казимира I [9, с.436]. Отже, не зважаючи на малочисельність джерел, можемо стверджувати, що Юрій народився після сестер Святослави і Анастасії пізно, аж через вісім років після одруження Лева з Констанцією, і був третьою дитиною. Нагадаємо, що шлюб Констанції з Левом, який відбувся у 1247 р., засвідчений всіма офіційними тогочасними угорськими джерелами. Таким чином, майбутній король Русі Юрій I Левович народився і був охрещений в Галичі навесні чи улітку в 1255 р. [11, р. 13].

Можемо припускати, що після 1255 р., тобто після народження у Лева з дочкою угорського короля Бели IV, Констанцією, сина Юрія, не знаходячи порозуміння з галицькими боярами, як вважає більшість дослідників, Лев Данилович розпочав формування на базі колишнього Звенигородського князівства, яке дошенту розгромили монголо-татари Батия, Львівського князівства з новим центром – Львовом. Князівство залишилося незмінним, змінився тільки адміністративний центр, звідки здійснював своє правління князь Лев.

Про дитячі і юнацькі роки князя Юрія не маємо жодних відомостей, про це не знає і літописець. Про Юрія Левовича наступна літописна згадка датується 1277 р., йому на той час було 22 роки.

Узимку 1277 – 1278 рр., як наголошує літописець, прислав хан Ногай послів з грамотами до Лева, Мстислава і Володимира, так кажучи: “Завше ви жалієтесь мені на Литву. Так ось я вам даю рать і воєводу з ними – Мамшія. Підіть же з ним на ворогів своїх!». І коли приспіла зима, то тоді пішли князі руські на Литву. А Лев не пішов, а послав сина свого Юрія...” [9, с. 431].

Якщо взяти до уваги це свідчення літописця і вважати датою народження Юрія 1255 р., то цей перший літописно зафіксований військовий похід Юрія відбувся тоді, коли княжичу було 22 роки. Літописець говорить про похід так, немов Юрій уже раніше ходив у походи, і це вже було для Юрія звичним.

Описуючи події 1277 р., літописець розповідає про участь 22-річного князя Юрія в поході на Литву: “Коли прийшли вони до Берестія, то вість прийшла їм, що татари вже попередили їх прийти до Новгородка. Князі тоді стали радитися собі – Мстислав, і Володимир, і Юрій, так кажучи: “Якщо ми підемо до Новгородка, то там уже татари пограбували все. Підімо до незайманого місця”. І тоді, порадившись, пішли вони у напрямку до Городна, але за Волковийськом їх застала ніч.

”Мстислав і Юрій, утаївшись од Володимира, послали удвох лучших своїх бояр і слуг із воєводою Туюмою пустошити. І вони пустошили, а до своєї раті не пішовши, там і лягли на ніч, без сторожів, і зброю свою познімавши. Тоді ж утік од них утікач один до города і став розповідати городянам так: “Там люди сплять на селі без порядку”. Пруси, отожд і борти, виїхали з города, ударили на них уночі і побили їх усіх, а інших захопили і в город одвели, а Туюму на санях одвезли, бо був він ранений вельми. А назавтра, коли полки прийшли до города, то прибіг Ростиславко, слуга Мстислава, голий і босий. І став він розповідати, що скоїлося, що побиті бояри всі Мстиславові і Левові, і слуги всі побиті, а інші бояри схоплені. І вельми опечалилися сим Мстислав і Юрій за своє безумство. А Володимир досадував на них обох, що, утаївшись од нього, вони так учинили.

І почали вони думати (*тут маємо на увазі Володимира, Мстислава і Юрія*), як узяти города, бо перед воротами городських стін стояла башта кам'яна висока, і в ній заперлися були пруси. І не можна було їм, русичам, мимо неї піти до города, бо побивали вони з башти тієї. І тоді пішли вони до неї приступом, і взяли її. І страх великий, і жах напав на город, і стояли вони, городяни, наче мертві, на забороллах після взяття башти, тому що то була надія їх. І стали руські князі радитися про своїх бояр: “Як

би їх можна добути?» Але не могли вони ніяк. Тоді Мстислав, і Володимир і Юрій dokonчили з городянами діло так: “Города їм не брати, а своїх бояр одібрати». І забрали вони бояр своїх, а городу не вдіяли нічого, і повернулися до себе” [9, с. 430-431].

І хоча, як наголошував М. Ф. Котляр, загалом похід був невдалий, однак, бачимо із ходу кампанії та сукупності проаналізованих джерел, похід з татарами на Литву для Лева Даниловича та його сина Юрія був успішним, оскільки вони зуміли внаслідок удару по Литві знову повернути захоплену нещодавно литовцями Дорогочинську землю і відновити цілісність свої володіння [2, с. 263].

У 6788 р. (1280 р.), наголошує літописець, «по смерті ж великого князя Болеслава не було кому княжити в Лядській землі, тому, що не було в нього сина, і захотів собі Лев Лядської землі, але бояри лядські були сильні і не дали вони йому свої землі. Було, однак, у Болеслава п’ять синівців... І бояри лядські вибрали собі одного із них, Лешка, і посадили його в Кракові на столі Болеславовім, і став княжити Лешко.

Після цього ж Лев захотів частини в Лядській землі – города на Україні (Люблінську землю). Він поїхав до хана татарського Ногая, окаянного, проклятого, підмоги собі просячи в нього на Ляхів, і він дав йому поміч окаянного Кончака, і Козія, і Кубатана. І коли пріспіла зима, вони тоді і рушили: Лев радо пішов із татарами і з сином своїм Юрієм, а Мстислав Данилович і Володимир Василькович, син Мстиславів, Данило, пішли через неволю татарську. І так рушили вони всі до города Судомира..., і пішли на ту сторону Вісли. Спершу перейшов Лев із сином своїм Юрієм, а після нього Мстислав із сином своїм Данилом, а вже після них татари... Після цього ж рушив Лев зі своїм полком, із силою великою, до города Кропивниці, з гордістю великою, маючи намір іти до Кракова... Як ото ми попередньо писали про Лева, коли він ішов полками своїми, і стали вони розходитися пустошити, то Бог учинив над ними волю свою, бо вбили ляхи із війська його багато бояр і слуг добрих, і татар частину вбили. І так вернувся Лев назад із великим безчестям” [9, с. 432].

Коментуючи цей уривок літопису, М. Ф. Котляр наголошує, що мазовецький князь Конрад Земоївтович у своїм бажанні оволодіти краківським престолом вирішив опертися на свого родича, Лева Даниловича, оскільки батько Конрада Земовит близько 1248 р. одружився з сестрою Лева, Переяславою. Очевидно, Лев бажав побачити свого родича і союзника Конрада на краківському престолі, який за допомогу пообіцяв йому, як вірно наголошує польський дослідник Володарський, Сандомирську та Люблінську землі. Найімовірніше, припускаємо, що Лев, знаючи могутність польських магнатів, не претендував на краківський престол, бачачи велику кількість польських претендентів. У його завдання, на нашу думку, входило посадити свого найближчого родича – Конрада, і законно отримати від нього як подяку за допомогу Сандомирську землю. Цього Лев, отримавши Люблінську землю, частково досягнув, як це вірно вважали М. Грушевський та І. Крип’якевич. В цих окреслених військових і дипломатичних планах Лева був цілковито задіяний і його син Юрій [2, с. 328-329].

Узимку 1282 р. князь Юрій за спонукою татар, взяв участь у поході на Угорщину. Літописець наголошував: “Коли йшов окаянний і нечестивий хан Ногай і хан Телебуга з ним на Угри силою великою у незчисленному мно́жестві, то повеліли вони з собою піти і руським князям – Леву, Мстиславу, Володимиру, Юрію Левовичу... Після цього Лев, увійшовши в Угорську землю, одпущений був. І поїхав він додому, і пожалкував над тим, що сталося, тому, що Болеслав пустошив його землю». [9, с. 434].

На нашу думку, з князем Левом з походу повернувся князь Юрій для того, щоб відбити напад краківського князя Болеслава І.

У контексті міжусобиць у Польщі, описуючи допомогу Володимира князю Кондрату проти Болеслава, розповідає літописець під 1282 р. про одруження Юрія Левовича: “І став він (Володимир) споряджати рать на Болеслава, і до синівця свого Юрія Левовича посла послав, підмоги прохаючи. А синовець йому так каже: “Стрию мій! Я радо б і сам із тобою пішов, та ніколи мені. Іду я, господине, до Суздаля женитися. Але із собою я візьму небагато людей, так що всі мої люди і бояри – Богу на руки і тобі. І коли тобі буде вгодно, тоді з ними піди». Володимир тоді спорядив рать, а з Юрієвою раттю був воєвода Тьюйма” [9, с. 432-433].

Таким чином, із літописного свідчення ми дізнаємося про одруження Юрія Левовича у 1282 р. Йому тоді було 27 років.

Згідно з Воскресенським літописом, наголошує у примітках до Руського літопису дослідник Л. Махновець, першою дружиною Юрія Левовича стала дочка Ярослава Ярославовича тверського, імені якої не знаємо [9, с. 435].

Під 1285 р. літописець описує подальші походи Болеслава на волинського князя Володимира і Дорогичинського Юрія.

Літописець зауважує: “А Болеслав-князь і пізніше був усе ще сповнений свого недоумства і не переставав він творити Володимирові і Юрієві. Тому Володимир і Юрій почали удвох рать споряджати на

Болеслава, а Володимир послав своїх мужів, і Литву підняв, і тоді рушили вони всі, і Юрій теж із ними пішов на Болеслава” [9, с. 435].

Таким чином, як бачимо із літописного свідчення, у продовженні війни проти Болеслава, що тривала упродовж 1285 - 1286 рр., взяв участь, окрім Володимира і Литви, і князь Юрій Левович, але, як наголошував літописець, ”коли були вони в городі Мельниці, то прислав до нього, Юрія, отець його, Лев, посла, кажучи йому так: ”Сину мій, Юрію! Не ходи сам із Литвою. Убив я князя їх Войшелка. Іще захочуть вони помсту вчинити. І Юрій не пішов, згідно з отчим словом, а послав рать свою” [9, с. 435].

Восени 1287 р., як подає історичне джерело, ”захотів піти окаянный і нечестивий Телебуга на Ляхів. І зібрав він силу велику, бо забув він про кару Божу, що збулась над ним в Уграх, і Телебуга послав послів до задніпровських князів і до волинських – до Лева, і до Мстислава, і до Володимира, велячи їм піти з собою на віну. Тоді ж були всі князі в неволі татарській... І догнав його Лев-князь коло села Бужковичів з питтям і з дарами... Лев-князь ішов із сином своїм Юрієм, із своєю раттю... Телебуга тим часом хотів іти до Кракова, але, дійшовши до нього, вернувся у городі Торжку, бо вість прийшла йому, що Ногай попередив його до Кракова прийти, і через те він пішов назад на Львівську землю, на город на Львів. І стояли вони на Львівській землі дві неділі, кормлячись і не розоряючи, але не давали вони навіть із города вийти за покормом. Хто ж виїхав із города, то тих вони побивали, а других захопили, а інших, обдерши, пускали нагих, і тії од морозу померли, тому, що була зима вельми. І зробили вони пустою землю всю. Се ж навів їх на нас Бог за гріхи наші, караючи нас, щоби покаялись ми за лихі свої і беззаконні діла. Іще ж накінець нашле він на нас гнів свій! І померло в городах в облозі незчисленне множество, а інші померли в селах, вийшовши з городів, після того, як пішли нечестиві агаряни... Коли ж одійшов Телебуга і Ногай, Лев-князь перелічив, скільки погбло в його землі людей, що захоплено, побито, а що їх за Божою волею померло: двадцять з половиною тисяч. Тої ж зими у Юрія, князя Левовича, помер син на ім'я Михайло, який був малим. І плакали по ньому всі люди, і, опрятавши його тіло, положили його в церкві святої Богородиці в Холмі, що її спорудив був прадід його, великий князь Данило-король, син Романів [9, с. 436; с. 211; с. 66-68].

М. Ф. Котляр з цього приводу наголошує, що Михайлові, синові Юрія від першого шлюбу, могло бути тоді три або чотири роки. Одружився ж Юрій з дочкою князя Ярослава Ярославовича у 1282 р., але молода дружина померла біля 1286 р. [2, с. 336].

Баумгартен вважав, що Михайло, син Юрія, народився в 1283 р., тобто через рік після шлюбу. Через рік після шлюбу Лева з Констанцією народилася старша сестра Юрія, Святослава [10, р. 50-51].

Вдруге Юрій одружився з польською князівною Євфимією, дочкою Казимира I, внучкою Конрада I, у 1287 р. З нею у Юрія народилося троє дітей. Старша дочка, Марія, стала дружиною мазовецького князя Тройдена. Від цього шлюбу народився внук короля Юрія I, князь Болеслав, майбутній король Русі-України, Юрій II, два молодші брати – Андрій та Лев, роки народження яких нам невідомі.

Про дітей Андрія Юрійовича немає жодних свідчень. Знаємо, що Лев Андрійович видав свою старшу дочку за угорського короля Карла, середущу – за сина Гедиміна, Любарта, між 1315 – 1319 рр., наймолодшу Анастасію – за тверського князя Олександра. Свого сина-первістка він назвав на честь діда – Левом. Отже, рід Юрія Левовича складався зі старшої дочки Марії та синів Андрія та Лева [7, с. 59].

У грудні 1287 р., наголошує літописець, ”хан Телебуга і хан Алгуй із великою силою, а з ними йшли руські князі – Лев, Мстислав, Володимир і Юрій Левович, і інші многі князі в Ляхи. Мстислав тоді вдарив чолом перед братом своїм Володимиром, і послав послів Володимир до брата Лева і до синівця Юрія з такими словами: ”Ось я вам обом об'являю – дав я єсмь брату своєму Мстиславу землю свою і городи”. Лев же сказав Володимир: ”Так і гаразд, що ти єси дав. Хіба мені домагатися од нього по твоїм животті? Адже всі ми ходимо під Богом. Аби мені дав Бог зі своїм змогти справитися в сей час”. А після цього послав Мстислав послів до брата свого, до Лева, і до синівця свого Юрія, так кажучи: ”Осе ж брат мій Володимир дав мені землю свою всю і городи. Ачей чи захочеш ти чогось домагатися по животті брата свого і мого, то ось тобі цесарі. Ось цесар, а ось я. Мов за мною чого ти захочеш? Лев, однак, не сказав на це слово анічого. Після цього ж пішов Телебуга в Ляхи, і Алгуй із ним, і всі князі” [9, с. 437].

Далі літописець розповідає, що ходом війни у Ляхах цікавився володимирський князь Володимир: ”А брат мій Лев, і Мстислав, і синовець (Юрій) мій чи здорові?». Слуги відповіли: ”Гоподине! Живі всі і здорові”. Володимир ж доповів, що Мстислав віддає город його Всевож боярам, і села віддає. І Володимир був цим сильно обурений. І послав Володимир посла свого з жалобою до брата свого Мстислава, кажучи: ”Брате! Ти мене ані на війні, ані списом мене не добув єси, ні із городів не вибив мене єсть, раттю прийшовши на мене, а так чиниш ти надо мною! Ти мені брат єсть, а другий мені брат – Лев, а синівець мені – Юрій. Я ж із вас трьох вибрав єсм тебе одного, і дав тобі єсм землю свою всю, і городи по своїм животті. А за мого ж живоття не вмішуватися тобі ні в що. Бо се я учинив єсм за гордість брата свого і синівця свого, дав єсм тобі землю свою” [9, с. 438].

Очевидно, дізнавшись про певний розлад у взаєминах між Володимиром і Мстиславом у другій половині жовтня 1288 р., як наголошує Л. Махновець, "Прислав Юрій Левович посла свого до стрія свого, князя Володимира, кажучи, йому: "Господине, стрію мій! Бог відає і ти, як я тобі служив єсмь зо всею правдою своєю. Я мав тебе єсмь за отця собі. Пожаліти б тобі мене за службу, бо нині, господине, отець прислав до мене. Однімає він у мене городи, що мені був дав: Белз, і Червен, і Холм, а велить мені бути в Дорогичині і в Мельниці. Тож б'ю я чолом Богові і тобі, стрієві своєму: дай мені, господине, Берестій, і то б мені разом було. Володимир же сказав послу: "Синівче, скажи – не дам. Ти знаєш сам, що я не говорю двояко, ні лжею я іще не був. І Бог те відає, і все піднебесся. Не можу я порушити ряду, котрий я dokonчав єсмь із братом своїм Мстиславом. Я дав єсмь йому землю свою всю, і городи, і грамоти єсмь написав. І з тими словами одрядив він посла, синівця свого. А після цього послав Володимир слугу доброго свого, вірного, на ім'я Рачшу, до брата свого, Мстислава, так кажучи слугі: "Скажи брату мому: "Прислав до мене синовець мій Юрій. Просить він у мене Берестія. Але я йому не дав ні города, ні села. І ти не давай нічого..."» [9, с. 442].

Як бачимо, волинський літописець схилявся перед Левом, називаючи його хоробрим воїном і переможцем у многих ратях, у той же час він сторожко наголошував, що волинський князь Володимир Василькович не був добрим полководцем. Він не любив воювати, але у той час політика робилась здебільшого насильницькими засобами, а в староукраїнському суспільстві вважалося, що добрий князь мусить бути хоробрим воїном. Тому не дивно, що Юрій Левович, вихований Левом Даниловичем як хоробрий князь і воїн, раптово захопив Берестя, розуміючи, що його намірам не буде опору.

Далі літописець висвітлює цю подію в контексті самовільного зайняття Юрієм Левовичем Берестя і дипломатичних переговорів Мстислава Даниловича між Юрієм Левовичем та Левом Даниловичем.

Літописець наголошує: "І послав він (*Мстислав*) послів до синівця свого, Юрія, так кажучи: "Синівче! Коли б ти мені не був у тім поході і не чув ти!.. А ти сам чув гаразд, і отець твій, і рать уся чула, що брат мій Володимир дав мені землю свою і городи, по своїм животті, при цесарях і при його радцях. І він вам сказав, і я теж вам сказав. Якщо ти чого хотів, чому єсть тоді зо мною не говорив при цесарях? Скажи но мені се: чи сам єсть у Берестії сів, своєю волею, чи за велінням отця свого, щоб мені було відомо. Не на мені ж та кров буде, а на винуватому, бо за правим Бог помічник і хрест чесний. Я ж маю намір підняти татар, а ти сиди. Якщо ти не поїдеш добром, то злом тоді поїдеш таки".

Відтворюючи про політичні і дипломатичні взаємини Мстислава з Юрієм Левовичем, літописець пише: "Послав послів до брата свого, Лева, єпископа свого володимирського Євстигнія, кажучи йому: "Жаліюсь я Богові і тобі, тому що ти мені, скажи, єсть за волею божою, брат, ти мені єсть старший. Скажи мені, брате мій, по правді: чи твоєю волею син твій Юрій сів у Бересті, а чи за твоїм повелінням? Якщо буде, що за твоїм повелінням він се вчинив, то осе я тобі даю знати, брате мій, не таячись: прислав єсмь привести татар, а сам споряджаюся. Хай як мене Бог розсудить з вами. Але не на мені та кров буде, а на винуватім, на тім, хто не право вчинить".

Літописець, який детально знав хід всіх політичних і дипломатичних баталій Лева і Мстислава за Берестейську землю, писав: "Лев же убоявся цього вельми, бо іще йому не зійшла оскомина од Телебужиної раті, і сказав він єпископу брата свого: "Син мій, Юрій, скажи: не з могого відомо се вчинив, се один Бог відає, а своїм молодим умом учинив. Об сім, скажи, брате мій, ти не журись. Шлю я до нього, нехай поїде із города син мій".

Далі в історичній пам'ятці читаємо: "Єпископ тоді приїхав до Мстислава і став переповідати річ братову, і Мстиславу до вподоби було се. Після цього ж Мстислав уборзі послав гінців услід за Юрієм, князем пороським, велячи вернути йому назад, бо послав він був його привести татар на синівця свого, тоді бо Юрій пороський служив Мстиславу, а спершу служив він Володимирові".

Розповідаючи про діяльність Лева Даниловича, добре проінформований літописець розповідає: "Почувши ж це, Лев-князь послав боярина свого Семена Дядьковича до сина свого з твердими словами, кажучи йому: "Поїдь геть з города, не погуби землі. Брат мій послав привести татар. А як не поїдеш ти геть, то і я буду помічником брату своєму Мстиславу проти тебе. Якщо мені буде смерть, по своїм животті оддаю я землю свою всю брату моєму Мстиславу. А тобі не дам, коли ти мене не слухаєш, отця свого".

Таким чином, вся делегація, дбаючи про інтереси миру в Русі-Україні, приїхала до Юрія Левовича в Берестя. До складу делегації входили боярин Семен Дядькович з боку Лева, а з боку Мстислава – боярин Павло Діонісійович, який був послом до князя Лева, і вів усі переговори між Мстиславом і Левом. Для більшого авторитету своєї особи у вирішенні цієї проблеми Мстислав послав також свого священника, духівника, наказуючи бояринові Павлові: "Якщо ж поїде синовець мій, то ти приготуй до мого прибуття харч і пиття. Так само і в Каменці приготуй".

Літописець описує тріумфальне для Мстислава завершення боротьби з Юрієм Левовичем за Берестя: "Коли ж Семен приїхав до Юрія і повідав річ отчу, то назавтра поїхав Юрій геть із города, і з

великим соромом... до Дорогичина... А Павло Мстиславу дав знати: "Синовець уже поїхав, і ти, господине, поїдь у свій город" [9, с. 449].

Отже, востаннє літописець розповідає про Юрія Левовича, як наголошував Леонід Махновець в своїх примітках до Руського Літопису, в травні чи червні 1289 р.: "Берестяни ж, призвідці коромоли, утекли вслід за Юрієм до Дорогичина, бо цілував він їм хрест на цім: "Не видам я вас стриєві своєму" [9, с. 409].

У 1292 р., як наголошує після аналізу свідчень М. Ф. Котляр, помирає у Володимирі Мстислав. У нього був син Данило, який згадується у Волинському Літописі у записах за 1280 – 1281 рр. Він був тоді вже дорослим, бо ходив з іншими руськими князями у похід на Сандомир. Подальша його доля невідома. М. Ф. Котляр припускає, що Данило не пережив Мстислава і помер раніше. Саме в останній час свого літописання волинський літописець, відчувачи, що землі Волині, Київщини і Сіверщини відійдуть до Лева, оскільки син Мстислава Данило помер раніше за свого батька, як наголошує М. Ф. Котляр, "вихваляє Лева, й прагне створити враження, що він був найважливішою фігурою в політичному житті даного регіону Східної Європи". Лев Данилович та його син Юрій в цей час продовжували політичну діяльність [2, с. 357-359].

Баумгартен теж вважає, що Мстислав помер у 1292 р. у Володимирі [10, р. 50].

Життя Лева Даниловича після смерті Мстислава у 1292 р. до 1301 р. є темою нашого подальшого дослідження, оскільки Руський Літопис закінчується 1289 р., а саме у записах під 1292 – 1301 рр. чеські та угорські джерела називають Лева Даниловича "королем Русі": "Відбувся з'їзд короля Чехії Вацлава II з королем Русі Левом"; "Закарпатські замки були захоплені королем Русі" [12, s. 326; s. 60].

Це дає підстави вважати, що Лев Данилович з 1292 р. до 1301 р. був одноосібним правителем Русі-України, великим князем і королем після свого батька. Саме так титулував батька Лева, Данила Романовича, волинський літописець, про уже йшлося.

На нашу думку, король Лев одноосібним правителем Русі-України почав себе титулувати після 1292 р., у такому ключі розуміємо подальшу коронацію на короля Русі єдиного сина Лева, короля Юрія I, про що достовірно знаємо з історичних джерел та висновків учених. Цю історичну схему підтверджує польський хроніст Ян Длугош, який наголошував, що всі подальші володарі Русі після коронації Данила були короновані на королів, визнавали і титулували себе королями Русі [6, с. 303-304; с. 66-68].

Лев Данилович, як наголошував літописець словами Володимира Васильковича, «був правителем: Галицького, Белзького, Перемиського, Холмського князівства». Згідно з історичними джерелами, по смерті "Великого князя Мстислава" Лев успадкував усі його землі, оскільки в останні роки жив у приязні з Мстиславом, і навіть по своїм житті, як наголошував літописець, якщо раніше помре, "збирався передати всі свої землі Мстиславу, а не Юрію, оскільки той не виконував волю батька – Лева". Таким чином, за свідченням волинського літописця, Лев отримав після смерті брата Мстислава, що був, як наголосив літописець "сином короля, онуком Романа, землю, яку держав величиною аж до Татар, а сюди по Ляхи і по Литву" [9, с. 448-450].

Російський історик М. М. Карамзін першим на ґрунті проаналізованих джерел зробив висновок, що Лев Данилович утвердив свій королівський престол, заснованому ще при Данилі, у новому місті Львові у 1292 р. У Львові король Лев I помер в 1301 р., передавши свій престол та єдиновладне правління в Русі-Україні новому королю, своєму сину Юрію I [8, стб.36 - 37].

Єдиний син Лева, Юрій Левович, згідно з нашими дослідженнями, народився в останній чверті 1255 р., а помер у 1308 р. в zenіті слави, як і його батько – король Лев I, єдиновладним правителем Русі-України, королем Русі.

Тоді на українських землях ширилися такі ж політичні, економічні та культурні традиції, які панували у сусідніх західних державних утвореннях. Це дає підстави припускати, що вживані на цей час в Руській державі знаки збереглися й у пізніший період і відігравали роль територіальних символів окремих адміністративних земель.

Підтверджує наше припущення і глибший аналіз уже відомих та малодосліджених матеріалів. Припускаємо, отже, можливе функціонування геральдичних територіальних знаків у період Руської держави, наприклад, зображення лева. Дослідник А. Гречило наголошує, що лев зафіксований на печатках короля Юрія I (1301-1308 рр.), що були прикладені і до грамот князів Андрія і Лева II за 1316 р., й до документів Юрія II за 1325 – 1335 рр. Про ці печатки маємо досить багато різних публікацій та досліджень. Як відомо, на першій печатці на одному боці зображений лев, на зворотному – воїн у лицарському обладунку. На другій печатці на лицевій стороні зображено володаря на троні, і викарбовано латиномовну легенду: "+ S • DOMINI • GEORGI • REGIS • RUSIE" ("Печатка пана Юрія короля Русі"), на зворотному боці цієї печатки – вершник на коні з прапором та щитом у руках, на щиті зображений лев, що спинається на задні лапи, довкруг читався напис: "+ S • DOMINI • GEORGI • DUCIS • LADIMIRIE" ("Печатка пана Юрія, князя Володимирі").

На переконання Богдана Барвінського, перша печатка належала Леву Даниловичу (1269-1301 рр.), а друга – його синові Юрію Левовичу (1301-1308 рр.), котрий уживав титул “король Русі”. Приймаючи це твердження, вже можемо датувати появу знака з левом не пізніше 1301 р. Правдоподібно, що усталення постійного територіального знака мало би пов’язуватися ще з фактом коронації Данила Романовича в Дорогичині 1253 р. та прийняттям ним королівських атрибутів. Хоча знайти королівську печатку чи інші свідчення про тогочасні знаки досі не вдалося, проте як політичний аспект цього факту, так і пізніша апеляція Данилових нащадків до королівської традиції, повинні були сприяти утвердженню єдиного знака Руського королівства. У деяких публікаціях зображення вершника з печатки трактується як знак Володимирського князівства. Але така інтерпретація зовсім безпідставна, оскільки печатка короля Юрія виконана відповідно до тогочасної практики європейських володарських маєстатових печаток, на одному боці яких був зображений король або князь на троні (маєстаті), на звороті – володар або воїн на коні (іноді – у турнірному обладунку), а династичний чи територіальний герб фігурував на щиті лицаря (деколи ще й на попоні коня [3, с. 96-100; с. 6-8; с. 54].

Слава про діяльність Юрія Левовича була велика. З цього приводу слід наголосити, що востаннє у достовірнім джерелі про Юрія Левовича згадується у листі Юрія II за 11 лютого 1334 р. Лист був адресований до великого магістра Тевтонського Ордену, Людера, в якому Юрій II намагається продовжити союзні взаємини, які були започатковані попередніми володарями Русі: ”Прагнемо довести низкою документів до відома вашій світлості і всім загалом, що з уваги на чисельні обґрунтовані і законні причини, а також з огляду на добро, що є незаперечним, відповідним та належним всій державі, ми та блаженної пам’яті наші найдорожчі попередники, а саме Роман, Данило, Лев, Юрій та Андрій разом з найсвітлішими знатними панами, колись генеральними магістрами Пруссії..., звикли укладати та скріплювати союз, постійного усякого можливого миру та згоди...” [1, с. 153-154; с. 133-139; с. 62-63].

Це спонукає до подальшого пошуку джерел для з’ясування державницької діяльності українського володаря XIV ст., короля Русі Юрія I.

Список використаних джерел та літератур:

1. Болеслав - Юрий II – князь всей Малой Руси. //Сборник материалов и исследований. – Спб., 1907.
- Дашкевич Я. Р. Грамоты князя Лева как исследовательская проблема. //Исторические и источниковедческие проблемы отечественной истории. Актуальные проблемы источниковедения и специальных исторических дисциплин. – Днепропетровск, 1985.
- Дашкевич Я. Р. Грамоты князя Лева как исследовательская проблема. //Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури. – Львів: “Піраміда”, 2007.
- 2.Галицько - Волинський літопис. Коментар. – Київ “Наукова думка”, 2002.
- 3.Гречило А. До питання про символи Галицько - Волинської держави (XIII – поч. XIV ст.). //Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. – М., 2003. - Т. VII.
- Дашкевич Я. Геральдичне зображення лева в період Галицько - Волинської держави (перша половина XIV ст.) // Знак. – Львів, 1998. - Ч.16.
- Zumorowicz J. B. Pisma do dziejow Lwowa odnoszace sie. – Lwow, 1899.
4. Ідзьо В. С. Лев Данилович в історичній традиції. - Львів: “Сполом”, 2008.
- Ідзьо В. С. Великий князь Лев Данилович і становлення міста Львова у XIII с. як столиці України-Русі. //Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. – М.,2004.- Т.Х.
- Ідзьо В. С. Продовжувач справи короля Данила великий князь Лев Данилович і становлення міста Львова у XIII столітті як столиці України - Русі. Засновник Львова король Данило та Українська держава в XIII столітті (до 750 - річчя першої літописної згадки міста Львова) (1256 - 2006). – Львів: Вид-во університету “Львівський Ставропігон”, 2006.
- Дашкевич Я. Князь Лев Данилович – справжній та в традиції. - Постаті. - Нариси про діячів історії, політики, культури. – Львів: “Піраміда”, 2007.
5. Ідзьо В. С. Українська держава в XIII столітті. – Івано - Франківськ, 1999.
- Ідзьо В. С. Руське королівство під управлінням королів Данила, Шварна та Лева (1253-1301). //Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2002. - Т. II.
6. Ідзьо В. С. Релігійна культура Європи і зародження і становлення християнства на території України. – Львів: “Ліга-Прес”, 2007.
7. Історія Львова. Львів: “Центр Європи”, 2006. - Т. I.
8. Карамзин Н. М. История государства Российского. – М., 1998. - Т. 4.- Кн.- I .
9. Руський літопис. Примітки Л. Махновця. – К., 1989.
- Полное Собрание Русских Летописей (ПСРЛ). – 1843.- Т. II.

10. Baumgarten N. Genealogie et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X au XIII siecle. – Roma, 1927. - Tabl. XI.
11. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus, Ed G. Wenzel. - Pest. 1864. - T. 4.
- Senga T. Bela kulpolitikaja es IV iince papanoz intezett "Tatar-levele". // Szazadok, 1987. - № 4.
- Senga T. Bela Kiralyfi Bolgar, Halicsi et Osztrak Hadjarataihoz. // Szazadok. Budapest, 1988. - № 1-2.
12. Fejer G. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis. – Buda, 1827. - Vol. 2. - Vol. 6.

Стаття надійшла до редакції 18.02.2009

Виктор Ідзьо

Кароль Юрий I Львович в украинской и европейской исторической традиции (1255 – 1301 pp.)

Аннотация: Основной акцент концентрируется на изучении деятельности одного из могущественных каролей Руси-Украины конца XIII – первого десятилетия XIV века, властителя Львовского королевства, Юрия Левовича в украинской и европейской исторической традиции.

Ключевые слова: Юрий Львович, князь Юрий Львович, кароль Лев I, Русь - Украина, кароль Лев I, кароль Юрий.

Viktor Idzo

King Yuri I in ukrainion end europion tradition (1255 – 1301 rr.)

Annotation: In this work it was described action king Yur I in ukrainion end europion tradition.

Key words: King Yuri I europion tradition, ukrainion tradition..

УДК 355 (477)

Валентина Лазарева

Розвиток українознавчої проблематики в українській науковій думці XIX століття

Анотація: В статті розглядається історія дослідження українознавчої проблематики в науковому мисленні XIX столітті.

Основний акцент концентрується на проблемі бурхливого розвитку знань, які проливають світло на формування Пантелеймона Куліша як визначного українознавця в питаннях духовності українців.

Ключові слова: Духовність, російська література, українська література, українознавство, українська мова, український народ, фольклор.

Нині, в добу національного ренесансу України, що увінчався її державною незалежністю, в часи розбудови української держави відроджена і швидко розвивається наука – українознавство. На сьогодні українознавство визнано на найвищому державному рівні пріоритетним напрямком гуманітарної освіти і широко запроваджується в навчальні заклади України усіх типів. Українознавство стає філософією українського відродження, активно впроваджується в систему освіти й науки. На Україні існує вже кілька наукових українознавчих центрів: – Інститут українознавства МОН України, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича, центр українознавства при філософському факультеті Національного університету імені Т. Шевченка та інші, але найбільший і провідний серед них – Інститут українознавства МОН України.

Новітнє українознавство постало не на порожньому місці. Так, початок XIX сторіччя ознаменувався національним відродженням, зростанням загальноєвропейського національного пробудження в Німеччині, Італії, Чехії, Польщі. Україна не лишилася осторонь цього, отже і на її терені з новою силою ожив національний дух. Але загальне звернення до ідей народності саме в Україні набуло своїх специфічних форм. Особливо воно проявилось в збиранні пісенної народної творчості. Серед перших збирачів українських пісень був М. А. Цертелев, студент Харківського університету. Він походив із кавказьких князів. Народився в м. Хоролі Полтавської губернії, де враження дитинства залишили в ньому глибокий та незабутній слід. Завдяки їм у 1819 році він видав аматорський збірник „Опыт собирания старинных малороссийских песен». Треба зазначити, що автор серйозно готувався до своєї етнографічної діяльності, ознайомився зі схожими виданнями в Росії кінця XVII- початку XVIII сторіччя.

Інший підхід до цього питання мав М. Максимович. Він почав із етнографії, це дало йому можливість найближче (від інших збирачів) підійти до наукового розуміння завдань видання текстів. Науковець ретельно вивчав накопичені знання і перший серед науковців звернув увагу на те, що стару писану українську літературу потрібно пов'язати зі старовинним фольклором. Крім цього, він першим подає відомості про українську віршовану прозу XVII сторіччя. Дослідження ним „Слова о полку

Ігоревім” наштотувало його на таку думку, що й українська пісенна творчість як і українська мова мають давні корені. Завдяки своїм дослідом він також довів, що література Давньої Русі належить саме українському письменству. Завдяки цьому науковець поглибив знання про українство. Свої відкриття їм було зафіксовано в курсі лекцій „История древней русской словесности” (1839) – читаних в Київському університеті. М.Максимович зробив огляд давніх пам’яток літератури, зосередив увагу на тому, що вони відносяться саме до Київської Русі.

Відома дискусія його з М.Погодіним (середина XIX століття), яка свідчила про утвердження цієї ідеї. Насамперед, вона означила важливі питання про межі української та російської історії, особливо початок історії української літератури її стосунок із літературою російською. Вчений не був поодиноким у цьому питанні. Так, в дискусію включились О.Котляревський та М.Костомаров. Вони підтримали тезу М.Максимовича про давність походження української мови й давність заселення території України українським народом. Безумовно, дискусія засвідчила про зіткнення двох ідеологій – української й російської. Безперечно, в цій ситуації було важливим визначення джерел культурно-історичних традицій, тобто, їх приналежність до українського або до російського народів. Втім, українці вважали, що розв’язання цього питання свідчило б про самостійне буття й самостійний розвиток української літератури й культури, росіяни ж бачили в цьому питанні загрозу для своїх великодержавних імперських претензій.

М.Дашкевич врахував різні позиції, тому їм було запропоновано компромісну форму, а саме – «єдність у різноманітності». На його погляд, вона давала можливість культурній опозиції в російському суспільстві прихильно ставитись до розвитку української літератури. Видавати об’єктивні та наукові праці з питань української культури та російсько-українських культурних взаємин. Безумовно, царський уряд в цій ситуації намагався утвердити легенду про прогресивність російської літератури стосовно української. Та конкретні факти з історії цих літератур свідчать протилежне. Насамперед, українська література в першій половині XIX сторіччя почалась не наслідуванням, а відштовхуванням від російської літератури. Яскравим прикладом до цього слугуватиме лист Г.Квітки-Основ’яненка до Т.Шевченка. В ньому письменник критикує російську літературу за її штучність і фальшивість у зображенні дійсності, він називає її – «московська нісенітниця». Треба зазначити, що на той час російська література була для українців чужою саме своєю моральною атмосферою. Тому, коли російський письменник О.Шаховський фальшиво зобразив побут, звичаї українців й спотворив їх мову, зокрема у водевілі «Козак-віршувальник», І.Котляревський у відповідь написав «Наталку-Полтавку», тобто, цим він засвідчив багатство української мови, традицій, звичаїв.

Отже, повертаючись до праці М.Максимовича про „Слово о полку Ігоревім”, можемо констатувати, що вона дала коріння для розвитку українознавчої проблематики. А саме, поглибила основи знань про українство, відкрила перспективи на його майбутнє. Треба додати, що науковець, крім цього, зібрав і видав декілька збірників пісень, серед них „Малороссийские песни” (1827), «Украинские народные песни», ч. I, 1834 р., «Сборник украинских песен», ч. I, 1849 р.). Всі ці напрацювання заклали фундамент для наукової української фольклористики, на порядок денний було поставлено питання про початок історії українського письменства і про його належність до Київської Русі. Напевне, науковець не дав сталій концепції розвитку українського письменства, проте, найголовніше, ствердив право української мови, а отже, й право української літератури на її існування, на незалежний шлях розвитку і, нарешті, на майбутнє.

Самовіддана праця М.Максимовича за для утвердження наукової істини про український народ, його пісенне багатство не було поодиноким. Згодом почали виходити збірники інших авторів, зокрема, „Запорожская старина» І.Срезневського (1833–1838 рр., 6 кн.), «Малороссийские и червонорусские народные думы и песни» П.Лукашевича (1836 р.). Проте всі ці збирачі, на жаль, вважали, що український фольклор відходить у минуле, більше того, ніби він конфліктує з сучасністю, через це швидко руйнується. Але по-іншому дивився на фольклор М.Костомаров. Він, зокрема, бачив в ньому носія історичних ознак часу, суспільства, культури. Проте науковець доводив у своїй другій докторській дисертації „Об историческом значении русской народной поэзии», 1843 р. Він, нарешті, зробив такий висновок: вивчення фольклору, що зникає, має служити зближенню народу й інтелігенції. Втім, досліджуваний нами П.Куліш своїми «Записками о Южной Руси» ствердив, що фольклор повинен слугувати письменнику для натхнення, а науковцю для дослідження історії.

О.Бодянский вважав, що "...Поэзия обов'язково повинна мати на собі відбиток народу, якому належить відбиток яскравий, самобутній"[1,с.99]. На його думку, саме тема народності являла собою різнобарвність, яка безмежна в своїй красі і являє собою національну самобутність української літератури. Саме в самобутності він бачив оригінальність української літератури, тобто науковець був переконаний, що українські письменники займалися «разработкою богатых своеземных рудников национальных».

Таким чином дослідник відстоював самобутній шлях в українській літературі і був упевнений в її повноцінності.

Наведені факти, безумовно, наводять нас на думку, що серед української інтелігенції постало питання про національну основу літератури й пошук національно-художньої самобутності. Романтики були переконані, що „дух” нації як певний „склад душі” народу зберігається саме у фольклорі (передусім в історичних піснях) і в мові. Зокрема, відомий дослідник українського романтизму М.Яценко, зокрема, зауважив, що І.Срезневському були близькі думки Й.Гердера про певний образ нації як незмінної сутності, сформованої під впливом умов історичного життя, про „особистість як еманацию національного духу” [15, с. 587], про мову як утілення „внутрішнього життя” народу. Тобто, українські романтики 40-х–60-х рр. XIX ст. були упевнені, що саме народна поезія відбиває риси характеру всієї нації, „колективної душі” народу. Саме завдяки цьому вони прагнули віднайти загублений зв'язок з народною масою і знаходили його, зокрема в „дослідах народного побуту” (І.Крип'якевич), розвивали в художній літературі рідною мовою. Ці набутки були притаманні М.Максимовичу, М.Костомарову, М.Устияновичу, О.Бодянському, а також П.Кулішу, хоч спроби ці різнилися методами. Живий національний дух виявився передусім у формі художньої літератури, але не тільки в ній.

Це послугувало поштовхом до створення Кирило-Мефодіївського товариства, Товариства об'єднаних слов'ян, Південного товариства декабристів. Це був зоряний час Т.Шевченка, „Руської трійці”, „Русалки Дністрової” та інше. У цю добу українська інтелігенція, що походила з українського дворянства та буржуазно-поміщицьких верств, яка довгий час внаслідок політики самодержавства була осторонь від свого етносу, зверталася до здобутків загальнолюдських і світової культури. Безперечно, це духовне збагачення навертало її до свого етнічного ґрунту, давало життєву силу, спонукало до пошуків. Ось так постала національна українська інтелігенція. Саме вона, осмисливши українську історію і долю свого народу, дійшла висновку, що українці відрізняються від інших народів саме своєю історією, долею, характером, духом, а тому є окремішніми, тому гідні „нашого права в нашій державі”.

Так, доля України позначилася то злетами то стрімким падінням у вир руїни. Але українці – волелюбна нація, яка схильна ототожнювати волю з долею. Найкраще про це сказав Т.Г.Шевченка: „Оженись на вольній волі, на козацькій долі; Яка буде, така й буде, Чи гола, то й гола” [14, с. 285] („Не женися на багатій...”).

Не випадково як у віршах так й поемах великого Кобзаря завжди поряд виступають воля і доля: нема волі – нема долі: „...Серце в'яне, нудить світом, Як пташка без волі. Нащо ж мені краса моя, Коли нема долі?” [14, с. 28] („Думка”, 1838). „Правда, море, правда, сине! Такая їх доля: Не вернуться сподівані, Не вернется воля...” [14, с. 74] („До Основ'яненка”, 1839), а де воля, там і доля є: „...А Украина! А степи широки! Там повіє буйнесенький. Як брат заговорить: Там в широкім полі воля, Там синєє море...” [14, с. 80] („Н.Маркевичу”, 1840). Напевне, як і волі, так і долі не здобудеш, споглядаючи, сумуючи. Втім, ідеї самостійності, демократизму, незалежності жили в українців віками. Вони підкреслювали волелюбність, яка властива саме українському народові, готовому самостійно відповідати за свою долю і, взагалі, долю нації.

Також, необхідно підкреслити, що М.Костомаров у статті «Дві руські народності» теж дослідив типологічні риси російського та українського народів. Проте він виявив особливості національних характерів, їх неповторність у світогляді, ідеалах, звичаях, традиціях, побуті. На його глибоке переконання, принципова відмінність між українцями та росіянами в тому, що українець, насамперед, вище цінує особистість, ніж загальне, росіяни ж – навпаки. Суттєво також відрізняється й їх естетичне ставлення до навколишнього світу. Тому він робить висновок, що росіяни справляють про себе думку як народ «матеріальний, українці» натомість «прагнуть одухотворити світ» [9, с. 72]. М.Костомаров довів самобутність українського народу.

Інший погляд мав Б.Грінченко. Він теоретично довів, що починаючи з Т.Шевченка для українського читача з простонародних рамок з'явилася своя література. Але він був незгоден з теорією про її домашній вжиток і переконував читачів, що «історія не знає ніяких підлітератур», тобто «ніяких літератур спеціально про пана або спеціально про мужика, а знає просто літератури, що є суть виявом розумового життя того чи іншого народу цілком – із панамі, й з мужиками» [1, с. 99].

Проте, в І.Нечуй-Левицький в статті «Сьогочасне літературне прямування» проголошував, на його думку, три основні принципи розвитку української літератури – реалізм, народність й національність. Письменник рішуче відстоював ідею самостійності літератури, бо вважав, що вона виходить з глибин українства, його світовідчуття, через це виявляє характер й етнопсихіку народу. В статті автор звернув увагу на те, що українська література правдиво малює риси національної ментальності, він писав, що «Принцип особистості – то національний український принцип» [10, с. 218].

Інший погляд на національну основу словесності мав М.Драгоманов. У своїх роздумах по цьому питанню вчений, зокрема, відштовхувався від накопичених знань і їх аналізу попередників. Через що у своїй

творчій діяльності дотримувався «того світогляду, що не признає на світі нічого постійного, стоячого (статичного), а бачить тільки перемену (еволюцію), рух (динаміку)» [5, с. 367]. Ці його думки вказують, що на той час вчений не визнавав ні абсолютного національного характеру, ні абсолютного національного духу. На його переконання, зміна історичних умов життя завжди відбивалася на національному духові і створювала національні відмінності народу. Ця гердерівсько-гегелівська містика (визначення самого М.Драгоманова) стала постійним об'єктом його гострої критики. У свій час через гостро полемічні положення не обминула шаленої критики його стаття «Література російська, великоруська, українська і галицька». Так, вчений був переконаний, що українська література повинна бути побутово-селянською як за способами художнього відображення так і за темами. Крім того, він вважав, що вона не має можливостей розвинути у повноцінну літературу. Хоч на даному етапі літературного поступу бачив її національну своєрідність, але констатував, що як самодостатня українська література з'явиться лише через «15 - 20 літ» копіткої культурно-освітньої праці. Таке його припущення вказувало на не стійку віру його в можливість національної літератури.

Та на жаль, І. Франко, який на той час перебував під сильним впливом ідей М.Драгоманова, на початку не сприймав належну відстань української літератури від російської. Усі розмови його сучасників про самостійну українську літературу, її національну самобутність він вважав, спочатку, як непотрібні. Але час показав помилковість його поглядів. У пізніших виступах письменника на цю проблему з'являється ґрунтовний і зважений погляд на цю проблему. Про це свідчить його стаття «Інтернаціоналізм і націоналізм в сучасних літературах». В ній звертається увага на особливості світового літературного процесу в XIX ст., яка співвіднесла процеси інтернаціоналізації і націоналізації різних літератур. Як наслідок, більш яскраво виявляються її оригінальні прикмети, пов'язані з особливостями кожного народу. Він писав, що «Кожний цільний сучасний письменник... являється неначе дерево, що своїм корінням впирається якомога глибше і міцніше в свій рідний, національний ґрунт, намагається віссати в себе і переварити в собі якнайбільше його живих соків, а своїм пнем і короною поринає в інтернаціональній атмосфері ідейних інтересів, наукових, суспільних, естетичних і моральних змагань» [13, с. 148-149]. Цей вислів займав особливе місце в літературній концепції митця. Її методологічною основою були наукові принципи культурно-історичної школи. Зокрема, до українського письменства застосовував ідеї французького естетика І.Тена про зумовленість мистецтва загалом, літератури епохою, середовищем та психікою творця.

Вже на початку «Нарисів історії українсько-руської літератури до 1890 року» І.Франко звернув увагу на характерні риси українського народу як у власній так і іншій українській літературі: «та сама сонячна лагідність і живість, спарована з тужливістю, властивою степовій країні» [13, с. 194]. На його ствердження, національне начало талановито може проявитися у творчості того митця, який синтезував індивідуальні та загальнонаціональні переваги в творчості.

І.Франко дав методологію дослідження явищ літератури, через це зробив висновок, що вона залежала від об'єкту розгляду, тобто національних особливостей письменства певного народу. На думку вченого, потрібно знайти певні ключі, щоб пізнати національну літературу. Для цього її потрібно порівняти з іншими, лише таким чином виявити саме їй притаманні риси. І.Франко вважав, що наявність двох течій словесності – усної та писемної – одна з головних особливостей національної самобутньої літератури. У зв'язку з цим він писав, що: "З одного боку в усній словесності українця, навіть у тому її складі, який заховала народна пам'ять ще у XIX ст., можемо простежити відбиток усієї історичної долі і всієї культурно-історичної еволюції народу майже з доісторичних, дохристиянських часів до наших днів, з іншого боку, і писемні пам'ятки української літератури з найдавніших часів, незважаючи навіть на деяку не народність їх мови, мають завжди більше або менше яскраву закуску народного українського елементу" [13, с. 101-102].

Слід зазначити, що І.Франко, на відміну від своїх попередників, на початку XX століття набагато ширше обґрунтував проблему національної самобутності української літератури: «Якщо у 80-х рр. XIX ст. у критичній практиці І. Франка ще не видно належної чіткості у розумінні національної специфіки літератури, то на зламі XIX - XX ст. національна специфіка стає наріжним каменем його вчення про літературу. Іван Франко ставить своїм завданням захист національної самобутності української літератури від кривотлумачень російських і польських учених» [3, с. 150].

Треба відзначити, що ідея самобутності української літератури прозвучала навіть у дослідженнях представників російської академічної науки, де було особливо міцне шовіністичне ставлення щодо „малорусской словесности”. У цьому зв'язку звертає на увагу праця М.Дашкевича «Отзыв о сочинении г. Петрова "Очерки истории украинской литературы XIX в.»». Автор неупереджено вказав на оригінальність літератури і прагнув з'ясувати її ступінь. Він висловив свою самостійну думку, що українська література постала на ґрунті власних традицій і розвивалась як самодостатня оригінальна художня система. Погляди М.Дашкевича на оригінальність та перспективи української літератури на той час були прогресивними.

Та ні менше значення для подальшої розробки українознавчої проблематики мала на той час наукова концепція О.Потебні у вирішенні питання зв'язку між мовами та мисленням. На його переконання, мова виражає психологію народу, вона є «однією із стихій нації, найбільш досконалим її відображенням» [11, с. 66]. Вчений вважав, що неповторність поетичного твору зумовлена в присутності в ньому етнокультурної детермінації, яка відображена в національній свідомості, світосприйнятті й психології закованих саме у мові. Вчений дослідив психологію образів і з'ясував, що вони закорінені не лише в душевній організації самого автора, а й в середовищі, яке його оточувало. Отже, аналіз ним поетичних образів народних пісень в різні історичні періоди дав йому можливість, в цьому зв'язку, ствердити про постійну їх історичну змінність. Ця психологічна теорія, завдяки своїй складності, була не дуже відома в тогочасній науці.

В наведений період продовжувалась активна робота по розповсюдженню української тематики різними шляхами. Так, в цей час побачили світ журнали, зокрема, у Петербурзі „Основа”; „Киевская старина” на Східній Україні; „Молот”, „Друг”, „Життя і слово” – на Західній, навколо яких гуртувалась українська патріотична еліта.

У 70-х-80-х роках – видаються фольклорні матеріали в „Труд ах этнографическо–статистической экспедиции в Западнорусский край, снаряженной Имп. Русским географическим обществом (Юго-Западный отдел», 1872 р.). Ці матеріали дослідження зібрав дійсний член географічного товариства П.Чубинський впродовж 1872–1878 рр. В цей час він виконав гігантську роботу, видавши 7 томів, біля 300 друкованих аркушів фольклорних матеріалів. Йому допомагали всі члени Київської філії Російського Географічного Товариства – В.Антонович, М.Драгоманов, П.Житецький, О.Кистяківський, К.Михальчук, О.Русов, І.Рудченко, Ф.Вовк, М.Левченко, А.Лоначевський та інші. Видання показало величезні багатства української народної творчості в сфері художнього слова.

На зміну романтичним захопленням старим козацтвом, особливо на теренах Польщі, а також великим інтересом до українського фольклору, який давав розуміння того, що „ми з народом одно”, і будив народолюбство, – на зміну цьому прийшло українофільство (хлопомани – серед польської інтелігенції). Польські збирачі залишили дуже цікаві видання, серед яких найзначнішими є „Покуття” Оскара Кольберга та велика фольклорно-етнографічна серія, що її започаткувала Краківська Академія наук під назвою „Зібрання відомостей з антропології краю”. Ця серія давала величезний матеріал як із теренів Західної, так і Східної України. Вона поряд із „Трудами” П.Чубинського досі залишається значним джерелом для ознайомлення з українським фольклором. У Києві хлопомани теж розпочинають свою активну роботу, вони організовували недільні школи, видавали для народу так звані „метелики”, дешеві книжки. Зокрема, у Харкові О.Потебня, В.Мова та інші видавали абетки, букварі, книжки для початкового читання, складали словники. Започатковували школи, але в першу чергу для дорослих.

На кінець XIX сторіччя розпочалось поживлення наукового і літературного життя. Активізувалось наукове опрацювання зібраного фольклорного матеріалу. Царські утистки українського слова переводять фольклористику на напівлегальне становище. Але такі великі вчені як М.Сумцов, Д.Яворницький, П.Житецький, О.Потебня, І.Франко, П.Куліш тримають небо української науки й українського духу. Активізується робота в справі писаної літератури, зокрема старої, яка до цього часу не привертала уваги дослідників.

Єдиним органом, що публікував матеріали з фольклору, була «Київська старина». Зазнаючи тиску цензури, вона все-таки тримала фронт української науки й культури, надаючи значне місце матеріалам як із старої, так і нової української літератури (статтям про І.Котляревського, Г.Квітку, Т.Шевченка, саме тут уперше було надруковано російські повісті Кобзаря). З журналом співпрацювали О.Єфименко, В.Науменко, В.Горленко, Ц.Нейман, П.Житецький, М.Сумцов, М.Петров та інші. Подібну роль відігравало і київське Наукове товариство імені Нестора-літописця. Воно було започатковане в 1874 році, мало «общерусский характер», але завдяки керівництву О.Котляревського і В.Антоновича (1877 – 1887) його діяльність набула українське спрямування. Отже, збільшилось досліджень із історії українського краю. Завдяки В.Антоновичу і М.Драгоманову вийшло в світ найперше наукове видання українського епосу „Исторические песни малорусского народа” (Київ, 1874 – 75). Також вийшли інші праці, зокрема, М.Драгоманова – „Малорусские народные предания и рассказы» (Київ, 1876), І.Рудченка – «Народные южнорусские сказки» (два томи, Київ, 1869/70) та «Чумацкие народные песни» (Київ, 1874), М.Номиса – прислів'я та приказки, які засвідчили подальший розвиток наукового українознавства.

У 1873 році у Галичині засновується літературне товариство, що 1892 року переростає в „Наукове Товариство імені Шевченка” у Львові. Історико-літературна робота його висвітлювалась на сторінках періодичного видання „Записки наукового товариства імені Шевченка”. Воно гуртувало – особливо в найкращий період, за головування проф. М.Грушевського (1897 – 1913) – багатьох українських вчених для проведення широкомасштабних українознавчих досліджень й систематично готувало молоді кадри

українських науковців. Серед істориків, які приділяли велике значення вивченню та публікації історичних джерел, слід назвати В.Іконникова, О.Лазаревського, М.Дашкевича, В.Антоновича та інших.

Основоположник сучасного українознавства П.П.Кононенко влучно назвав Наукове Товариство імені Шевченка «прообразом академії українознавства» – настільки широко воно розгорнуло «науково-дослідну, освітню й видавничу діяльність, спрямовану на вивчення й пропаганду системи знань: про український етнос, фольклор, природу, географію, економіку, мову, історію, націю, державу, різномірну культуру» [8, с. 21].

Отже, все ХІХ століття, особливо його друга половина, було періодом прояву українського національного відродження, що розпочалося наприкінці ХVІІІ століття, зростанням національної свідомості, зародженням національних рухів, заснуванням громад. Інтерес до історичного народного епосу, козацької історіографії перейшов у збирання та публікацію історичних джерел, фольклорно-етнографічних матеріалів, літописних збірок. В цей час нагромадилося достатньо фактичного матеріалу з різних галузей знання про Україну. Це давало змогу узагальнювати наукові факти, встановлювати зв'язки між окремими галузями, що виходили за межі конкретної науки – історії, літературознавства, фольклористики, етнографії тощо. М.Маркевич, І.Срезневський, М.Максимович, М.Костомаров, П.Куліш, П.Чубинський, В.Антонович та інші, маючи праці з різних наукових галузей, були вже не вузькими фахівцями, а українознавцями в найширшому розумінні цього слова.

Українознавча наука, спираючись на достатню джерельну базу, почала інтенсивно розвиватись, але ще не мала своєї назви.

У час, коли творив Пантелеймон Куліш, закладалися перші теорії українознавства, розроблялися методи українознавчих досліджень. Безперечно, воно вже мало достатню джерельну базу, але ще не мало своєї назви. На слушну думку фундатора сучасного українознавства П.П.Кононенка, «існуюча сутність не завжди має втілення у відповідному понятті. Велика часова дистанція відділяє й реальне українознавство від його теоретичного осмислення та термінологічного вираження» [8, с. 36].

Треба зазначити, що в європейських країнах розвивалося батьківщинознавство, зокрема, у Бельгії, «шкільна наука..., починаючи з дитячих садків, розбита на концентри і перейнята глибокою патріотичною ідеєю. Ці концентри – то є широко поставлене отчизнознавство» [12, с. 302].

Уперше термін «українознавство» ввів у науковий обіг М.Драгоманов. Ще 1873 року він поставив перед українською інтелігенцією завдання «самим працювати над народною освітою, над наукою про свій край» [6, с. 93]. Відзначивши вплив праць М.Костомарова на навчальне видання М.Семенова «Батьківщинознавство», М.Драгоманов визначив і складові цієї нової науки, а саме, вона має бути «про історію, етнографію, культуру, літературу України» [6, с. 167]. Таким чином, називаючи майбутню інтегративну систему знань «наукою про Україну» [6, с. 489], науковець у 1886 році дав їй влучну назву: «українологія», яка міститиме «знання про Україну» [5, с. 542].

Проте, виявивши в українців «недостачу знання своєї країни», зачинатель українознавства наполягав на необхідності «знати мінімум про свою землю» [5, с. 199]. Втім, назвавши М.Сумцова «україновідцем» [5, с. 486], вчений кваліфікував українознавство «українською наукою» [5, с. 542], «наукою про свою національність» [5, с. 494] та «українолюбською наукою» [5, с. 349].

До 1917 року поняття «українознавство» було збірним і охоплювало всі «науки про Україну» [4, с. 28], всі «українські науки» [7, с. 136].

Таким чином, термін «українознавство» завдячує своєю появою М.Драгоманову, який в останній третині ХІХ століття ввів його у науковий вжиток. У Драгоманових визначеннях українознавство мало лише гуманітарні аспекти – знання з української історії, мови, літератури, етнографії тощо. Українські науковці вбачали в українознавстві основу для духовного відродження нації.

Отже, українознавча наука особливо бурхливо розвивалася наприкінці ХІХ- першій третині ХХ століття, коли мало місце національне відродження. Освіта й наука в Україні, землі якої входили до складу Російської та Австро-Угорської імперій, за своїм змістом і формами носили переважно неукраїнський характер.

Тогочасна школа морально калічила учнів, виховувала з них неукраїнських патріотів, не національно свідомих громадян, а потенційних зрадників. Наука в Україні розвивалася російською, польською, німецькою та іншими мовами, тому носила чуже, переважно антиукраїнське спрямування.

Передова інтелігенція була стурбована катастрофічним станом шкільництва й науки в залежній на той час Україні, тому намагалася доступними їй діями боротися за українську школу, за навчання рідною мовою. Саме цим національним компонентом освіти і науки виступало українознавство, яке творила інтелігенція – М.Костомаров, М.Драгоманов, К.Ушинський, О.Потебня, М.Сумцов, М.Петров, Ф.Вовк, М.Грушевський, С.Єфремов та інші. Серед них не розгубився й визначний українознавець Пантелеймон Куліш.

Список використаних джерел та літератури:

1. Б. Грінченко – М. Драгоманов // Діалоги про українську національну справу. – К., 1994.
2. Бодянський О. О народной поэзии славянских племен. – М., 1831.
3. Гнатюк М. Літературознавчі концепції в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ сторіч. – Львів, 2002..
4. Грушевський М.С. Про українську мову і українську школу / Передм. Я.П. Гояна. – К., "Веселка", 1991.
5. Драгоманов М. Літературно-публіцистичні праці: У 2 т. – К., 1970. – Т. II.
6. Драгоманов М.П. Вибране. – К.: Либідь, 1991. – с. 93.
7. Єфремов С. За рік 1912-й. під обухом. Більшовики в Києві. – К., "Орії", 1993.
8. Кононенко П. Українознавство: Підручник. – К., "Либідь", 1996.
9. Костомаров М. Две русские народности. – Київ-Харків "Майдан", 1991.
10. Нечуй-Левицький І. Сьогочасне літературне прямування // Історія української літературної критики та літературознавства. – К., 1994. – Кн. 1. – С. 218.
11. Потебня А. Мысль и язык. – К., СИНТО, 1998.
12. Русова С. Вибрані педагогічні твори. – К., "Освіта", 1996.
13. Франко І. Нариси історії українсько-руської літератури до 1890 року // Збір. тв. в 50 т. – К., 1984. – Т. 41.
14. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 6 т. – К., 1964. – Т. 6.
15. Яценко М. Романтизм. – У кн.: Історія української літератури: В 2 т. – Т. 1: Дожовтнева література. – К., "Наукова думка", 1987.

Стаття надійшла до редакції 19.04.2009

Валентина Лазарева

Развитие украиноведческой проблематики в украинской научной мысли XIX столетия

Анотация: В статье рассматривается исторический процесс исследования украиноведческой проблематики в научной мысли XIX столетия.

Основной акцент концентрируется на проблеме развития знаний, которые дают возможность изучить проблему формирования Пантелеймона Кулиша как значительного украиноведа в вопросах духовности украинцев.

Ключевые слова: Духовность, русская литература, украинская литература, украиноведение, украинский язык, украинский народ, фольклор.

Valentyna Lazareva

Development of Ukrainian studies range of problems in the Ukrainian scientific ideas of XIX century

Annotation: The article considers the history of research of Ukrainian quenching in science thought XIX century. The main emphasis is given to the problem of the active state knowledge, which helped by Panteleymon Kulich problem.

Key-words: Spirituals, Russian literature, Ukrainian literature, Ukrainian studies, Ukrainian language, Ukrainian people, folklore

Історичні аспекти становлення Радіо “Воскресіння”

Анотація: У статті розглядаються історичні аспекти становлення та розвитку Радіо “Воскресіння”.

Основний акцент концентрується на аналізі діяльності за період з 1989 по 2009 роки.

Ключові слова: Українська Греко - Католицька Церква, Радіо “Воскресіння”, релігійно - інформаційні програми Радіо “Воскресіння”, Агенція Релігійної Інформації, журналісти Радіо “Воскресіння”.

Після тривалого історичного періоду панування і насадження атеїстичного світогляду у 1989 році зазвучали релігійно - інформаційні програми Радіо “Воскресіння”[1, с.14 - 15].

Редакція створена з благословення Синоду Української Греко - Католицької Церкви і формується в бельгійській столиці Брюсселі в структурі “Catholik Radio and Television Network”[1, с.14 - 15; 2, с. 4 - 5; с.18 - 19].

19 листопада в ефір вийшла перша радіопрограма. Очолює редакцію греко - католицький священник о. Андрій Онуферко.

Безумовно, Радіо “Воскресіння” викликало значний інтерес у суспільстві, сам факт звучання цих радіопрограм скріплював надію в серцях людей і свідчив про початок нового часу, нового життя[1, с.14 - 15].

Так у 1990 р. Радіо “Воскресіння” виходить зі своїми щонедільними програмами з радіостанції в Монте - Карло.

З 27 жовтня 1991 р. недільні програми, які все ще готувалися у Брюсселі, стала транслювати державна Львівська радіомережа.

Слід наголосити, що тривалий час програми Радіо “Воскресіння” були єдиним джерелом християнського слова в українському ефірі[2, с.4 - 5, с.18 - 19].

З часом формується редакція у Львові і з травня 1992 р. починає самостійно готувати радіопередачі. З початку липня програми стали щоденними. Керівництво Львівською редакцією переймає о. Михайло Димид.

З 5 - го квітня 1993 р. квітня щоденні релігійно - культурологічні програми Радіо “Воскресіння” починають транслюватися Всесвітньою Службою Радіо Україна, а також Третьою програмою Українського Радіо.

З 10 - го липня 1993 року в приміщенні Львівської опери відбулася презентація Радіо “Воскресіння”.

У 1994 р. Радіо “Воскресіння” виступає з ініціативою створити Агенцію Релігійної Інформації. Бюлетень поширюється не лише на території України, а й знаходить читача у багатьох країнах світу. АРІ стало авторитетним джерелом релігійної інформації для багатьох газет в Україні і за її межами [1, с.14 - 15; 3, с.16 - 17; с.32 - 33].

Новинами Радіо “Воскресіння” послуговуються такі авторитетні інформаційні агентства як Католицька Служба Новин (CNS) та APIC[3, с.16 - 17, с.32 - 33].

В Україні Агенція Релігійної Інформації Радіо “Воскресіння” була єдиною структурою, яка займалася збиранням, обробкою та поширенням новин про усі конфесії, що діяли в Україні (УГКЦ, УПЦ МП, УПЦ КП, УАПЦ, РКЦ та протестантських церков)[2, с.4 - 5, с.18 - 19; 5, с.6 - 7].

Великий об'єм матеріалу, що накопичився за всі роки, дозволив редакції проводити аналітичні дослідження розвитку Церков, прогнозувати та коментувати церковні події[1, с.14 - 15].

Так за 1995 рік, починаючи з 29 березня, виходить в ефір 1000 - на радіопередача Радіо “Воскресіння”.

Програми складаються з трьох частин, це, зокрема, блок релігійних новин, актуальна стаття та тематичний цикл, що може висвітлювати будь - яке питання, пов'язане з історією Церкви, духовним життям християнина, взаємовідносинами Церкви і науки та багато інших проблем[4, с.2 - 3].

У своїй роботі Радіо “Воскресіння” керується принципами позаконфесійності й екуменізму.

Так у 1996 році, починаючи з 10 червня, спецвипуски Радіо “Воскресіння” починає транслювати Перший канал національного радіо[3, с. 16 - 17; 5, с.6 - 7].

Розширення як слухачької, так і читачької аудиторії, підняло міру відповідальності колективу Радіо “Воскресіння” щодо задоволення духовних потреб українських громадян. З'явилася потреба введення рубрик екуменічних діалогів, безпосереднього надання слова представникам різних конфесій. Отож, поряд із євангелізацією, колектив Радіо “Воскресіння” сприяє конфесійному порозумінню в Україні

на основі істини і любові. Про це свідчать різноманітні відгуки, зокрема, головний редактор “Народної газети”, письменник Анатолій Шевченко писав: “У час, коли нам, українцям, зараз, як і у всі, й переважно драматичні часи історії, бракує, як і бракувало, єдності й порозуміння, Радіо “Воскресіння” спрямовує свою діяльність на духовне об’єднання своїх слухачів - екуменічне, національне, духовне. А християнський світогляд якраз і спонукає до єдності, з якою тільки й зможе знайти своє майбутнє держава, а в ній - народ, сподіваймося, нарешті щасливий і вільний, сповнений власної гідності”[3, с.16 - 17].

Для журналістів редакції Радіо “Воскресіння” важливими є як зміст, так і форма подачі матеріалів. У передачах присутні усі види жанрів журналістської творчості: інформаційні та полемічні замітки, коментарі, огляди листів, огляди преси, репортажі, інтерв’ю, звіти з конференцій, статті, бесіди. Значна увага звернена на чистоту української мови, особливості мовлення на радіо. “У нашому ефірі, який зараз уперто русифікується, численними комерційними радіостанціями, програми Радіо “Воскресіння” вирізняються не тільки гарною українською мовою, а й уболіванням за долю національної культури, літератури, музики, ширше — національного майбутнього зі своїм словом, культурою, історією і, зрозуміло, Церквою”, - відгукується на передачі Сергій Гречанюк, письменник, головний редактор журналів “Дивослово”, “Урок української”. А ось думка народного артиста України Віталія Розстального: “Слово мовлене звучить в ефірі, доки мовиться, але за цей миттєвий час воно встигає обійняти тисячі й тисячі людей, слухачів радіо, донести до їхньої свідомості не лише думки, а й інтонації такі, що не забуваються. У кращих своїх програмах ведучі й учасники програм Радіо “Воскресіння” знаходять таке слово”.[1, с.14 - 15; 3, с.16 - 17, с.32 - 33].

У 1997 рік розпочався зміною керівництва. Отця Михайла Димида, якого було призначено Ректором Львівської Богословської Академії, на посаді директора Радіо “Воскресіння” змінює Мирослав Павлюк, журналіст, що пропрацював в редакції вже шість років, випустивши в якості редактора і ведучого в ефір понад 1000 радіопрограм[3, с.16 - 17].

Цього ж року Редакція Радіо “Воскресіння” переїжджає у нове приміщення у будинку на вулиці Озаркевича, урочисто освячене 28 серпня Єпископом - помічником Глави УГКЦ владикою Любомиром Гузаром[1, с.14 - 15; 4, с.2 - 3].

Нашвидкоруч відкрито кореспондентський пункт у м. Києві і вже 30 жовтня виходить в ефір ювілейна 2000 передача Радіо “Воскресіння”.

На редакцію чекає відповідальний період юридичної та кадрової реорганізації. Програми, як і раніше виходять ефір щоденно.

У 1999 р. на свято Покрови Пресвятої Богородиці 14 жовтня у стінах редакції Радіо “Воскресіння” відроджується часопис Львівської Архієпархії УГКЦ “Мета”. Журналісти радіо своїми силами безкорисливо готували “Мету” до друку до 2003 р. Ці номери газети можна оглянути на інтернет - сторінці Радіо “Воскресіння”.

У 1999 рік редакція Радіо “Воскресіння” відсвяткувала ювілей - 10 - річчя від часу заснування.

З 1 червня 2000 Радіо “Воскресіння” змінює формат мовлення, виходить в ефір тричі на день на хвилях всеукраїнської мережі “Довіра - Niko - FM”. 23 березня 2001 прозвучала ювілейна 3000 - на передача. Згодом мережа “Довіра - Niko - FM” розпадається на дві частини, і Радіо “Воскресіння” залишається з “Довірою”, прив’язуючись до блоку передач Радіо “Свобода”[1, с.14 - 15; 5, с.6 - 7].

Під час зміни у керівництві Національної Радіокомпанії України у 2001 році Церква втрачає на деякий час ефір на УР - 1. Програми продовжують транслюватися, окрім мережі Радіо “Довіра”, ще Львівським обласним радіо та кількома місцевими радіостанціями (Сумським обласним радіо, Радіо “Дзвони” в Івано - Франківську, Радіо “Карітас - Едегем” в Червонограді) [1, с.14 - 15; 3, с.16 - 17, с.32 - 33].

З грудня 2002 року Радіо “Воскресіння” знову звучить в ефірі Першого каналу національного радіо. Щоденна аудиторія коливається в межах від двох до чотирьох мільйонів слухачів (за даними Першого каналу національного радіо).

З 1 - го серпня 2002 року функціонує інтернет - версія програм Радіо “Воскресіння”, доступних на нашому веб - сайті (www.rg.lviv.ua). Щодня на веб - сторінці Радіо “Воскресіння” оновлюються звукові файли з радіопрограмами у цифрових версіях mp3 та ogg. Окрім цього розміщується повна програма радіопередач, яка зберігається в архіві на веб - сторінці протягом року.

Окрім безпосередньо програм Радіо “Воскресіння”, що транслюються у всеукраїнському ефірі, на веб - сторінці можна прослухати ще й такі нові аудіорубрики: з листопада 2003 р. діє новий розділ - “Події. Факти. Коментарі”, в якому розміщуються найсвіжіші інтерв’ю, репортажі та інші аудіоматеріали. З грудня 2003 р. запрацювала нова рубрика “Музичні прем’єри”, у якій розміщуються текстові матеріали, аудіопрезентації та цифрові аудіоверсії новинок духовної музики.

На веб - сторінці також сформовано архів API у форматі PDF, тобто, читач має можливість переглянути бюлетень Агенції Релігійної Інформації у готовому, змакетованому, вигляді з кольоровими ілюстраціями. (Друкована версія API - чорно - біла)[1, с.14 - 15; 3, с.16 - 17].

В міру надходження, розміщуються новини про життя релігійних спільнот, прес - релізи, статті та фотоілюстрації до них.

У новій рубриці “Фоторепораж” можна переглянути серії тематичних фотоілюстрацій про перебіг важливих подій у житті Церкви та суспільства. Цей розділ дає можливість подати фотоінформацію оперативно, відразу після події.

З червня 2004 року на веб - сторінці розпочато нову рубрику - “Радіо в гостях...” у якій розміщуються детальні фоторозповіді про тематичні відрядження журналістів Радіо “Воскресіння”.

Також на веб - сторінці функціонує рубрика “Мистецька фотогалерея”. У ній можна переглянути репродукції робіт митців, що працюють у галузі сакрального образотворчого та прикладного мистецтва.

Інтернет - сторінка Радіо “Воскресіння” розвивається і стає доступнішою та оперативнішою - це одне із пріоритетних завдань.

Сьогодні Радіо “Воскресіння” - християнський радіоголос серед багатьох, та зберігає першість щодо тематики радіоматеріалів, які дуже розмаїті. Програми розраховані на слухачів різних вікових та соціальних категорій, віросповідань та суспільних груп. Це - репортажі та інтерв'ю про непересічні події в Українських Церквах, радіопроповіді священників та виступи єпископів різних конфесій, розповіді про візантійський та латинський церковні обряди, радіоверсії сучасних богословських праць, знайомство з літургичним роком, розповіді про мистецтво іконопису, сакральну архітектуру, церковний спів та музику. В редакційному доробку Радіо Радіо “Воскресіння” - художнє читання популярної та класичної християнської літератури, повчань повістей та дитячих казок вітчизняних і зарубіжних християнських авторів зі світовими іменами[2, с.4 - 5, с.18 -19; 5, с.6].

Редакція Радіо “Воскресіння” дала звукове життя високохудожнім літературним творам, серед яких - книга “Син Людський” російського православного священника Олександра Меня, роман польського письменника Івана Добрачинського “Листи Никодима”, розважання теолога і науковця, світлої пам'яті Глави Української Греко -Католицької Церкви Блаженнішого Мирослава Івана Любачівського “Вірую в єдиного Бога”, книга - інтерв'ю журналіста Вітторіо Мессорі з Іваном Павлом II “Переступити поріг надії” та інші[1, с.14 - 15; 3, с. 16 - 17, с.32 - 33].

Журналісти та автори Радіо “Воскресіння” у своїх програмах проводять різноманітні розвідки та дослідження, як наприклад, історична розвідка під назвою “Палестина часів Ісуса Христа”, свідчення віри репресованих священників Української Греко - Католицької Церкви, матеріали про життя і діяльність митрополита Андрея Шептицького, статті про релігійні мотиви у творчості українських письменників та поетів та ін.[1, с.14 - 15; 2, с. 18 - 19; 3, с.16 - 17; 4, с.2 - 3].

Літературні передачі теж знаходять багато відгуків від слухачів. У програми цілком органічно вплітаються вірші Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Євгена Маланюка, Тодося Осьмачки, наших сучасників - поетів. Художні твори українських і зарубіжних письменників, співзвучні заповідям християнської моралі, несуть в собі ідею пошуку і утвердження в Істині, розкривають духовний світ людини, нехай сповнений суперечностей, але на її шляху до Храму[1, с.14 - 15].

Журналісти Радіо “Воскресіння” беруть активну участь у житті українських мас - медіа, про що свідчать: численні відзнаки за участь у різних конкурсах та заходах:

- 1.Диплом учасника Телерадіоклубу'99 за сприяння журналу “Телерадіокур'єр” у розвитку інформаційного партнерства на телерадіоринку України.
- 2.Пам'ятний диплом за участь у п'ятому Київському міжнародному телерадіоярмарку (4 - 7 травня 1999 року).
- 3.Срібний диплом - за участь у конкурсі “Золотий Георгій - 2000р.” у номінації “Інформаційна програма”.
- 4.Почесна грамота оргкомітету третього всеукраїнського конкурсу програм регіональних телерадіоорганізацій “Україна єдина” - у номінації “Дебютант конкурсу”.
- 5.Диплом третього всеукраїнського конкурсу програм “Україна єдина” у номінації “Цікава людина” (радіопередача “У спалахах мистецької любові”. Вересень 2001 р., Одеса).
- 6.Диплом четвертого всеукраїнського конкурсу програм “Україна єдина” у номінації “Світ дитинства” (радіопрограма “Ангелику Божий хоронителю мій”. Вересень 2002 р., Одеса)[3, с.16 - 17; 5, с.6 - 7].

Список використаних джерел та літератури:

- 1.Гриньків К. Оглядаючись у минуле. Радіо “Воскресіння” в ефірі! Агенція Релігійної Інформації. Львів, 1998. - №1 - 4.

- 2.Дубінський Богдан. Церква час європейський(Церковні акценти року, що минув). Агенція Релігійної Інформації. Львів,1998. - №1 - 4.
- 3.Павлюк М. Радіо “Воскресіння” дякує доброчинцям та діловим партнерам. Агенція Релігійної Інформації. Львів,1998. - №1. - 4.
- 4.Умблат Галина. Церква напередодні виборів. Агенція Релігійної Інформації. Львів,1998. - №1 - 4.
- 5.Качур Володимир. Політ над світом пам’яті та мрій. Сучасна релігійна публіцистика. Львів “Радіо Воскресіння”, 2001.

Стаття надійшла до редакції 5.10.2009

Мирослав Павлюк

Исторические аспекты становления Радио “Воскресение”

Аннотация: В статье рассматриваются исторические аспекты становления и развития Радио “Воскресение”.

Основной акцент концентрируется на анализе деятельности за период с 1989 по 2009 года.

Ключевые слова: Украинская Греко - Католическая Церковь, Радио “Воскресение”, религиозно - информационные программы Радио “Воскресение”, Агенция Религиозной Информации, журналисты Радио “Воскресение”.

Myroslav Pavlyk.

Istorikal aspekt Voskresinnya Radio

Annotation: Following the long period of prevalence and propagation of the atheistic viewpoint, the religious and informational programs of Voskresinnya Radio went on the air in 1989. The editorial office was created under blessing of the Synod of the Ukrainian Greek Catholic Church and formed in the capital of Belgium, Brussels, within the structure of the Catholik Radio and Television Network.

Key words: Voskresinnya Radio, Ukrainian Greek Catholic Church, Catholik Radio.

УДК 37.013

о.Михайло Пришляк

Історична потреба для сьогодення вивчення філософської концепції Гегеля.

Анотація: У статті розглядається філософське світобачення Вільгельма Гегеля.

Основний акцент концентрується на історичній потребі для сьогодення вивчення філософської концепції Вільгельма Гегеля.

Ключові слова: Історична потреба, філософська концепція Вільгельма Гегеля, філософія Гегеля, актуальність філософської концепції Вільгельма Гегеля.

I. Життя Вільгельма Гегеля.

Вільгельм Гегель народився у Стокгарді в 1770 році помер у 1931 році.

Батько майбутнього філософа Вільгельма Гегеля, був державним службовцем. Його родина знаходилася в економічних труднощах. Не дивлячись на матеріальну скруту, Вільгельм почав навчання з гуманістичних студій з великим задоволенням. Любив вивчати класичну літературу, таку як грецьку, латинську, з меншим ентузіазмом. В університеті Тубінгі у продовж трьох років Вільгельм Гегель вивчав Історію філософії та теології. З значним задоволенням цікавився ідеями французької революції, що відбулася в 1789 році. Після закінчення університету став викладачем у молоді у заможних родинах в декількох містах. В тому самому часі він інтересувався історією політики та історією економіки.

Після смерті батька (1799р.), завдяки отриманню спадщини Гегель зміг глибше вивчати філософію та викладати її в університетах. В цей же час Вільгельм Гегель розпочинає писати свою історію філософії “Феноменологія Духа” і отримувати успіх внаслідок її кваліфікованого викладання.

Основою на дусі Наполеона, який переміг багато держав Європи, Гегель засновує свою філософську концепцію. Після війни Гегель внаслідок кризи, стає в дуже великій матеріальній скруті. Однак не дивлячись на це він з великою волею та завзяттям працює над своєю філософською концепцією “Феноменологія Духа”, в першу чергу, щоб жити і творити.

В цей час він переселяється до Берліна в якому буде жити і творити до самої своєї смерті(1818 - 1831рр.).[1,с.125 - 182]

II. Твори Вільгельма Гегеля.

Головними працями Гегеля є:

1.1837р. - Феноменологія Духа.

2.1812-1816рр. – Логіка.

3.1817 - Енциклопедія філософських наук. Вибране.

4.1820 - Філософія права. – Лекції по історії філософії.

В своїй філософській концепції Вільгельм Гегель старається представити християнізм по своїй лінії заснований на браку свободи люди, яка перед Богом є слугою.

Але він старається бачити юдаїзм та християнізм через любов до Бога, через якого людина сама відчуває піддання Богові.

Але треба пізнати, що Вільгельм Гегель має інше відношення до Бога: любов, творить людину сполученою з Богом. Ця подія не є філософською, а теологічною і релігійною. Людина в любові до Бога є правдивою, свободною та в пошані природи. Історики кажуть, що Гегель пристосував християнську науку до своєї філософської системи (Течія Модерніста).

III. Основи гегеліанської системи.

В цій справі Гегель намагається бути особисто оригінальний. Для нього Центр і Одність всього “ БЕЗМЕЖНИЙ ДУХ – БОГ ”: поняття, яке з своїми партикулярним прикметами перевищує не лише філософів Фіхта і Шілінга, а також інших.

Спричинюється також принцип ДІАЛЕКТИКИ, названого Гегелем елементом “спекулятивним”: цепто Ідеєю.

По цих характеристиках можна лише дійти до вершка системи, неначе простою орієнтативною дорогою.

Цей загальний принцип названий ІДЕЯ, яка мала лише представити одність і також множинність, цепто речей.

В той спосіб Гегель перевищує Фіхта і Шілінга.

Ідея Гегеля є СИЛА, є рух, є ділом, САМОДІЛОМ, є чиста діяльність, самотворча та інфінітивна (без кінця), є неначе творчість себе в собі: циркулярність.

Початок є не підметом в собі, а зустрічається та перемінюється в інший підмет: два підмети разом творять іншу новість, іншу дійсність.

В кожному ділі підмет – теза старається перевищити труднощі – антитези, щоб створити синтез, як вислід нового руху, названого не ділом, а діалектикою, цепто ЛОГІКОЮ Гегеля.

Все що є предметом філософії переходить через всі три моменти в динаміці. В кожному синтезі продовжує бути упорядкована іншою формою і це безконечно.

Антитеза не є повне простиставлення, а є трудніше, яке треба побороти. Це має свою велику вартість, щоб признати метафізику і також перемінювання в інше єство.

Оппозиція антитези не є негативною, а є позитивною, тому, що має нахил до перевищення труднощів, щоб доповнити себе: в той спосіб стається змінення та переміщення.

Кожна діяльність є заміненою діючою над проти тезою, яка дістає для себе від тези: обидві разом творять антитезу, цепто вислід своєї спів діяльності.

В цей спосіб вся дійсність перебуває в цілому світі.

Гегель відважно залишає субстанцію Фіхта і Шілінга та представляє, що основа його системи є ПІДМЕТ, Я ДУМАЮ, СУБ’ЄКТ та ДІЯЛЬНІСТЬ. Є діючим ДУХОМ, всьому, що існує, та є АБСОЛЮТНИМ. Вся дійств знаходиться у вічній динаміці, в потрійній формі.

АБСОЛЮТНІСТЬ = ІДЕЯ

1. Ідея в собі = ЛОГОС, представляє логіку.

2. Ідея поза собою = ПРИРОДА: вивчена філософією природи.

3. Ідея повертається до себе; або є в собі і для себе, вивчена філософією: ДУХОМ.

IV. Логіка Гегеля.

Логіка є наука про Ідею, або про Логос, як ЧИСТА ДУМКА.

Треба вважати на ідею Гегеля, яка ідея не є момент пізнання, а є ДІЙСНІСТЮ, та основою МЕТАФІЗИКУ, заперечену Кантом.

Категорії довічні, це є не лише теоретичні, а дійсні (реалії) злучення задля яких, думання та існування ідентифікуються.

Історична логіка заснувалася на принципі ідентичності: і була абстрактна.

Навпаки по думці Гегеля, дійсності є відмінні між собою і творять представлення з можливістю взаємних відносин, доходячи до взаємної зміни.

Синтез перевищує взаємне протиставлення. Цей синтез є способом розв'язання труднощів та причиною – нагодою нової дійсності в рамках синтезу.

Дійсність є композиція опозицій: конкретна дійсність є злучення протиставлених.

Протилежні не є дійсністю: є в абстрактній позиції, є не дійсними.

Дійсність та реальність та об'єктивність є лише синтез.

Гегель ділить свою Логіку на три частини Форми:

1. Буття, існувати.

2. Есенція - нічого не представляє.

3. Розум (ідея) - розум представляє зміну. Фундамент логіки є метафізика.

Ідея(в собі): є головним предметом Логіки.

Ідея(як така) є представлена в філософії Природи.

Ідея в собі і для себе є важлива в філософії, є духов в синтезі[4, с.123 - 143; с.245 - 341].

V. Філософія природи.

Це є ідея інша, яка була: “ідея яка в була в собі”

– ЦЕ Є НАУКА ПРО ІНШИХ.

Ідея, щоб себе здійснити, потребує алієнації, щоб вийти із себе “зменшитися”[2, с.517 - 526].

Треба наголосити, що Гегель є проти великих романтичних поглядів до містерів вічної природи.

Неоплатонізм, наука емоції, що говорить про життя, вихід та повернення нібито приєднана форма Гегеля.

Християнізм виголошує дві догми: одність і трійці: також і інші догми, які вважаються логічними формами. Природа є смерть ідеї.

Романтицизм має багато підвищення себе до найвищих цілей, до ідеалу.

Природа є смерть ІДЕЇ, але смерть приносить і життя.

Але Гегель скоро перестерігає, що природа є найвищою дійсністю, неначе цілою його філософською системою.

Тому Гегель має свої зауваги до наук, але по науці фізиків, в органічній частині, Гегель знаходить людину зі своїми позитивними прикметами.

Гегель наолюшує, що ціль природи є вбити саму себе, перервати свою віру приближення чуття, полишити як “Феніче”, щоб вийти з цієї зовнішності до відродження неначе дух[5, с.243 - 276].

VI. Філософія Духа.

ДУХ є ІДЕЯ, яка вертається до себе з попереднього стану: це є самопізнання та само творення, Бога по своїй повноті.

ІДЕЯ виходить від зовнішнього тіла та поверховності, щоб із природи, і знаходить себе в своїй ОСОБОВІСТІ та СВОБОДІ, щобто дусі.

Дух є правдивою дійсністю. Дух є особистий, Об'єктивний та Абсолютний.

1. Дух особистий.

Дух особистий це духовне повітря яке віддихається. Не є все що помагає рости, пізнавати, щоб розширювати його над іншими. Хто знає це робити то є більшою дійсністю, щобто Духом. Він продовжує свою творчість як закони та моральність, як етика вимагає.

Способи загальності Духа є антропологія, феноменологія і психологія. Вивчає явища людської душі від свідомості, до самопізнання та до розуму.

Маємо потребу поповнення труднощів уживаючи свободну волю: мається здійснення самого Духа, творчавим об'єктивність Духа в дійсності, через свободну волю.

Дух існує реально і є він, що продукує інші реальні індивіди.

Мається творення об'єктивної свободи. Моральність також спонукує, до виконання, до повернення та ставлення своєї волі.

Це творить також етичність, щобто обов'язок виконання дійсності.

Етичність це є конкретна моральність в світі історично національним світі.

Етичність творить діалектичний синтез між об'єктивністю права та суб'єктивністю моралі.

Злучення (зустріч) бути та обов'язок бути, ідеальний і реальний, універсальний і індивідуальний є по етиці, яка виконується в родині та в соціальній спільності.

Форми та способи виконання Етики є родини, спільноти організовані формами держави. Зовнішність права і внутрішність моралі є перевищені етикою, яка є моральністю спільноти.

Родина: перша форма інституціональна для діалектичного процесу – форми внутрішньої: шлюби, власність і діти.

Родина і цивільна спільнота.

Гегель не приймає як контракт (мова), неначе поганої вартості[2,с.517 – 526].

Етичність реалізується в численних та різноманітних організаціях СПІЛЬНОТИ.

ЕТИЧНІСТЬ реалізується в численних різноманітних організаціях спільноти.

Цивільні спільноти представляють аспекти економічно - соціальні та юридично – адміністративні і тому, інтереси і протиставлення, асоціацій, партій, корпорацій – їх діяльність, здійснюється, цебто по справедливості[4, с.167 - 182; с. 453 - 492].

В цих численних подіях відчувається обмеження урядів, щоб упорядкувати широку діяльність організацій.

В організації держави переважно розвивається етика в секторах права.

Справа держави:

- право внутрішнє

- право зовнішнє

ДЕРЖАВА ЕТИЧНА

В держави є все і в ній реалізується кожна особа, родина та цивільна спільнота. Головний принцип Гегеля – держава не служить мешканцям, а є мешканці, які служать державі.

Виняткове поняття тематики, про державу є в творі Гегеля “Держава є прихід Бога на світ є правдивий Бог”. Це є сама етика, є етична субстанція, є самоволодіння і етична і “моральна держава”: абсолютна, цілковита і циркулярна. Держава для Гегеля “цілесне появлення Божества Історії”. Держава “є вхід Бога в світ” Держава має бути Божество, або ідея, яка є, точніше, розумом уродженням в тілі та об’єктивності і реалізованій в найвищій формі, що є в світі.

Гегель не примає, що над абсолютною державою може бути якась інша річ, чи якісь інші форми авторитету, навіть інтернаціонального. Держава не признає жодного авторитету над собою: всі громадяни мають обов’язок бути підданими. Історія є джерелом здійснення в світі ідеї – ДУХА АБСОЛЮТНОГО. Саме слово абсолютний є незалежне від всього того, що може бути. Тут мається на увазі – ДУХА АБСОЛЮТНОГО.

Він появляється в історії через мистецтво, релігію та філософію.

Мистецтво божественне переживається інтуїцією (форма почуттєва, смислова) цебто безпосередньо прямо навіть без думання. В релігії виявляється через представлення, через передавання містологічне. Бога бачиться переважно через тілесні людські форми, наголошував Гегель у своїй філософії[3, с.42 - 44].

VII. Філософія.

Для Вільгельма Гегеля філософія є на висоті знання та дійсності, і до того по степені повного ідеалізму є “чиста ідея спекулятивна”.

Філософія “ідея яка думає сама за себе” та про що говорить сама про себе і раді з собою вічно, неначе абсолютний ДУХ.

Філософія є найліпша маніфестація абсолютного, у своєму самопізнанні та у своїй самореалізації.

Також філософія є примат довершення всього важливого знання[1, с.87 - 92].

Тим більше, що є автентична історія філософії, яка формує і розвиває свідомість є автентичною історією як реалізація світу через ДУХ.

Власне вся така сукупність поглядів та світобачення, вбачає історичну потребу для сьогодення подальшого вивчення філософської концепції Вільгельма Гегеля[6,с.34 - 58]..

Список використаних джерел та літератури:

- 1.Конрад Микола. Нарис історії стародавньої філософії. - Рим ”Видавництво українського Католицького Університету”, 1974.- Т.Х - XI.
- 2.Пришляк М. Філософія мови // В книзі П.Кононенко, Т.Кононенко. Українська освіта у світовому часопросторі.- К., 2007, с.517-526.
- 3.Пришляк Михайло. Історична проблема вагомості навчання філософії для української молоді. Українознавець. - Львів 2008. - Ч. VI.
- 4.Рассел Бертран. Історія Західної Філософії.- Київ”Основи” - 1995, 756с.
- 5.Шинкарук В.І.Філософський Словник. – Київ,1986, 796с.
- 6.Bogliolo L., Saggio sulla metafisica tomista del conoscere. – Torino.- SEI, 1955.

Стаття надійшла до редакції 1.03. 2009

Историческая необходимость для современности изучения философской концепции Гегеля

Аннотация: В статье рассматривается философское мировоззрение Гегеля.

Основной акцент концентрируется на исторической необходимости для современности изучения философской концепции Гегеля.

Ключевые слова: Историческая необходимость, философская концепция Гегеля, философия Гегеля, актуальность философской концепции Гегеля.

p.Pryshlyak Mykhajlo

Historical necessary studing Gegel filosophy for modern time

Annotation: The author hass described Gegel filosophy.

Key words: V. Gege, Gegel filosophy, historical necessary studing Gegel filosophy.

УДК 1(477) (09)

Олександр Федоренко

Історичні етапи становлення і розвитку геополітичних досліджень у сфері українознавства

Анотація: У статті визначено сутнісні аспекти історико-політичних і світоглядних засад становлення і розвитку української геополітичної думки.

Здійснено історіографічний огляд праць українських науковців, які працювали в галузі геополітичної науки.

Ключові слова: Геополітична реальність, геополітичні концепції, географічні фактори, геополітична думка, Україна, українознавство, державотворення, геополітичне положення, геостратегічні доктрини, природне середовище.

Важливим і визначальним завданням українознавства є вивчення України як ландшафтно - антропогенного комплексу у його системній цілісності, відповідно актуальними є дослідження особливостей взаємозв'язку природного довкілля і людських спільнот, що історично потрапляли у залежність від різних ландшафтних та кліматичних чинників, виробляючи відповідні соціокультурні комплекси суспільного життя.

Проблема розвитку українознавства у XXI столітті – не проблема вивчення минулого та наявного, вона є значно ширшою. Суть її вирішення полягає в тому, щоб, через застосування інтегративних наукових методів розкрити специфіку України як своєрідної географічно-політичної реальності у просторі і часі, при цьому поглянувши на неї не тільки через призму минулого і сучасного, а й майбутнього. Тому надзвичайно актуальним є дослідження класичних праць української геополітичної спадщини, яка базується на вкорінених в глибинах національного буття та свідомості соціокультурних здобутках, які є підвалинами пронесеної через віки світоглядної традиції.

Геополітика на початку XXI століття розглядається вітчизняними та іноземними вченими у новому вимірі – співвідношенні процесів глобалізації і збереження національної ідентичності народів. В контексті цієї проблеми впродовж останнього десятиріччя в Україні вчені більше уваги приділяють дослідженню геополітичних концепцій українського державотворення, відбувається переоцінка їх, з'являються нові, які враховують сучасні проблеми розвитку внутрішньої та зовнішньої політики держави.

Важливі аспекти теоретико - методологічних засад вивчення геополітичних концепцій досліджуються у працях В. Крисаченка, О. Мостяєва, М. Хилька, М. Степико.

У концентрованому вигляді вони найбільш повно викладені у монографії В. Крисаченка і О. Мостяєва „Україна: природа і люди”, яка є одним з перших в Україні досліджень, у якому аналізуються наукові пошуки українських мислителів щодо визначення ролі географічних факторів у становленні автохтонного етносу, нації та держави. Автори проаналізували різні концептуальні напрями української геополітики від найдавніших часів до першої половини XX століття.

У цій праці досліджується цілий комплекс питань пов'язаних із становленням української геополітичної думки. Науковий інтерес вчених полягає передусім в аналізі світоглядних засад геополітичних поглядів М. Грушевського, С. Рудницького, Ю. Липи та інших вітчизняних дослідників.

Варто зазначити, що дослідження геополітичних концепцій можна поділити на такі взаємопов'язані сегменти: філософсько – світоглядний (дослідження ідейних традицій української

геополітичної думки та обґрунтування концептуальних засад вивчення поглядів її представників) і методологічний (дослідження на підставі певних методологічних підходів поглядів українських науковців ХХ-початку ХХІ століть). Так, визначення загальних світоглядних закономірностей змісту геополітичних концепцій, які мали найбільший вплив на українську наукову і політичну думку знаходить своє відображення у працях В. Крисаченка, М. Хилька, М. Степико. Вчені зосереджують увагу насамперед на вивченні традиції українського державотворення, зокрема і ролі досліджень вітчизняних вчених-геополітиків в цьому процесі.

Високо оцінюючи здобутки сучасних українських вчених у визначенні світоглядних засад вивчення геополітичних концепцій українського державотворення, дослідженні праць представників вітчизняної геополітичної думки, слід зазначити, що низка проблем залишається недостатньо дослідженою: визначення методологічних підходів, які обумовлювали специфіку розробки геополітичних концепцій ХХ - початку ХХІ ст., зокрема їх взаємозв'язок з процесами державотворення та національно-визвольної боротьби; аналіз загальних і специфічних аспектів у поглядах вітчизняних та іноземних вчених стосовно застосування результатів наукових розробок в галузі геополітики; розкриття концептуальних аспектів досліджень сучасних вчених-українознавців; розробка та обґрунтування класифікації геополітичних поглядів українських вчених ХХ-початку ХХ століть, яка б базувалася на здобутках вітчизняної науки.

Геополітичний напрям аналізу світових процесів сформований у другій половині ХІХ століття. З цього часу можна стверджувати про становлення геополітики як наукової галузі знань, а саме: про виокремлення її предмету дослідження, понятійно-категоріального апарату, обсягу інтересів та закономірностей розвитку.

Одним з перших розробників концептуальних засад наукового аналізу впливу географічних факторів на політику держави був німецький географ Фрідріх Ратцель. Появі його концепції сприяло наукове середовище кінця ХІХ століття, насамперед провідні позиції вчених, які були прихильниками клітинної (організмової) теорії організації життя. Основою цієї теорії було твердження про те, що держава – це одна з форм життя на земній поверхні.

Ф.Ратцель досліджував аспекти географічної обумовленості політичних процесів, зв'язків між державою і земною територією, впливу географічного простору на формування зовнішньої політики держави.

Вчений стверджував, що для свого існування держава має створити для себе достатній життєвий простір, який може забезпечити її домінуюче становище у світі. Термін „геополітика” він не використовував, проте у його дослідженнях „Антропогеографія” і „Політична географія” закони просторової експансії держав стали теоретичною базою наукових геополітичних шкіл у різних європейських країнах [4, с. 98].

Першим увів поняття „геополітика” – „географічна політика” шведський науковець Рудольф Челлен у праці „Держава як форма життя” (1916р.), що була присвячена дослідженню держави як географічної структури на земному просторі. З його погляду прагнення держави до розширення території і посилення впливу у світі є природним процесом і результатом реалізації основних напрямів її розвитку, таких як географічна політика, біологічна політика, соціальна політика, економічна політика, демографічна політика, владна політика [4, с. 111].

У другій половині ХХ століття інтерес до геополітики серед провідних громадських кіл світу поглиблюється через певні вагомі чинники, зокрема таких як: глобалізація політичних та економічних процесів, боротьба США і СРСР за світову гегемонію, а також численні регіональні конфлікти, що виникали переважно через територіальні претензії за контроль над природними ресурсами, остаточний розпад імперій та поява нових держав.

Геополітика аналізує дві масштабні системи просторових взаємозв'язків між суспільствами: міждержавні (характер і форми взаємодії чи суперництва різних країн, політичних і воєнних блоків) та глобалізаційні (процес посилення контактів між різними частинами світу у трьох вимірах: політичному, економічному і соціокультурному). Основні концептуальні розбіжності між цими двома системами полягають у тому, що відносини між державами ґрунтуються на захисті національних інтересів, які проявляються в недопущенні іноземного втручання у внутрішні справи, забезпеченні непорушності територіальних кордонів.

Головним завданням геополітики в сучасних умовах багатовимірного буття є дослідження глобальних й взаємозалежних проблем у двох концептуальних парадигмах: збереження ідентичності етнонаціональних спільнот та утвердження суверенного статусу їхніх держав; вирішення проблем глобального масштабу (розрив у рівнях розвитку різних регіонів світу; екологічні, енергетичні, продовольчі та демографічні кризи).

Становлення геополітики як наукової дисципліни в Україні, зокрема як дослідного напряму в українознавчій науці відбувається у процесі синтезу знань про державну традицію нації та становлення автохтонного етносу в умовах впливу різноманітних природних й кліматичних факторів, іноземних соціально-культурних та політичних структур. Крім того, потрібно враховувати різницю двох методологічних підходів до теоретичного аналізу становлення геополітики: політологічного (дослідження політологів та науковців інших галузей, які здійснюються в інститутах НАН і вищих навчальних закладах про форми політичного життя, економічних, політичних і територіальних інтересів тієї чи іншої країни у певних регіонах) й українознавчого.

Українські вчені, які є прихильниками першого підходу, розглядають роль та місце України у світі ґрунтуючись на двох історичних періодах: існування України як об'єкта геополітики та міжнародних відносин в рамках Російської імперії та СРСР; від 1991р. й по нинішній час – існування України як суб'єкта геополітики та міжнародних відносин.

У політологічній науковій термінології суб'єктами геополітики визначаються структурні утворення, які здійснюють активну діяльність у межах певного територіального простору, спрямовану на об'єкт, тобто

суб'єктами геополітики можуть бути окремі нації, держави, міжнародні організації, об'єднання держав, фінансово-промислові корпорації.

Об'єктами геополітики є окремі нації і держави, крім того географічні фактори їхнього простору – територія, ресурси, гідрографічна сітка річок й узбережжя моря чи океану.

Дослідження динаміки об'єктно-суб'єктного статусу України може бути здійснено шляхом вивчення, а також порівняльного аналізу бачення статусу України у геополітичних концепціях українських та іноземних дослідників.

Статус України у якості суб'єкта чи об'єкта геополітики визначається не лише розміщенням її території на земній поверхні стосовно по відношенню до інших територій, але й системою її внутрішнього суспільного життя, політичних і культурних зв'язків з найближчими, чи більш віддаленими країнами та у глобальному масштабі. Тому в українознавстві проблемному аналізу підлягає не українська держава як суб'єкт геополітики та міжнародних відносин, а насамперед український етнос як феноменальне явище, що поєднує на унікальному природному терені різні географічні, антропогенні, культурні та соціальні особливості.

Однією з важливих засад становлення і розвитку українознавства є науковий детермінізм, тобто виявлення та репрезентація вченими на рівні локального сприйняття розвитку конкретної людності і рівні глобального розуміння неподільності людства як єдиного суб'єкта історії, зв'язку явищ просторово-природного середовища Землі і загальнолюдської цивілізації. Основною особливістю його інтеграційного характеру є визначення території України та її людності як спільного предмета і об'єкта дослідження, що виявляється у взаємозв'язку процесів природного довкілля і тенденцій та подій, які характеризують розвиток людської спільноти.

Українознавство є науковою системою синтетичних та інтегративних знань про Україну і українство як соціоприродну цілісність. Тому місце і роль геополітичних досліджень можна визначити тільки в загальному контексті розвитку наукового знання в українознавстві, особливо в аспекті дослідження його не лише як явища, а як процесу, який відтворює етнонаціональний і соціально-державотворчий розвиток українства.

На початку ХХІ століття суть розвитку геополітичних досліджень в українознавстві, насамперед полягає у виробленні концептуально нового підходу до осмислення феномену України і українства, розробленні світоглядних засад консолідації української нації, побудови соціальної і правової держави, формування громадянського суспільства.

Проблеми геополітики в українознавстві не можуть бути адекватно усвідомлені без залучення достатніх за обсягом та змістом наукових знань, створення необхідної історіографічної бази, осмислення її історіософських підвалин та розробки методологічного інструментарію.

Для обґрунтування українознавчого підходу автор вважає за доцільне розглядати процес становлення української геополітичної думки на підставі погляду на Україну як „геополітичну реальність” сутність якої полягає в єдності ландшафтно-географічних чинників природи та культурних й політичних форм розвитку етнонаціональної спільноти. Саме у такому контексті геополітичні дослідження в українознавстві є важливим і необхідним компонентом історіософського осмислення історіографічної бази українознавства як цілісної системи знань про природу, територію і людність України.

Специфічними елементами природного терену України є відносно рівнинний характер рельєфу, поєднання лісу та степу (Полісся, лісостеп, степ), наявність великих рік, зокрема – Дніпра, чорноземних ґрунтів та величезних запасів корисних копалин. Саме їх взаємодія впливає на формування змісту поняття

„геополітична реальність” як про окрему і своєрідну ділянку біосфери, про що свідчать писемні пам’ятки діячів різних епох – географів, істориків, мандрівників, державних та військових керівників.

Перші джерела, які засвідчують з найдавніших часів вплив географічних факторів на формування ідейних та культурних традицій на терені України є пам’ятками трьох етапів розвитку українознавства, які визначені в концепції становлення й розвитку українознавства як науки

Науково-дослідного інституту українознавства МОН України.

I етап - праці дослідників стосовно становлення київської держави та утвердження її міжнародного авторитету у IV - IX ст. н. е. (за межами нашого терену – візантійські та європейські джерела).

II етап – літописна література в часи розквіту київської держави у IX – XIII ст. н.е. („Повість минулих літ”, „Галицько-Волинський літопис”), праці Володимира Мономаха, Іларіона, „Руська Правда”, „Києво-Печерський Патерик”.

III етап – „козацькі” літописи (Самовидця, Граб’янки, Величка) і праці І. Гізеля „Синопис” (1674), П. Симоновського „Краткое описание о козацком народе” (1765), В. Рубана „Краткая летопись Малой России” (1776), О. Шафонського „Топографическое описание Черниговского наместничества” (1786).

Осмислення проблеми взаємозв’язку природних умов і суспільного життя українства є найголовнішим завданням українських мислителів XVII століття, які були представниками IV етапу розвитку українознавства. До цієї плеяди дослідників, які заклали основи українознавства як наукової системи знань належали Михайло Максимович, Микола Костомаров, Павло Чубинський, Тарас Шевченко, Михайло Драгоманов. Найбільш ґлибинно цілісність сприйняття України і українського світу відтворено у геніальному поетичному і духовному збірнику Т.Г. Шевченка „Кобзар”, що є символом збереження і утвердження українцями власної національної ідентичності, через призму сприйняття ідеалів національної ідеї, правової держави та громадянського суспільства.

Цей збірник є світоглядною основою продукування вітчизняними науковцями геополітичних ідей в контексті становлення українознавства, як комплексної і цілісної системи знань, осмислення української національної ідеї та її втілення в усіх сферах суспільного життя.

Окреслений Тарасом Шевченком образ України як феномена світової цивілізації, став орієнтиром у географа та етнографа П.Чубинського. Він у вірші „Ще не вмерла Україна”, що став згодом національним й державним гімном, зазначав важливі для становлення та розвитку української автохтонної спільноти, формування її достатнього життєвого простору проживання, природні об’єкти: Чорне море, Карпати, Степ, Дніпро, Сян, Дон.

Дослідження М. Максимовича присвячені проблемі впливу на становлення людської спільноти та її культури, природного ландшафту як специфічного територіального комплексу, що являє собою однорідну ділянку земного простору з єдиним геологічним фундаментом, ґрунтовим покривом і гідрокліматичним режимом.

М. Костомаров був прихильником ідеї „панславізму”, у її варіанті федерації, центром якої є Київ. В програмовій праці Кирило-Мефодіївського Товариства „Книги Битія українського народу” він закликав до об’єднання України із слов’янськими народами у федерацію, яка могла б бути альтернативою імперській владі Росії.

Михайло Драгоманов у книзі „Историческая Польша и великорусская демократия”, зокрема у розділі “ Україна і Москва в історичних взаєминах” відзначав, що історія кожного народу залежить від географічного положення і характеру ґрунту території, де він проживає.

У цій книзі М. Драгоманов кваліфіковано розкриває сутність політичних систем влади Речі Посполитої і Російської імперії, стосовно використання в своїх імперських інтересах населення України, її природних ресурсів і комунікаційних можливостей.

Виходячи з концептуального погляду на слов’янство як цілісну спільноту, він розглядав загальні для усіх слов’янських народів особливості географічного положення їх території. Великий досвід знавця давньої історії, слов’янознавця найвищого рівня, зумовив добір ним фактів для розкриття процесу творення слов’янської цивілізаційної спільноти на просторі між Балтійським і Чорним морями. Цей процес з його погляду відбувався під впливом двох географічно-історичних умов: захоплення тевтонськими рицарями узбережжя Балтійського моря; опанування кочовими племенами степового простору над Чорним морем [7, с. 62].

До переліку важливих фактів з історії української території, він вводить аспекти, які характеризують слов’янську, зокрема українську колонізацію простору в межах держави литовських князів Гедеміновичів, природними межами якої були ріки Німан, Двіна, Дніпро. Він виокремлює три негативні для територіальної консолідації українського народу події: Люблінська унія 1569 року між Польщею і Литвою; церковна унія 1596 року; унія Богдана Хмельницького з Московським царством 1654 року [7, с. 63].

Слід відмітити, всі відзначені наукові розвідки вчених є теоретичними варіаціями інтегративної українознавчої позиції стосовно змісту системи взаємозалежних понять: „природа - люди – Україна”. Визначені ними засади теорії українознавства, стали передумовою запровадження цієї теорії у XX столітті в різні сфери суспільно-політичного життя України.

У цьому контексті йдеться передусім про те, що у просторовому і часовому вимірах були сформовані концептуальні основи наступного – V етапу розвитку українознавства: розуміння природи як сукупності всезагальних речей, які обумовлюють виникнення й розвиток життя; виокремлення України із природного довкілля як об’єкта дослідження в його просторових образах; неперервність процесу взаємовпливу навколишнього довкілля та автохтонної етнічної спільноти; багатоаспектна візія минулого усіх типів держав і спільнот, що існували на теперішній українській території у минулому, їх носіїв та створених ними культур; сприйняття України як політичного та духовного центра впливу в найближчому просторовому регіоні внаслідок антропогенної, світоглядної й ментальної близькості її людності з населенням інших країн, передусім країн східної і південної Європи.

Становлення V етапу розвитку українознавства наприкінці XIX – початку XX століття відбувалось в умовах перетворення світового простору на соціально-політичну систему глобального масштабу.

Характерною ознакою цього часового періоду був поділ світу на територіальні простори колоніальних імперій та сфери їхнього впливу. Технологічне вдосконалення індустріального виробництва у цих державах здійснювалось внаслідок залучення все більшої кількості ресурсів довкілля, і перш за все чорних та кольорових металів, нафти, кам’яного вугілля.

Серед найзначніших рис імперіалістичної політики правлячих груп цих політичних утворень доцільно виділити три складові напрями: концентрація капіталів і утворення монопольних об’єднань у фінансовій та промисловій сферах, які здійснюють використання ресурсів колоній чи залежних країн; територіальна експансія (захоплення нових територій і придушення опору місцевих патріотичних рухів); економічна конкуренція та військові конфлікти між колоніальними імперіями за поділ планетарного простору на сфери впливу.

Основою наукової і політичної думки цих держав було поняття експансії, тобто встановлення політичного, військового та економічного контролю над відповідними територіями, що було ідейним та матеріальним вираженням боротьби держав за свій життєвий простір.

Представники наукової думки європейських держав, США і Росії будували геополітичні концепції виходячи з інтересів своїх країн проводити активну зовнішню політику та отримати контроль у світі над територіями, які необхідні для вільного переміщення сировини, товарів і капіталів.

Теоретичні та ідейно-політичні дослідження науковців та громадських діячів у країнах, що були в складі колоніальних імперій, здійснювалися з метою обґрунтування національно-визвольної боротьби. Українські дослідники звертали особливу увагу насамперед на існування сприятливих умов для розвитку української нації (наявність достатнього життєвого простору, присутність на території проживання українців цінних елементів фізико-географічного середовища – великих річок, гірського масиву, морської берегової лінії, районів, багатих природними копалинами та родючими ґрунтами).

Інтегративними у сфері вивчення геополітичної проблематики були дві методологічні і концептуальні позиції отримання наукового знання. Перша, яка репрезентована науковцями країн Європи, США і Росії, обґрунтовувала роль держави як суб’єкта географічної політики на підставі певної провідної ідеї її домінування на конкретній частині світового простору.

Концепційність другої позиції з огляду на специфіку існування населення поневолених країн, полягала у визначенні нації суб’єктом державотворення та суспільного життя, тобто дослідниками враховувались особливості визвольної боротьби етнічних та національних спільнот, які перебували в складі колоніальних імперій, а також становлення відновлених ними держав, як суб’єктів географічної політики.

Щодо місця та ролі України у XX столітті представниками вітчизняної науки було запропоновано два концептуальні підходи, які стали засадничими для усіх геополітичних концепцій та ідей українського державотворення у XX столітті. Найпевніше їх можна класифікувати як історичний і географічний з огляду на методику отримання та структурування теоретичного та фактологічного матеріалу.

Основоположником історичного підходу був Михайло Грушевський, який розглядав географічний простір з погляду єдності інтересів народу і держави. Історик на конкретному матеріалі показав процес становлення української етногенетичної спільноти у контексті трансформації і посилення географічно-політичного значення слов’янських племен у європейському просторі.

У праці М. Грушевського „На порозі нової України”(1918р.) вперше були розроблені науково обґрунтовані варіанти чорноморської (тяжіння українців за ознаками географічного розташування до чорноморського простору) і західної (тяжіння українців на підставі демократичних традицій виборності та відповідальності до європейського простору) геополітичних доктрин.

Ці природно-просторові орієнтації з його погляду були двома етапами становлення державної традиції автохтонного населення. Він відзначав політичний вплив Візантії і торгівельні зв'язки з нею та східними країнами у період формування Київської держави, а у часи Галицько-Волинської держави вплив культурних і торгівельних зв'язків з Польщею, Німеччиною та іншими країнами Європи на розвиток мистецьких і побутових традицій місцевої людності. Обґрунтованою є його позиція стосовно проросійської орієнтації, яка оцінюється ним як вимушена у зв'язку із занепадом гетьманської влади і входженням значної частини території України до складу Російської імперії наприкінці вісімнадцятого століття [5, с. 144].

Серед вітчизняних вчених першим, хто детально описав географічне розташування України був Степан Рудницький. Цей вчений-географ у світовій науковій думці є одним з головних розробників теоретико-методологічних основ географічної політики як науки і прикладної галузі знань, що вивчає вплив матеріальних і соціальних факторів на розвиток народів і держав.

Здійснивши синтез знань з історії, політичної і фізичної географії він на початку XX століття показав, що Україна – це природно-територіальний комплекс, простір якого у географічному вимірі має свої межі у Східній Європі, а у історичному являє собою середовище проживання українців, з їхніми власними особливостями буття та культури. Поняття „простір” стало для нього ідейним підґрунтям творення балтійсько-чорноморської геополітичної доктрини становлення України як регіонального центру впливу, що має виразні географічні і політичні кордони.

Розуміння українського простору в його багатовимірності (територіальній, культурно-історичній, державно-політичній) виявляють його праці „Українська справа зі становища політичної географії” (1923р), „Чому ми хочемо самостійної України”(1917р), „Огляд національної території України”(1923р). Ці геополітичні праці – вагомий внесок в обґрунтування ролі географічного фактора у розвитку української державності, національного та територіально-етнічного принципів становлення України як великої європейської і світової держави, яка могла не тільки впливати на ситуацію в певному регіоні, але й визначати долю усього людства.

Найголовнішим результатом наукової роботи С. Рудницького є розробка методологічних засад „природничо-географічного” підходу до вивчення України як геополітичної реальності, чітко визначеної з погляду природного, культурного, етнічного та інших вимірів, як у біосферному, так і цивілізаційному обширах. Суть запропонованої ним моделі інтеграції знань гуманітарних і природничих наук можна викласти у такій схемі взаємозв'язку основних категорійних понять: територія – нація – держава.

Аналізуючи державотворчі процеси з точки зору політичної географії, вчений розглядав державу як просторову цілісну структуру, яка поєднує два складові елементи: перший – це простір певної частини Землі та її природні умови; другий – нація, яка творить державу на основі особливого типу матеріальної і духовної культури, історичних традицій, самостійної мови, літератури, науки. Його бачення специфіки простору полягає в тому, що, на відміну від німецького географа Фрідріха Ратцеля, який обґрунтовував на основі розроблених у своїх працях „законів просторового росту держави” можливість розвитку держави у процесі безперервної територіальної експансії, він сприймав географічну просторовість, як природний терен, середовище якого є основним фактором, що впливає на формування нації, включаючи її фізіологічні і ментальні особливості, політичний і економічний устрій держави.

Підхід С. Рудницького є дуже продуктивним для сучасного українознавства, оскільки дає змогу простежити становлення України як геополітичної цілісності, як феномена єдності людини, природи і культури. Створена ним концепція політичної географії стала фундаментальною теоретико-методологічною основою геополітики як науки про Україну, як неповторну і автономну геополітичну реальність, з чіткими природними, етнічними, культурними та економічними кордонами.

Розглядаючи Україну як геополітичну реальність, вчений розглядав політичну географію як галузь антропологічної географії, що вивчає процеси взаємодії явищ земельного простору і державницьких формацій людства. Таким чином, дослідником було окреслено сутнісне бачення політичної географії та виокремлено стосовно добору та аналізу фактологічного матеріалу проблемне питання геополітичного дослідження: виявлення та дослідження впливу на процеси державотворення аспектів взаємодії населення і території, людини і природи.

Система організації та здійснення геополітичних досліджень проектується в статті „Українська справа зі становища політичної географії”, у якій зазначені загальні принципи побудови держав як природних та політичних структур людської цивілізації, аналізуються актуальні для початку XX століття проблеми відновлення та утвердження української державності.

С. Рудницький розкривав сутність таких складових аспектів предмета географічної політики України: географічне та геополітичне розташування території України; природні межі країни; поділ населення країни за територіальними і соціальними ознаками; вплив природного середовища на формування нації, її ментальності, економічного потенціалу та господарських відносин. Для С.

Рудницького особливо важливим був аспект розташування території України на південному сході Європи, що обумовлювало постійні впливи на українську територію природно-просторових систем „Сходу” і „Заходу” [19, с. 98].

С. Рудницький ототожнював впливи із „Сходу” з Росією, а із „Заходу” - із Польщею, зокрема він звертав увагу на два аспекти невідповідності геополітичного положення України відносно Росії: постійне прагнення російської держави отримати вихід до Чорного моря, Близького Сходу, Балканського півострова; ресурсні і транзитні можливості української території на перехресті торговельних й комунікаційних шляхів між Європою і Азією. С. Рудницький є видатним теоретиком української і європейської геополітичної думки, один із основних розробників вчення про геополітику як напрям розвитку народів і держав на підставі їхнього просторового розташування, як науку про реалізацію інтересів країни та її народу у світовому просторі. Значний внесок вченого у формування наукового змісту геополітики, полягає у її трактуванні як науки, яка виокремлює визначальну роль географічних факторів (просторове розташування країни, розмір території, наявність, відсутність чи обмеженість природних ресурсів, клімат, кількість і густота населення). Геополітика розглядалася ним як складова частина суспільного життя українства, як основа його взаємовідносин із іншими спільнотами та збагачення здобутками світової цивілізації. Саме такий методологічний підхід актуальним для розуміння ознак предмета геополітики та сутності понять „політико-географічне положення країни” і „геополітичне положення країни”.

Політико-географічне положення країни – це її просторове відношення до інших держав та військових блоків. Геополітичне положення країни – це просторове відношення країни до тих природних об’єктів, процесів, факторів, які впливали, чи можуть впливати на зародження і розвиток нації і держави, на політику держави та формування її адміністративно-територіальних особливостей.

Ці поняття були базовими у науковій роботі Степана Рудницького і вчених інших країн, але також була відмінність у розумінні сутності геополітики та особливостей актуалізації в суспільному житті результатів її досліджень. С. Рудницький осмислюючи особливості фактологічного матеріалу, розглядав її як наукову дисципліну, яка вивчає форми політичного життя з точки зору їх відповідності до географічних умов. Іноземні вчені (К. Хаусхофер, Х. Маккіндер, А. Мехен) розглядали геополітику передусім, як політичну доктрину, яка на підставі географічних факторів обґрунтовує розширення державою свого територіального простору, її загарбницьку і колонізаційну політику стосовно інших країн.

Формуючи модель майбутнього України як держави, яка впливатиме на розвиток взаємовідносин у Європі й визначатиме долю усього людства, С. Рудницький на відміну від іноземних геополітиків не сприймав експансію як засіб реалізації інтересів у політиці, імперіалізм як форму використання потенціалу одного народу на користь іншого. Розроблені мислителем наукові основи вчення про геополітику стали фундаментом для обґрунтування ним „балтійсько-чорноморської” геополітичної доктрини становлення української національної держави, визначення її напрямів внутрішньої та зовнішньої політики з врахуванням особливостей географічного розташування території.

Виходячи з обставин вигідного ресурсного й промислового потенціалу, вчений наголошував на ролі України як центра майбутньої „балтійсько-понтійської” федерації у складі Фінляндії, Естонії, Латвії, Литви, Білорусі та України. Одним з визначальних факторів ролі України у цій федерації він вважав її південний природний кордон – берегова лінія Чорного моря.

С. Рудницький як вчений і патріот, розглядав „балтійсько-понтійську” федерацію на просторі між Балтійським і Чорним морями як форму реалізації потенціалу просторового розташування України на межі як географічній (степоу та лісостепу), так і культурній (європейського Заходу та азійського Сходу, середземноморського Півдня і балтійської Півночі), і як форму захисту від політичного й психологічного тиску Росії та Польщі [19, с. 180].

Погляди визначного українського науковця стосовно оцінки цього об’єднання, як найбільш ефективного варіанту вирішення проблеми зовнішньополітичного вибору України, дещо втратили актуальність у зв’язку з нинішніми реаліями міжнародних відносин, а особливо у зв’язку з утворенням Європейського Союзу.

Незважаючи на цю обставину, потрібно зазначити, що розроблені С. Рудницьким методологічні засади геополітики є основою виокремлення геополітичного аспекту в українознавчих дослідженнях, формування в усіх наукових середовищах загального усвідомлення своєрідності України як цілісного і багатовимірного, просторового й культурного феномена.

Інтелектуальні роздуми С. Рудницького і М. Грушевського, які стосувалися взаємозв’язку природних явищ і форм соціальної організації людських спільнот, а також визначення геополітики як об’єктивного явища, що виникає як галузь наукового знання про вплив на розвиток суспільства географічних та

соціальних факторів, стали підґрунтям для досліджень українських науковців першої половини ХХ століття та сучасних вчених, які вивчають геополітичні процеси в сфері українознавства.

Розроблені у працях Михайла Грушевського і Степана Рудницького методологічні підходи стали у першій половині ХХ століття основою для розвитку широкого спектра наукових досліджень, в яких розглядалися тотожні до класичної європейської геополітичної думки проблемні аспекти.

У сфері взаємозв'язку природних явищ і політичних процесів розробку окремих проблемних тем здійснювали визначні громадські і наукові діячі - Микола Міхновський, Дмитро Донцов, В'ячеслав Липинський. Вони у своїх роботах не вживали терміну „геополітика”, але їхні погляди співпадають за об'єктивними ознаками і критеріями з теоріями і концепціями геополітиків країн Європи.

На відміну від європейських вчених, які обґрунтовували реалізацію інтересів колоніальних імперій, українські науковці здійснювали дослідження з метою відновлення державності автохтонної етнічної спільноти на власному природному просторі. Сутність історичної місії українства визначалася ними у територіальному й державницькому згуртуванні українців навколо спільного священного символу – „Україна”, який є синтезним поєднанням особливостей природного терену і його споконвічних мешканців.

У ідейно - теоретичній статті Миколи Міхновського „Самостійна Україна”, що була написана у 1900р. було визначено Україну як природно-просторову реальність, межі якої збігаються з природними кордонами української території від Карпатських гір по Кавказькі, що є історичними межами творення української нації та держави. На цій підставі основним завданням українства у ХХ столітті на думку автора, мало бути відновлення української держави знищеної внаслідок військово-політичного тиску Російської імперії та об'єднання у ній всіх етнічних теренів.

Обґрунтовуючи свою позицію М. Міхновський звертався до законодавчого акту «Переяславських статей» 1654 року між гетьманом Богданом Хмельницьким і московським царем Олексієм Михайловичем, аналізував його і стверджував, що він був використаний для включення території України до Російської імперії. У цій праці визначені такі програмові положення діяльності українських суспільно-політичних стосовно відокремлення України від Росії та створення незалежної української держави : трактування української нації у становищі загарбаної в Російській імперії; визнання державної незалежності України національним ідеалом міжнародних і міжнаціональних відносин у відновленій державі та громадянської злагоди в суспільстві; засудження політичних і культурних репресій російської імперської влади проти української нації [18, с. 14].

Автор трактує Україну як країну, що перебуває в колоніальній залежності від Росії та ставлячи її в один ряд з тогочасними колоніями європейських держав визначав два головних завдання українських національно-визвольних сил у реалізації цих положень: відтворення історичної традиції розвитку української культури і державності; спростування тези російських політиків та істориків про „давність” перебування української території у складі Російської імперії на підставі укладеної гетьманом Богданом Хмельницьким угоди з Московським царством у 1654р. Дослідник вважав , що внаслідок кризового стану Австро-Угорщини, Росії, Туреччини та інших колоніальних імперій державна незалежність стане у ХХ столітті головним орієнтиром у міжнаціональних і міжнародних відносинах в світі. Передумови утворення та утвердження української держави на початку ХХ століття були ґрунтовно проаналізовані в дослідженнях філософа і публіциста Дмитра Донцова, який у праці „Історія розвитку української державної ідеї” (1917р.) зазначав, що українська державна ідея може бути реалізована завдяки зовнішнім умовам природного простору (величина території, кордони, чорноземні ґрунти, корисні копалини, гідрографічні і сухопутні комунікаційні шляхи) та особливостей народу (чисельність населення, спільна мова, історія, культура, державна традиція) [6, с. 34].

Аналізуючи специфічні і загальні для усіх країн ознаки українського державотворення, Д. Донцов застосовував наступні проблемні підходи: опис ознак географічного розташування України; інтерпретація участі представників українства у різних подіях визвольної боротьби проти іноземних держав. В його дослідженні можна виокремити такі дві взаємопов'язані традиції державності: діяльність правителів Київського князівства, Галицько-Волинського князівства, Гетьманщини (1654-1734рр.); визвольна боротьба українців проти колоніальної влади Литви, Польщі, Росії.

Ідейна цінність цього українознавчого дослідження у тому, що Д.Донцов у 1917р., саме у рік остаточного розвалу Російської імперії, базуючись на історичному джерельному матеріалі наводив аргументовані докази того, що боротьба українського народу за власну державність має тисячолітню тяглисть. Найбільш цінним для українознавчої науки є його висновки про те, що форми боротьби українського народу за відновлення власної держави змінювалися в залежності від обставин його колоніального становища, також змінювалися суспільні групи, які виступали носіями й передовими силами протистояння окупаційній владі, але мета боротьби залишалася та сама – відновлення незалежної й самостійної держави на основі історичних джерел народної культури і суспільної думки.

Д.Донцов розглядав актуальні для того часу проблеми відновлення та існування самостійної української держави з погляду оцінки експансійних можливостей Російської імперії, через володіння нею територіями України та Польщі, і ролі капіталовкладень французьких і бельгійських промисловців та фінансистів у розвиток її економіки. Він вказував насамперед на факт того, що приєднання території України в середині XVII століття стало найголовнішою передумовою поступової трансформації Московського царства в імперську державу, зокрема у напрямі так званої історичної місії Росії „визволити від мусульманського і католицького поневолення слов'янські народи”, а фактично забезпечити російській державі провідні позиції на просторах Європи та Азії.

На початку XX століття Д. Донцов розглядав розпад Росії після першої світової війни як оптимальний варіант здійснення віковичної мрії українського народу відновити власну державу, зокрема завдяки контактним зв'язкам українських державницьких сил з країнами Троїстого союзу – Німеччиною, Австро-Угорщиною і Туреччиною, які були зацікавлені в остаточному розпаді Російської імперії і створенні на противагу новій російській країні союзних держав. Д.Донцов поділяв розвиток української державної ідеї від часів об'єднання східнослов'янських племен в єдину державу із центром у Києві на два етапи: перший етап – становлення Київської і Галицько-Волинської держав як суб'єктів світової політики внаслідок прийняття християнства й отримання культурних цінностей з Візантії, розвитку торгівельних і політичних відносин з країнами Європи; другий етап – суб'єктно-суб'єктні відносини української гетьманської держави з іноземними державними формаціями, зокрема на таких стратегічних лініях як: Україна і Московське царство та Російська імперія (здійснення у 1654-1734 рр. двосторонніх відносин гетьманської держави, яка охоплювала в різні часові періоди певні території Правобережної та Лівобережної України, з Росією через її дипломатичні установи – Посольський приказ, а пізніше - до 1734 року - через „Иностранную Коллегию”; Україна і Польща (дипломатичні угоди гетьманської держави з Польщею у 1659-1672рр., зокрема Гадяцький трактат 1659 року і Чуднівський трактат 1660 року, згідно яких Україна входила до союзної держави Речі Посполитої як Руське Велике Князівство разом з Королівством Польським і Великим Князівством Литовським, і охоплювала такі українські терени – Полтавщина, Київщина, Чернігівщина, південна частина Поділля, східна частина Волині; Україна і Туреччина (угоди гетьмана Петра Дорошенка 1669р. та 1672р. про військово-політичну співпрацю гетьманської держави, яка охоплювала правобережну частину України, з Туреччиною; допомога Туреччині гетьману Пилипу Орлику у боротьбі з Російською імперією, зокрема розгром турецьким військом російської армії на річці Прут у 1711р.; Україна і Швеція (міждержавні угоди гетьманів Богдана Хмельницького та Івана Виговського з королем Карлом – Густавом у 1656 -1657рр.; міждержавні угоди гетьманів Івана Мазепи та Пилипа Орлика з королем Карлом XII у 1708р. і 1710р) [6, с. 7].

Ці угоди на думку Д.Донцова є концептуальною основою для українців в правовому обґрунтуванні змісту української державної ідеї, розкриття її сутності у провідних політичних колах Європи, тобто для відновлення ними власної держави як рівноправного суб'єкта взаємовідносин у європейському та світовому просторах.

Проектуючи можливі перспективні напрями реалізації інтересів українського нації в її природному просторі Д.Донцов здійснював у праці “Історія розвитку української державної ідеї” такі дослідні апробаційні дії: моделювання в історичній ретроспективі сприятливої політичної ситуації навколо України внаслідок реалізації різних оптимальних форм співробітництва українців з іноземними державами та організаціями (змістовний аналіз контактів окремих представників українства з провідними колами Німеччини у XVIII – XX століттях, участь українських сил у функціонуванні політичної системи Австро-Угорщини); прогнозування варіанту відновлення української держави після Першої світової війни (сподівання на допомогу Німеччини та Австро-Угорщини у відновленні української держави, як союзної для них у боротьбі з Російською імперією).

На основі цих висновків Д.Донцов пропонував українським державницьким силам пов'язувати відновлення незалежної держави з Німеччиною та Австро-Угорщиною, що могли бути союзниками у боротьбі з Російською імперією, яка прикриваючись ідеологією панславізму, прагнула захопити простір Європи. Українська державницька ідея в середині 20-х років XX століття опинилася в кризовому стані, що в значній мірі було обумовлено поразкою української революції 1917 - 1920рр. На думку Д.Донцова, її демократична модель була скомпрометована непослідовною, великою мірою руйнівною політикою Центральної Ради, а монархічна – такими ж діями гетьманської влади Павла Скоропадського.

В третьому десятилітті XX століття дедалі більшого поширення набували ідеї тоталітаризму, що їх уособлювали насамперед російський більшовизм, італійський фашизм і німецький націонал-соціалізм. У цій ситуації представники українських державницьких сил в своїх роботах аналізували причини поразки національно-визвольної боротьби 1917-1921рр., звертаючи особливу увагу на проблеми взаємозалежності і взаємозв'язку природних явищ і політичних процесів у розвитку державної традиції українства.

Концептуальне положення про вплив природного простору на становлення української нації та її державницьких формацій було основою історіософських досліджень науковця і політичного діяча В'ячеслава Липинського. Він розглядав реалізацію історичної місії українства як споконвічне поєднання різних соціальних та культурних цінностей на українській території, насамперед поєднання автохтонних традицій із загальнолюдськими цінностями через сприйняття ідеї „територіального українського патріотизму”.

В.Липинський основним елементом буття національної спільноти вважав територію („землю”), а головним будівником держави – приватних сільських господарів, тобто „хліборобську верству”, що має високий рівень національно-державної свідомості та поєднує матеріальні ознаки території (географічне розташування, сировинні ресурси) з національною ідеєю.

Обґрунтовуючи теоретичні питання державного устрою, В.Липинський ототожнює поняття нації та держави, вважаючи географічне положення і територіальну цілісність визначальними чинниками утворення держави взагалі. Поняття території є центральним у його вченні про націю, а вирішальним моментом її творення, а згодом – творення нею держави він вважав територіальну свідомість, характеризуючи її як усвідомлення людьми власної території і прагнення мати на ній власну державу, тобто, як чинник який спрямовує розвиток культури автохтонного населення і його державницької традиції [13, с. 66].

Сутність поняття території або територіальної ідеології як визначального елемента в побудові української державності розкрито ним у статті „Хам і Яфет”(1928р.). Здійснюючи дослідну розробку проблеми впливу географічного середовища чи окремих його факторів на процес становлення і розвитку української держави, В.Липинський визначав, що творення людьми держави на підставі територіально-політичної єдності, основними складниками якої є „Влада, Територія, Громадянство”, обумовлює творення нації на засадах культурно-історичної єдності. Зокрема: звеличувалася роль провідних військово-політичних груп у творенні держави та формування територіальної свідомості її жителів на протигагу племінно-культурної свідомості місцевих спільнот (творення державної влади варягами в Київській державі, французькими норманами в Англії, германськими франками у Франції); підкреслювалася тотожність владної традиції (влада короля в країнах Європи і влада гетьмана в Україні) стосовно розуміння держави як цілісного явища, зокрема поняття «Україна» з категорійних параметрів територіального масштабу, географічного розташування, людського і ресурсного потенціалу. Українська Держава, яку очолював гетьман Павло Скоропадський, визначалася як ідеал відновлення державності на „Українській Землі” та творення внаслідок цього „Української нації” [13, с. 71].

Особливість і до певної міри унікальність поглядів М.Грушевського, С.Рудницького, М.Міхновського, Д.Донцова, В.Липинського, полягала в тому, що у період загострення конфлікту блоків Антанти і Троїстого союзу, вони передбачили можливість виходу України на історичну арену як вагомого геополітичного центра світового тяжіння. Ця тенденція виявилася під час Першої світової війни, яка стала завершальним етапом геостратегічного протистояння цих блоків.

Після Першої світової війни відбувається трансформація світового, зокрема європейського простору, за критеріями універсальних ідеологій і відповідних державно-політичних режимів. З одного боку, це умовно, демократичні держави Європи і США, а з іншого – тоталітарні системи комуністичного і фашистського зразків. Світова війна кардинально змінила геополітичну ситуацію в Європі, вона стала каталізатором боротьби українського та інших поневолених народів за власну державність, структурування їхніх національних політичних сил й появи державницьких формацій – Української Народної Республіки, Західноукраїнської Народної Республіки, Української Держави Павла Скоропадського.

Аналізуючи ці процеси вітчизняні дослідники виходячи з української історіографічної основи розгортання історіософських, геополітичних та філософських досліджень, наводять факти, подають інформацію про певні події, у певній інтерпретації, згідно з власними поглядами та ідеологічними уподобаннями. Важливість наукового вивчення спадщини цих мислителів полягає в тому, що їх увагу привертала проблема унікальності території України за природно-географічними особливостями, що виявляла у поєднанні з автохтонною людністю, образ своєрідної географічно-політичної реальності.

Ідейно – теоретичні розробки дослідників початку ХХ століття стали фундаментом вітчизняної геополітики як системної наукової галузі знань з власною відпрацьованою методикою дослідження природно-рельєфних умов території України, політичних традицій, соціальних та етнографічних особливостей її населення. Ці наукові розвідки в царині українознавства є теоретико-методологічною основою становлення в нинішній час українознавства на державному рівні, функціонування українознавчих інститутів у сучасній ситуації розвитку українського суспільства. На відміну від інших наукових напрямів, які утворилися шляхом об'єднання двох наук, геополітика виникла в результаті

інтеграції знань щонайменше чотирьох наук: географії, історії, філософії, політології. Вона увібрала в себе досягнення і деяких інших наукових галузей, зокрема, біології, психології, етнографії.

Геополітика у XX столітті стала одним з найбільш впливових інтелектуальних напрямів науки, який визначав характер досліджень в таких сферах, як зовнішньополітична та військова стратегія держав, національні інтереси держав, аналіз і прогнозування локальних й глобальних міжнародних конфліктів. Поняття „геополітика” вживалося у наукових і політичних середовищах у вузькому і широкому значенні. У вузькому значенні геополітика розглядалася як наукова дисципліна, яка має свої теоретико-методологічні основи і традиції дослідження, вивчає особливості впливу географічних факторів на функціонування суспільства і політику державної влади. В широкому розумінні геополітика пов'язувалася з потужним використанням державною владою географічних й територіальних факторів у внутрішній та зовнішній політиці, у зв'язку з чим у ній виокремлюється спеціальна предметна сфера – геостратегія (обґрунтування активної військово-політичної і економічної діяльності держав).

У 30 - 80рр. XX століття представники різних політичних середовищ та філософських позицій українства, виступають як носії української державницької ідеї, сутність якої розкривають в різних історичних та геополітичних контекстах. Основою геополітичних досліджень були писемні історичні джерела, оскільки в них найбільш повно відображалася суспільно-політична діяльність людей.

Однією з основних концептуальних позицій представників вітчизняної геополітичної думки було обґрунтування державності українського народу на підставі його протистояння Речі Посполитій, Російській, Османській, Австро-Угорській імперіям. Вчені аналізували проблеми, пов'язані із усвідомленням українською автохтонною спільнотою власної спроможності до самостійного організованого політичного життя, а протистояння колоніальним імперіям розглядали як зовнішній чинник, який стимулював процес державотворення. У такому контексті українська геополітична думка стала явищем загальнонаціонального виміру для усіх державницьких сил українства, оскільки її представники розглядали національно-визвольну боротьбу і розбудову незалежної держави, як явища геополітичного характеру.

Українська геополітична і геостратегічна наукова література у XX столітті стала складовою частиною суспільного життя українців, що забезпечувала їхнє утвердження як етнічної й політичної нації. Важливими напрямками у розвитку геополітичної думки як в теорії, так і в практиці національно-визвольної боротьби та державотворення були українознавчі напрями наукових досліджень.

Науково-дослідна робота представників цих напрямів була зорієнтована на вивчення безперервного творчого процесу інтегрованого синтезного поєднання на терені України культурних цінностей та суспільних традицій, спільнот, які представляли природно-просторові комплекси „Сходу” і „Заходу”, „Півдня і Півночі”. Виокремлюючи в смисловому й просторовому вимірах такі ідейні напрями українознавчих досліджень, як геокультурний (геополітичні ідеї та думки Ольгерта Бочковського і Євгена Маланюка), балтійсько-чорноморський (геополітична концепція Юрія Липи та Лева Биковського,) європейський (геополітичні погляди Івана Лисяка-Рудницького, Ярослава Стецька), потрібно враховувати певні обставини. Ці напрями сформувалися на основі науково-дослідної спадщини української геополітичної думки першої третини XX століття, а також необхідно враховувати, що суспільні явища в історії людства мають переважно суперечливий характер, а окремі явища є складовими частинами, а особистості - учасниками загальних суспільних процесів, тому мають розглядатися з урахуванням конкретних історичних умов.

Є.Маланюк і О.Бочковський аналізували географічні чинники, які впливали на формування психологічних і ментальних орієнтацій українства. Вони відзначали впливи таких природних об'єктів як ліс, лісостеп, степ, гори, у формуванні спільного для українців історичного географічно-культурного комплексу, визначеного геополітичним положенням країни між східною частиною Європи і західною частиною Азії, а по шляху „із варяг у греки” між балтійсько-скандинавською Північчю і чорноморсько-середземноморським Півднем.

Вчені стверджували, що геополітичні обставини творення українського геокультурного простору обумовлювали протягом тисячоліть різноманітні культурні і соціально-психологічні впливи на його населення. Тому вони, виходячи із сучасного розуміння геополітичної проблематики, були прихильниками багатовекторного і багатовимірного співробітництва української нації та держави з іноземними країнами.

Концепція Ю. Липи та Л. Биковського ґрунтувалася на функціональному зв'язку між геополітичним положенням української території і суспільними основами життя її людності, які визначалися її орієнтацією на цінності античного світу, сформовану під впливом грецьких торгівельних поселень, а згодом Боспорського царства.

Функціональність зв'язку геополітичного положення території та інтересів людності полягала на їх думку у її генетичних, психологічних і торгівельних зв'язках із спільнотами Південної Європи і

Балканського півострова. Тому з їх погляду, геополітичне положення української території обумовлювало її становище, як провідного центра у протистоянні з колонізаторськими структурами північного просторового комплексу.

Вчені вважали, що завдяки контролю над узбережжям Чорного моря майбутня українська держава зможе ослабити російську державну формацію, самодостатньо контролювати економічні і політичні процеси на півдні Європи і Близькому Сході, а також матиме стратегічний вихід на світовий океанічний простір. І.Лисяк-Рудницький і Я.Стецько дотримувалися позиції щодо формування духовної та політичної культури українського народу в контексті творення загальноєвропейського цивілізаційного світу, що є важливою обставиною геополітичного вибору українського народу стосовно становлення української держави як геостратегічної структури у протистоянні російській імперській формації, яка сформована під впливом азійських суспільно-політичних традицій.

Спільною особливістю поглядів представників української геополітичної думки було розуміння взаємозв'язку і наступності історичних етапів українського державотворення, актуалізація їх геополітичних аспектів в реаліях першої половини ХХ століття. Відмінність полягала в оцінці значення зовнішніх векторних орієнтацій на розвиток української державності.

З об'єктивним баченням несумісні спроби розглядати геополітику першої половини ХХ століття як сферу наукового знання, що обґрунтовує розширення територіальних меж етнічних та національних спільнот, трактувати її через призму інтересів політичних та військових структур влади європейських держав, а особливо ототожнювати її з амбіційними інтересами національно-соціалістичної влади Німеччини щодо використання ресурсів європейських країн у період другої світової війни.

Вивчення наукової спадщини геополітики того часу вимагає диференційованого підходу до неї, тобто відокремлення геополітичних шкіл, які обґрунтовували вплив одних держав на територію інших держав, від геополітичних напрямів, які обґрунтовували суверенітет національних держав та їх контроль над власним територіальним простором.

Перш за все необхідно звернути увагу на те, що визначення «ідейно-теоретичні напрями геополітичних досліджень» відображає істотні ознаки природного терену України з людською спільнотою, яка має свої національні риси, культуру, історичну традицію державності. Тому при розгляді правомірності чи неправомірності застосування терміну „геополітика” для характеристики дослідної роботи українознавчих мислителів першої половини ХХ століття, потрібно співвідносити його зміст із основними рисами явищ реалізації інтересів українських національно-визвольних сил й імперських держав, для характеристики яких він використовується.

Використання цього поняття показує ступінь опору українства колоніальним системам Радянського Союзу, Польщі, Німеччини, Румунії, Угорщини.

Від цього базового поняття походить словосполучення „геополітичні дослідження”, що входить в понятійний апарат наукових шкіл класичної і сучасної геополітики усіх провідних держав світу.

В українській політичній думці інтерес до геополітичної проблематики зростав тоді, коли виникали умови для національно-визвольної боротьби або коли аналізувалися підсумки певного її етапу. В значній мірі особливості історії України впливали з особливостей території проживання українців.

Фундаментальні положення геополітики першої половини ХХ століття базувалися на принципі географічного детермінізму (залежність функціонування і розвитку суспільства й держави від географічних факторів).

На відміну від німецької, англійської чи американської наукових шкіл, які розвивалися з огляду на інтереси своїх держав, що мали або територіальні претензії, або претендували на сферу впливу інших країн, українська геополітична школа була спрямована до гуманітарних цінностей українства, його національно-визвольної й державної традиції.

Найбільш активною з іноземних шкіл, була німецька школа геополітики, яка здійснювала ідейне обґрунтування встановлення у Німеччині влади національно-соціалістичної партії і реалізації її агресивних імперіалістичних цілей.

Напередодні Другої світової війни Німеччина і СРСР були основними геостратегічними формаціями, які впливали на розподіл територіального простору у Європі. Ці країни здійснили геополітичний переділ сфер впливу у Європі, згідно з „таємним протоколом” договору про ненапад від 23 серпня 1939р. і Договору про дружбу і кордони від 28 вересня 1939р.

У період Другої світової війни в геополітичних планах Німеччини і СРСР Україні відводилося місце регіону для постачання трудових і мобілізаційних ресурсів, різноманітної сільськогосподарської і промислової сировини.

Друга світова війна була надзвичайно складним геополітичним явищем. Вона спричинила у другій половині ХХ століття два протилежні геостратегічні процеси: посилення ролі у контролі над світовим простором двох наддержав – США і СРСР, що виявлялося у політико-ідеологічному протистоянні цих

державних формацій, а також у безперервному нарощуванні ними військово-стратегічного потенціалу; посилення антиколоніального й визвольного руху, що призвело до падіння колоніальних імперій і демократизації суспільно-політичного життя ряду європейських країн.

Для української нації це був складний час бездержавності, поділу території між імперськими державами, фальсифікації ними історії України та інших сторін суспільно-політичного життя українців, денационалізації освіти, науки, культури, нищення мови, пограбування природних ресурсів.

Вивчення української геополітичної думки того періоду дає можливість сформулювати об'єктивний підхід до державотворення української нації у XX столітті, а також визначити вагомий внесок українців у геополітичну науку.

У першій половині XX століття українськими науковцями були здійснені історіософські узагальнення геополітичних аспектів українського державотворення у взаємозв'язку з процесами формування національної спільноти. Видатний український політолог Ольгерт Бочковський у праці „Вступ до націології” (1935р.) проаналізував характерні для українського терену особливості впливу природно-просторового середовища на становлення українського народу і трансформації його в націю. Вчений вважав, що український народ виник і розвивався під впливом природних умов на конкретній земельній території. У зв'язку з цими обставинами на його думку в процесі тривалого перебування на своїй території в українців були сформовані, а згодом виявились спадковими, відповідні ментальні та антропологічні ознаки. Принцип взаємозалежності формування етнічної та ментальної спільноти українців внаслідок органічного й природного зв'язку людей з рідною землею був визначальним у науковій роботі Ольгерта Бочковського. Він зосереджував увагу на взаємозалежності географічного, господарського та історичного факторів, насамперед на ролі географічного середовища, клімату, погодних умов, харчування в процесі формування культурних, мовних і соціальних особливостей українського етносу [3, с. 58].

О.Бочковський зазначав, що люди, які проживають постійно в Україні, є в духовному контакті зі своєю територією проживання, а тому вони мають невичерпне джерело повноцінного життєвого національного існування. Він стверджував, що у випадку занепаду цього контакту люди денационалізувалися, внаслідок чого втрачалася ментально-психологічна основа належності до українства, а українці перетворювалися на людські ресурси окупаційної влади. Змістовні положення поглядів О.Бочковського базуються на загальноновизнаній у європейській науковій думці XX століття ідеї георелятивізму, згідно з якою територія вважається однією з визначальних передумов етногенезу, а згодом національного та політичного патріотизму. Ідеї О.Бочковського у розумінні зв'язку народу і території, значення боротьби за територію як одного з основних чинників розвитку людства у значній мірі подібні до поглядів німецького географа Фрідріха Ратцеля. На відміну від Ф. Ратцеля та інших науковців, які сформували теоретичну основу наукової системи геополітичних поглядів європейських вчених, О.Бочковський окреслив концептуальні основи геополітичних досліджень державної традиції українства [3, с. 58].

Грунтовним історичним і культурологічним дослідником, який у контексті світового цивілізаційного розвитку проаналізував етапи українського державотворення з геополітичних позицій, був Юрій Липа. Вчений у своїх працях, зокрема, у відомій трилогії „Призначення України” (Львів, 1938. вид. „Хортиця”), „Чорноморська Доктрина” (Варшава 1940. вид. „Українського Чорноморського Інституту”), друге видання Одеса-Варшава. 1942. вид. „Українського Чорноморського Інституту”), „Розподіл Росії” (Київ-Варшава. 1941. вид. „Державного Видавництва України”), визначає зміст специфічних геополітичних понять і дослідних підходів, які використовувалися геополітиками в усіх країнах. Головне завдання його дослідної роботи полягало у розробці концепції відновлення української держави та її домінування на природних просторах навколо Чорного і Середземноморського морів, виходячи з якої він вважав, що майбутня українська держава має відновити традиції контролю на морських просторах Боспорського царства, а на суходолі - держави київських князів. [9, с. 141]

У книзі „Призначення України” Ю.Липа розглядає українство як феноменальну спадкоємну спільноту, глибинні духовні пласти якої започатковані в елліністичній культурі Боспорського царства. Ця книга є основою для наукового пізнання України як об'єкта геополітики і формування українцями світоглядної позиції стосовно суб'єктивних обставин української нації та держави. Ю.Липа аналізує в цій книзі найрізноманітніші факти з галузі гуманітарних і природничих наук: історії, археології, географії, культурології, філології, хімії, біології, а також сучасних тоді галузей техніки. Саме тому „Призначення України” є основоположною українознавчою працею дослідження України як геополітичної реальності. „Чорноморська Доктрина” і „Розподіл Росії” є практичними науковими посібниками для розвитку просторового й логічного мислення українців у напрямі складання правильних уявлень про історичне призначення своєї спільноти. Ці книги є найвірогіднішими з погляду Ю.Липи розробками варіантів вирішення двох найважливіших геополітичних завдань української держави у XX столітті: встановлення

контролю на чорноморському узбережжі і використання його як стратегічного плацдарму у зовнішній політиці; знищення російської імперської держави і встановлення контролю над її територіями, після того як вона зазнає краху. У книзі „Розподіл Росії” в проблемній формі подаються практичні рекомендації щодо розчленування московської імперської держави і створення на її місці визволеними народами на власних етнографічних територіях, самостійних й національних держав. Концептуальний зміст цієї книги ґрунтується на думці автора про те, що українці мають боротися не проти комуністичної влади чи комунізму як ідеології, а проти російської держави, проти російського імперського поневолення. Книга містить цілісну наукову інформацію, що дає можливість сформувати уявлення про загрозу російського імперіалізму для України і всього світу, про особливості порівняльної характеристики державних традицій російської і української спільнот. До книги „Розподіл Росії” введені автором різноманітні історичні факти, аналізуючи які, він вказує на помилковість імперської державної традиції Росії і на передумови її остаточного розпаду як централізованої держави [10, с. 30].

„Розподіл Росії” - це найсистемніший в українознавчій науковій думці твір про сутність географічно-стратегічної мети українства – відновити самостійну й соборну українську державу. Орієнтири майбутньої української держави та особливості історичної місії українства окреслені Ю.Липою у статтях „Геополітичні ескізи нової України”, „Панування, труд і лад”. У статті „Панування, труд і лад” Ю.Липа, спираючись на фактичний матеріал не обмежується описом історичних подій – він наголошує на унікальності зв’язку українців із своєю землею, генетичними й духовними предками, аналізує суспільно-правові і морально-етичні явища, які склалися на природному терені України протягом тисячоліть, проводить паралелі між державотворчою діяльністю українських правителів у минулому з реаліями сучасності. Ця стаття базується на думці автора про зміст української державності як зміст геополітичний. В ній проаналізовано особливості становлення України як геополітичної реальності від часів трипільської культури на терені між Чорним морем, ріками Дунай, Дністер, Дніпро, Дон. Саме слово “Україна” з погляду Ю. Липи – це унікальний за своїм звучанням і значенням інформаційний код національної, економічної й територіальної єдності українців [12, с. 12].

У статті „Геополітичні ескізи нової України” Ю.Липа надає перевагу аналізу проблем взаємозв’язку матеріальних і духовних особливостей українства у процесі відновлення держави, впливу психологічних й ментальних ознак українців у вирішенні внутрішніх і зовнішніх завдань нової модерної української держави. Він акцентує увагу на тих обставинах, що виникають у зв’язку з розвитком промисловості в Радянському Союзі, зокрема в межах України, закономірно передбачаючи, що нова українська держава буде відновлена вже за активної участі широкого середовища українських робітників, а її подальший розвиток буде обумовлений можливостями використання в інтересах народу вугілля, залізної руди, нафти та інших природних ресурсів [11, с. 6].

Вченим визначені принципи та структурні особливості взаємозв’язку природного середовища, культури та політики, які стали концептуальною основою для утворення після Другої світової війни українських геополітичних науково-дослідних інститутів. Послідовниками Юрія Липи було утворено такі дослідні установи: Український Морський інститут (програма роботи висвітлена у науковому збірнику І.Шовгенова і В.Садовського „Український Чорноморський інститут”, 1941); Український Суходоловий інститут (програма роботи визначена у праці Т.Олесіюка „Мапа української метрополії з поясненнями”, 1944); Український океанічний інститут (програма роботи розкрита у статті Лева Биковського „Україна над океаном”, 1946). Спільним завданням вчених цих інститутів було осмислення України як універсального феномена в історично-культурному розвитку людства, вивчення особливостей ментально-психологічного та державницького становлення українства. Здобутки спадщини Юрія Липи систематизовані у працях його послідовника Лева Биковського „Апостол новітнього українства” (Женева .1946) і „Україна над океаном” (Франкфурт. 1946).

Стаття Л. Биковського „Апостол новітнього українства” присвячена пам’яті Юрія Липи як найавторитетнішого українського фахівця у галузі геополітики, професійного розробника історико-географічної методики вивчення взаємозв’язку природних явищ і компонентів культури та соціальної структури суспільства [1, с. 2].

Інша стаття Л.Биковського „Україна над океаном” - це, фактично, системний довідник наукової спадщини геополітичних інститутів заснованих учнями і послідовниками Ю.Липи. Л.Биковський виділяє у першій половині ХХ століття три геополітичні періоди формування сучасного державницького світогляду українців: перший – це період між 1905 і 1917 роками, який характеризується як початковий у виокремленні із уявлень про визвольну боротьбу переконання про необхідність відновлення української держави, традиція якої започаткована протягом кількох тисячоліть; другий – це період між 1917 і 1939 роками, який характеризується як основний у формуванні державницького світогляду українців, основу якого складають уявлення про ворожі державні системи і втілення цінностей українського світу в майбутній державі; третій – це період від 1939 року і після другої світової війни, який характеризується

становленням „Всеукраїнського Великодержавницького світогляду”, який знаходить своє втілення у працях Ю.Липи і його учнів, а також у концепціях наукових геополітичних інститутів, створених з ініціативи Ю.Липи і його послідовників [2, с. 5].

Л.Биковський виділяє трикомпонентні просторові системи української великодержавності: суходолова великодержавність (становлення української держави на просторі від Карпат і Дунаю по Кавказ, Каспійське море і Волгу); морська великодержавність (політична і торгово-економічна експансія української держави на просторі між Егейським, Мармуровим, Чорним, Азовським, Каспійським Аральським морями та озером Балхаш); океанічна великодержавність (розгортання активної міжнародної діяльності української держави на світовому просторі після розпаду Росії, насамперед у напрямі Передньої Азії та Індії) [2, с. 7].

Виходячи із змістовних аспектів цих етапних просторових систем мислення і дій українства, геополітик виокремлює предмет, мету і завдання роботи Українського Суходолового Інституту, Українського Морського Інституту, Українського Океанічного Інституту. Розглядаючи ці питання на широкому тлі геополітичних процесів на планетарному просторі вчений ґрунтовно окреслює сутнісні аспекти проблеми океанічної великодержавності, вважаючи її кінцевою метою реалізації інтересів української держави на підставі її історико-географічного значення для світу. Концептуальна спрямованість історично-політичних досліджень Євгена Маланюка є в певній мірі подібною до поглядів Ю. Липи, зокрема в аналізі геополітичних аспектів творення української спільноти та її державності.

Застосовуючи історичний і культурний підходи у науковому дослідженні, Євген Маланюк у праці „Нариси з історії нашої культури” (1954р.) проаналізував базові елементи понятійного змісту термінів „геокультура” і „геополітика”. З метою поглибленого визначення аспектів взаємозв’язку географічного середовища, культури людської спільноти і політики держави він окреслює такі змістовні рівні вивчення цієї проблематики:

- тотожність поняття культури і цивілізації;
- єдність культури і нації;
- взаємовплив культурних і політичних процесів.

Об’єктом його дослідження є територія України, яка поєднує три геокультурні смуги (на півночі – ліс, у центрі – лісостеп, на півдні – степ, який тягнеться до Чорного моря) і один з найстарших водних шляхів на землі – Дніпро [17, с. 10].

Предметом цього дослідження є динамічний процес розвитку української культури під впливом природних явищ і політичних процесів, від часів античних міст-держав і до кінця XIX століття.

Є.Маланюк розглядав українство як історичний та культурний феномен, унікальність і своєрідність формування якого обумовлена різноманітними природно-просторовими і світоглядними впливами.

Здійснюючи комплексний аналіз процесу становлення українського народу вчений визначав такі проблемні тенденції:

- відкритість степового простору території і «шлях у варяг» по Дніпру на терені давньоукраїнської держави, були на його думку як негативними факторами(впливи кочових спільнот з Азії, поділ території Київського і Чернігівського князівств по межі Дніпра, який послаблював просторову цілісність території), так і у певній мірі позитивними, що обумовлювали схильність й приналежність спільноти нашої території до античної культури Еллади, культури римського світу, а згодом європейського;
- вплив геокультурних і геополітичних зв’язків з Візантією у культурному і політичному житті населення середньовічної київської держави;
- формування історичної пам’яті українців на основі ідейної спадщини Київської держави і козацької державності;
- втілення аспектів взаємозв’язку природних явищ і суспільних процесів у „Історії Русів”, „Енеїді” І. Котляревського, „Кобзарі” Т. Шевченка.

Є.Маланюк аналізував і відзначав роль цих проблемних тенденцій у формуванні геокультурної основи становлення України як просторового феномена [16, с. 88].

Концептуальними у розробці європейського напрямку української геополітики є праці політолога І.Лисяка-Рудницького: „Україна між Сходом і Заходом”; „Роля України в новітній історії”; „Переяслав: історія і міфи”; „Польсько-українські стосунки: тягар історії”; „Радянська Україна з історичної перспективи”; „Україна в еволюції радянської системи”.

Проблему становлення України як просторової реальності вчений досліджував через аналіз двох протилежних геополітичних понять: „Захід” і „Схід». Застосовуючи методик порівняльного дослідження він у статті „Україна між Сходом і Заходом” з’ясовує сутність цих понять, стверджуючи, що поняття „Захід” стосується Європи в цілому у зв’язку із фактом географічного розташування, а поняття „Схід” застосовується до двох зовсім різних історичних об’єктів: з одного боку, до світу християнства й візантійської культурної традиції, а з другого боку - до світу євразійських кочових спільнот [14, с. 1].

Мета цієї статті – визначити базові основи становлення українського народу і його державотворчої традиції, яка характеризується як унійна, внаслідок синтезу політичних цінностей католицького європейського світу і духовних цінностей греко-православного світу. Розглядаючи це питання

І.Лисяк - Рудницький відзначав позитивні для творення українського народу аспекти синтезу від часів Київської держави, явищ грецько-візантійської культурної й релігійної традиції (церква, література, будівництво) і західної суспільної й політичної структури (князь, віче, військова дружина).

Україна, з огляду на географічне розташування території та контакти її населення з країнами європейського світу, визначається як органічна складова частина європейської спільноти, гальмуючим чинником поступу якої були впливи євразійських кочових структур. Дослідником подаються факти еволюції європейської державотворчої традиції в процесі зміни соціально-політичної структури українського народу в межах “Галицько-Волинської держави (XIII – XIVст.)”, чи як сьогодні вважає доктор історичних наук, академік Віктор Ідзьо в ряді свої наукових монографій та брошур – Української держави (XIII – XIVст.), Литовсько-Руської держави (XIV – XVI), Козацької держави (XVII – XVIII ст.)[14].

У статті „Роля України у новітній історії” І.Лисяк-Рудницький визначав три головні проблеми у боротьбі українського народу в XX столітті за відновлення національної держави: неприйняття урядами країн блоку Антанти, України як території, що є колонією Російської імперії чи СРСР; нерозуміння, або неприйняття представниками європейських країн і США державотворчої традиції українського народу; відсутність цілісного ідейного розуміння у різних середовищах українства етапів національного державотворення внаслідок перебування різних частин українського народу під впливом імперських владних систем[14, с. 165].

У статтях „Переяслав: історія і міф” і „Польсько-українські стосунки: тягар історії” вчений простежував державотворчий розвиток українського народу від епохи визвольної боротьби середини XVII століття до кінця XX століття.

Стаття „Переяслав: історія і міф” містить інформацію про особливості і способи творення міфів російськими, а згодом радянськими істориками і політиками про угоду гетьмана Богдана Хмельницького з Московським царством, з метою обґрунтування загарбання території України військами російської держави і використання її можливостей ресурсного потенціалу. Дослідник концентрував основну увагу на спростуванні насамперед таких „переяславських” міфів: імперського міфу „про добровільне приєднання України до Росії” і радянсько-комуністичного „про добровільне возз’єднання України з Росією”. І.Лисяк-Рудницький оцінював Переяславську раду як звичайну на той час козацьку раду, що підтримала позицію гетьмана щодо вибору союзника в боротьбі з Польщею, внаслідок чого з 1654р. гегемонія у Східній Європі перейшла від Речі Посполитої до Московського царства, яке трансформувалося на початку XVIII у Російську імперію. Факти, що стосувалися цих процесів викладалися вченим у такій послідовності, щоб зазначити, що, по-перше, статті угоди Богдана Хмельницького з Московським царством стосувалися окремої території, яка була під контролем Війська Запорозького, а по – друге, включення України в імперську систему Росії відповідало соціальним інтересам козацької старшини, зокрема у збереженні її майнової власності, отриманні спадкового дворянства і землеволодіння. І. Лисяк-Рудницький охоплював значний історичний матеріал для аналізу і обґрунтування двох концептуальних висновків: переяславська угода у контексті доби XVII століття не відрізнялася за змістом від аналогічних договорів Війська Запорозького з Річчю Посполитою і Османською імперією до і після 1654 року; мотивом переяславської угоди було не прагнення козацької держави об’єднатися з Московським царством, а розуміння її провідниками, насамперед Богданом Хмельницьким в той час складної політичної ситуації, що склалася внаслідок загострення боротьби козацтва з Річчю Посполитою. Взаємозв’язок цих висновків він вбачав в тому, що у ході боротьби проти Польщі Запорозьке Військо перетворилося на державне утворення, яке встановило контроль над обширною територією, запровадило систему управління та створило уряд.

Аналізуючи причини і наслідки виникнення української козацької держави вчений зазначав, що вона фактично існувала протягом багатьох років, а гетьман Богдан Хмельницький навіть після 1654 року діяв як самостійний правитель. Порівнюючи суперечливі погляди та ідеї істориків стосовно цих подій він розглядав становлення Війська Запорозького у контексті таких трьох геополітичних тенденцій: зміна політичної ситуації в Європі (укладення у 1648р. Вестфальського миру, що припинив Тридцятилітню війну в Німеччині та приніс міжнародне визнання незалежності Швейцарії і Нідерландів, початок революції та війни в Англії, виступи Фронди у Франції); втрата польсько-литовською Річчю Посполитою становища потужної держави, що означало початок її невідворотного занепаду, який завершився поділами цієї держави наприкінці XVIII століття; отримання російською державою внаслідок протекторату над Україною культурних цінностей, необхідних для її трансформації в імперію і можливості здійснювати експансійні дії в напрямі Чорного моря, Балканського півострова, Центральної Європи [14, с. 72].

І. Лисяк-Рудницький на підставі найсучасніших для ХХ століття наукових фактів, стверджував, що у міжнародній діяльності Богдана Хмельницького найголовнішою концептуальною лінією був союз України з блоком протестантських держав, до якого входили Швеція, Бранденбург-Прусія, Трансільванія, кальвіністська партія у Литві, що виступала проти унії з Польщею, а також індивідуальні союзи з Молдовою і Волощиною. Окресливши спірні питання цього історичного періоду, які стосувалися вибору орієнтації Богданом Хмельницьким, вчений характеризував його як політика, який по-перше, утвердив українську державу, започаткувавши у середні віки її трансформовану від князівських часів традицію, а по-друге, започаткував орієнтаційні тенденції козацької держави на Швецію, що виявилось в угодах гетьманів Івана Мазепи і Пилипа Орлика з шведським королем Карлом XII у 1708-1710рр., і на османську Туреччину, що виявилось в угоді гетьмана Петра Дорошенка з Туреччиною у 1669р. і співпраці з Туреччиною Пилипа Орлика [14, с. 74].

Розглядаючи особливості довготривалої боротьби цих державних утворень у статті „Польсько-українські стосунки: тягар історії” вчений охоплював величезний період українсько-польських відносин, починаючи з часів київської держави і до початку ХХ століття, а особливо аналізував факти польсько-українських конфліктних ситуацій, результатом яких стали катастрофічні наслідки в історії обох слов'янських народів.

І. Лисяк-Рудницький виділяв такі основні причини цього протистояння: прийняття країнами різних форм християнства (Польща прийняла християнство в латинській формі, а Русь (Україна) - у візантійській); вторгнення монголів на територію Київської держави у XIII столітті, яке зруйнувало військово-політичну рівновагу між Польщею і Руссю; поява в Криму татарського ханства, під тиском якого звужувався український територіальний простір і зменшувався потенціал української людності у боротьбі із зовнішніми ворогами. Виходячи з цих причин, він розглядав такі помилкові дії польської правлячої верхівки стосовно визнання державності українського народу: невизнання королівською владою суверенного статусу Війська Запорозького у відносинах із гетьманами Богданом Хмельницьким та Іваном Виговським; підтримка Польщею російської держави у 1708 -1709рр. у війні з Швецією і Україною; порушення Польщею угоди між Юзефом Пілсудським і Симоном Петлюрою 1920 року про спільні дії проти Радянської Росії, що виявилось в поділі території України між Польщею і Радянською Росією за Ризьким договором 18 березня 1921 року [14, с. 89].

І. Лисяк-Рудницький у період після другої світової війни із сучасних для того часу позицій оцінював явища і процеси, які характеризували становище України і Польщі. Він відзначав, що Польща і Україна є поневолені імперською системою СРСР, але статус Польської Народної Республіки вищий, ніж статус Української Радянської Соціалістичної Республіки, що пояснюється наявністю у Польщі зовнішніх атрибутів суверенітету і збереженням духовних основ національного буття її народу.

Виходячи з реалій міжнародної ситуації другої половини ХХ століття, вчений простежував еволюційні аспекти поступального руху українського народу до державної незалежності в межах УРСР як складової частини СРСР.

У статті „Україна в еволюції радянської системи” викладено два основоположні висновки вченого стосовно трансформації автономної української державності в межах СРСР. Він наголошував, що, розвиток соціально-економічної і культурної сфер суспільного життя буде стимулювати дії різних середовищ українців, навіть певну частину адміністративно-господарської номенклатури до дій щодо виходу України із складу СРСР і здобуття нею в межах соціалістичної системи статусу, який мають Польща, Угорщина, Чехословаччина, Болгарія, Румунія [15, с. 315].

І. Лисяк-Рудницький досліджував проблему перспективи еволюції УРСР в межах СРСР в багатьох наукових статтях, але насамперед у статті „Радянська Україна з історичної перспективи” він розглядав особливості впливу статусу України як союзної республіки на геополітичну структуру СРСР і всього соціалістичного блоку, а також на міжнародно-правове становище Радянського Союзу як світової геостратегічної формації. Вихід із цієї проблемної ситуації вчений вбачав у тому, що згідно з офіційною доктриною радянсько-комуністичної влади УРСР є суверенною державою, яка на засадах рівноправності об'єднана у федерацію з Росією та іншими республіками, а також це знаходить вияв у її членстві в ООН та, згідно із Конституцією СРСР, у праві виходу із Радянського Союзу. Поєднання цих політичних обставин, з його погляду, могло бути можливою передумовою для відновлення незалежності української держави у випадку розпаду Радянського Союзу, а також її правового й політичного визнання іншими державами, як суб'єкта міжнародних відносин та суб'єкта реалізації національних традицій автохтонного населення [15, с. 460].

І.Лисяк-Рудницький є представником української політичної думки 60-х - 80-х років ХХ століття, яка значною мірою бере початок у 40-х роках і базувалася на ідеях еволюції поглядів українців стосовно відокремлення України від СРСР і відновлення незалежної держави з врахуванням політико-правових наслідків діяльності радянсько-комуністичної влади.

На відміну від І.Лисяка - Рудницького представники української політичної еміграції націоналістичного спрямування, стверджували, що розрахунок на внутрішню еволюцію режиму в СРСР не має жодних підстав для обговорення. Найбільш послідовною була позиція провідних діячів Організації Українських Націоналістів Степана Бандери і Ярослава Стецька, які вважали, що будь-яка еволюція радянської влади буде контрольована її керівниками з метою збереження СРСР, а тому єдиний вихід для українців – використовуючи геополітичне положення України, спільно з іншими поневоленими націями здійснювати послідовну боротьбу за повалення комуністичної окупаційної влади.

Визначним націоналістичним геополітиком був Ярослав Стецько. Основою його геополітичної концепції українського державотворення був Акт Відновлення Української Держави, прийнятий Національними Зборами представників української громадськості 30 червня 1941 року.

Акт 30 червня 1941р. став визначною подією в утвердженні національно-державницької свідомості українців на час складного і суперечливого періоду державотворення.

Історичне значення Акту в тому, що було: відновлено традицію української державності, визначену в IV Універсалі Центральної Ради 22 січня 1918р. та Акті Злуки УНР і ЗУНР, а також у волевиявленні населення Закарпаття 15 березня 1939р. створити незалежну Карпатську українську державу; задекларовано перед світовою громадськістю прагнення українського народу жити у своїй власній вільній національній державі; зорієнтовано українців на боротьбу проти національно-соціалістичної Німеччини і комуністичного Радянського Союзу.

Після повернення колоніальної влади СРСР у 1944р. в межах України була відновлена радянсько-комуністична партійна державна структура, спрямована на обмеження прав і свобод людини, придушення національних тенденцій суспільного розвитку, переслідуванням учасників визвольного руху, виснаженням природного й людського потенціалу території у розвитку військово - промислового комплексу.

Виходячи із розуміння цих тенденцій, можна проаналізувати історичні факти державотворчого буття українців у 1939-1991рр., зокрема ідейні здобутки Я.Стецька та інших діячів ОУН. Теоретична спадщина Я. Стецька є багатогранною, висловлені у його працях ідеї та оцінки подій охоплюють проблеми державництва і соціальної політики, стратегії і тактики боротьби революційної організації, міжнародної політики і геополітики, філософії та ідеології націоналізму.

У статті „Україна як світова проблема” Я.Стецько характеризував питання визволення української нації з-під влади Радянського Союзу, як найважчу проблему світової політики, суть якої полягала в тому, що Україна - це не периферія того або іншого політичного чи геополітичного комплексу, а революційний чинник світової політики. Україна як носій нового світового політичного порядку визначається з погляду незнищеного людського потенціалу, геополітичного становища, економічного багатства [20, с. 262].

Розкриваючи аспекти політичної ситуації у світі в другій половині ХХ століття, дослідник з'ясовує питання теоретичного і практичного значення стосовно існування України у складі Російської імперії та СРСР, які можна відзначити такими умовними положеннями:

- історичними джерелами відновлення української національної держави є періоди Київського і Галицько - Волинського князівств та козацької державності;
- політичні структури утворені з ініціативи ОУН під проводом Степана Бандери, зокрема Українське Державне Правління (1941р.), Українська Повстанська Армія (1942р.), Антибільшовицький Блок Народів (1946р.), засвідчують роль України як самодостатнього суб'єкта як внутрішньої політики та міжнародних відносин;
- об'єкт визвольної боротьби української нації після Другої світової війни – це ідеологія російської імперської державності, імперіалістична і колонізаторська влада СРСР;
- процес розвитку людства відбувається в напрямі утвердження окремих держав як суб'єктів національних інтересів, а не їх уніфікації у наднаціональні чи антинаціональні великодержавні об'єднання;
- націоналізм є провідною антиімперіалістичною, антишовіністичною, антирасистською ідеологією людства, революційним чинником здійснення ідеї незалежності України та розвитку її відносин у світі.

Таким чином в основі геополітичної концепції Ярослава Стецька була ідея побудови української самостійної держави та організації її суспільства внаслідок переможного завершення національно-визвольної боротьби народів на географічно-політичному просторі Європи і Азії проти СРСР як новітньої колоніальної форми Російської імперії [20, с. 264].

Геополітичні концепції представників вітчизняної наукової думки ХХ століття були сформовані в ракурсі розкриття особливостей становлення російської імперської держави, зокрема аналізувалися явища політичної та правової культури, які перейшли від татарської держави Золотої Орди до Московського князівства, а згодом до Московського царства, Російської імперії, СРСР. Саме негативне ставлення до російської імперської державності і було тим чинником, що відігравав певну об'єднуючу роль, тобто

сприяв виробленню науковцями на єдиному комплексному українознавчому підґрунті концепцій, що враховували найважливіші проблеми буття нації.

Вчені розглядали проблему відновлення української держави та її становлення як суб'єкта географічної політики у широкому міжнародному контексті, поєднуючи специфічні завдання українського національно-визвольного руху з із загальними тенденціями антикомуністичного руху на просторах Європи і світу. Такий системний методологічний підхід сприяв спрямуванню наукового пошуку вчених до визначення інтегрованого предмета дослідження, а саме України як феномена світової цивілізації і геополітичної реальності. Розробляючи проблеми, що пов'язані з геополітикою, українські дослідники здебільшого концентрували свою увагу навколо подій, явищ і фактів минулого і сучасного періодів розвитку традицій української державності, розробляючи їх проблемні аспекти незалежно від ідеологічних міркувань та принципів. Вони узагальнили величезний історіографічний і джерельний матеріал з метою обґрунтування самотності української нації та її права на власну державність й творення української держави у її етнічних межах.

Українськими науковцями та громадсько-політичними діячами у XX столітті був напрацьований цілісний комплекс геополітичних підходів, щодо історико-політичного підтвердження самотності української нації, її права на власну державність в європейському географічному та політичному просторі, а особливо на осмислення власної історії, творення національної освіти, культури, мистецтва, формування ідейної самосвідомості її представників. Вони мали тотожні погляди щодо сприйняття влади Радянського Союзу, як такої, що заперечувала самоідентифікацію і самовизначення української нації, а пропагувала і втілювала свою доктрину творення “нової історичної спільності - радянського народу” і “злиття націй і народів” на шляху до майбутнього справедливого ладу – комунізму.

Дослідження українських науковців стали у XX столітті складовою частиною світової геополітичної думки та вагомим внеском в її розвиток, насамперед у становлення геополітики в Україні, як системи наукових знань про країну та її людність, як соціоприродну цілісність, як геополітичну реальність. Однією з суттєвих концептуальних відмінностей у їхніх поглядах було ставлення до Української Радянської Соціалістичної Республіки як окремої географічно-політичної реальності в межах Союзу Радянських Соціалістичних Республік, що обумовлювалося різними обставинами цілісного сприйняття єдиного предмету дослідження – України як геополітичної реальності у всій її неповторності та своєрідності у просторі та часі.

Одні дослідники, зокрема Ю. Липа і Я. Стецько трактували Україну в складі Радянського Союзу як територію, яка перебуває в колоніальній залежності, а її природні та людські ресурси використовуються в інтересах адміністративно-командної системи влади СРСР. Така позиція була актуальною у першій половині XX століття та у період Другої світової війни, саме у цей час розгортається активна збройна боротьба українських національно-державницьких структур проти іноземних імперських держав.

У другій половині XX століття в галузі наукового пізнання становища України та українства в межах СРСР провідним фахівцем був історик та політолог І. Лисяк-Рудницький, який розглядав Україну як геополітичну реальність враховуючи новітні політичні та соціальні процеси у Європі та світі, що були започатковані після Другої світової війни. Він вважав, що створення УРСР є ознакою у певній мірі визнання владою СРСР можливості реалізації елементів державності на території України, розглядаючи членство Української РСР в міжнародних організаціях, особливо в Організації Об'єднаних Націй та її структурах як важливу підставу відновлення суверенного статусу української держави, дослідження її потенціалу у різних сферах вітчизняної науки, насамперед в галузях історії, філософії, політології, літератури, мистецтвознавства, правознавства.

Незважаючи на суперечливий характер дослідних візій у цьому питанні, праці представників ідейно-теоретичних напрямів української геополітичної думки стали підґрунтям визначних наукових здобутків сучасних вчених-українознавців наприкінці XX – початку XXI століть. Українознавство базуючись на науковій спадщині представників ідейно-теоретичних напрямів геополітичної думки XX століття, постає як вищий рівень інтеграції знань про Україну, який охоплює і такий важливий для її сприйняття у всесвітньому цивілізаційному просторі складник, як геополітика. На початку XXI століття геополітика як суто українське національне явище розглядається провідними вченими-українознавцями, як сутнісний складник вищого рівня наукових знань, тобто ними на підставі вивчення спадщини попередників з'ясовується місце і роль геополітики у процесах розвитку українського етносу та реалізації його національної ідеї. Українознавча наука включає в себе філософський аналіз, що розглядає Україну як специфічний геополітичний і соціокультурний комплекс, який сформувався протягом тисячоліть в межах природних кордонів, що охоплюють державні кордони нинішньої української держави, а також межі українських етнічних територій в складі навколишніх країн. В Україні, як і в усіх державах світу вченими різних сфер наукового знання осмислення геополітичної проблематики

відбувається на двох рівнях: глобальному – з позицій аналізу загальних для світової цивілізації процесів, явищ і подій; локальному – з позицій аналізу зовнішніх і внутрішніх чинників, які є загрозливими для консолідації нації і державного суверенітету України.

Автор вважає, що основні завдання геополітичного напрямку в українознавстві, мають бути такими:

- вивчення світоглядних і суспільно-політичних традицій державотворення українського етносу;
- вивчення геополітичних та культурних процесів розвитку українського етносу та його трансформації в націю;
- вивчення процесів і явищ, які характеризують становлення природно-просторових кордонів України, як геополітичної реальності.

Після Другої світової війни значної ваги набули транснаціональні економічні корпорації, військові та політичні блоки держав, які, володіючи значними фінансовими і технічними ресурсами, здатні формувати геополітичні тенденції розвитку цивілізації на різних континентах світового простору. В контексті діяльності цих геостратегічних структур для України та інших держав, що прагнуть зберегти власну національну ідентичність і бути активними учасниками міжнародних процесів, постає дилема вибору подальшого шляху розвитку: часткова втрата національного суверенітету (входження у певну систему фінансових, політичних й економічних взаємовідносин) або ж становлення самодостатньої національної держави із врахуванням певних факторів геополітичного та економічного характеру, що сприяють контролю над власним територіальним простором і діяльності у сфері міжнародних відносин.

Сучасний підхід до розуміння геополітики пов'язаний з новими тенденціями і змінами в міжнародних відносинах наприкінці XX століття: військово-технічні досягнення останнього часу (зброя масового знищення); розвиток електронних засобів зв'язку та пошукових мереж в системі Інтернет; формування у світовому просторі глобальної мережі економічних взаємозв'язків; діяльність регіональних і міжнародних організацій в загальнопланетарному масштабі.

На цьому етапі розвитку геополітики в більшій мірі розглядаються нинішні обставини комплексного впливу на суспільні процеси різноманітних географічних, демографічних і промислово-технологічних чинників, а також, здійснюється прогнозування можливих варіантів впливу географічного середовища на соціальний розвиток окремих спільнот і всього людства у майбутньому.

У XXI столітті на розвиток українського суспільства та його незалежної держави в значній мірі впливають різні взаємопов'язані процеси, серед яких домінуючу роль відіграють процеси глобалізації, які характеризують посилення впливу фінансово-промислових корпорацій, іноземних держав або регіональних об'єднань на соціально-економічний і політичний розвиток суспільства та держави.

Загальною передумовою глобалізації є рівень використання комп'ютерних і комунікаційних технологій, що дають можливість розширювати обмін ідеями та інформацією між різними країнами, збільшувати знання споживачів про іноземні товари та послуги зв'язку.

Сутність глобалізації полягає у формуванні планетарного інформаційного простору, світового ринку капіталів, товарів і робочої сили, у вирішенні проблем міждержавного значення (зростання чисельності населення Землі, посилення техногенного навантаження на природу, поширення зброї масового знищення).

На межі XX - XXI століть глобалізація відкрила для людства не лише нові можливості розвитку, але й певні загрози і конфлікти. Досвід розгортання світових процесів у другій половині XX століття показав, що ніякі специфічні умови країн не можуть впливати на зміну чи відкладення дії об'єктивних особливостей глобалізації.

Людство послідовно відходить від тієї моделі світу, в якій національна економіка певної країни була ізольованою від інших природними і митними кордонами, особливостями законодавства, культури і побуту населення.

Процес глобалізації досить суперечливий, на його шляху виникла низка проблем, що потребують негайного вирішення, зокрема є проблема визначення стану культури та духовності як на глобальному рівні, так і стосовно окремих спільнот та особистостей. Проблеми глобалізації проявляються у межах певних регіонів, суспільств, проте вони різні, бо пов'язані з наявністю різних світоглядних, соціальних і релігійних позицій, а в деяких країнах - з низьким рівнем культури та системи освіти.

Сучасний процес глобалізації виявляє надзвичайно глибокі і складні цивілізаційні проблеми. Одне з головних питань – протиріччя між інтересами економічного розвитку і захистом навколишнього природного середовища, а також актуальними проблемами людського буття є загроза глобальної ядерної катастрофи, парникового ефекту, втручання в природу людини шляхом генної інженерії.

Сучасна геополітична наука дедалі частіше звертається до проблем ролі глобалізації та інформатизації у розвитку людства. Тому виникає потреба аналізу таких феноменів, як глобальні проблеми сучасності і динаміка загальносвітового культурно-історичного процесу.

Найважливішою категорією геополітики у прикладній сфері реалізації

інтересів держави є географічна стратегія (діяльність державної влади у міжнародних відносинах). Основними на початку XXI століття є дві геостратегічні тенденції: глобалізація економічного і суспільного життя та зміцнення суверенітету національних держав.

Змістовність цих протилежних процесів визначають такі універсальні особливості: формування в різних країнах загальних рис в сферах економіки, політики, культури; збереження господарських й соціальних традицій автохтонного населення; відтворення специфічних ознак життєдіяльності суспільства у своєрідних (природних) умовах існування.

Ці дві діалектично протилежні тенденції виступають як одна з основних характеристик сучасних світових процесів: тенденція до самовираження етносів та націй, що виражається у прагненні збереження суверенності у прийнятті рішень на національному рівні (тобто на рівні окремої держави); інтеграційні процеси між державами, що виявляються на регіональному і світовому рівнях в утворенні наддержавних структур і міжнародних фінансових й економічних об'єднань.

У процесі розвитку глобалізації виокремлюються два протилежні методологічні підходи до аналізування проблем, пов'язаних з геополітикою та геостратегією.

Вчені-геополітики Сполучених Штатів Америки, Російської Федерації, держав Європейського Союзу обґрунтовують гегемоністські інтереси своїх державних формацій у торгівельній, валютній і промислово-ресурсній сферах, а також цілі транснаціональних фінансово-промислових корпорацій у питаннях нівеляції кордонів держав для пересування інформаційних технологій, капіталів, робочих ресурсів, інтелектуальних і культурних цінностей.

Науковці інших країн, зокрема України, обґрунтовують самодостатні позиції розвитку своїх національних держав на основі історичних традицій державності, духовних і ментальних орієнтацій населення. Важливу роль в науковій думці України відіграє україноцентричний геополітичний підхід до вивчення історичних передумов, розвитку й сучасного стану проблеми державотворення у контексті утвердження нації, відтворення ознак її цивілізаційної (культурної, мовної, соціально-політичної, релігійної) належності.

Геополітика, як галузь знань, розвивається в контексті різних наукових сфер. В структурі українознавчих знань геополітичний компонент є визначальним у дослідженні просторових чинників, які прискорюють або гальмують поступ соціально-політичних процесів, сприяють комплексному розв'язанню проблем людського буття.

Українознавство в нинішній час є не лише важливим політико-філософським, але й геополітичним чинником формування й осмислення знань про Україну та українство з позицій об'єктивного історизму і перспектив розвитку нашої держави.

Провідними вченими, які аналізують геополітичні тенденції і проблеми в українознавчій науці є професор, доктор філологічних наук Петро Кононенко, доктор історичних наук, академік Віктор Ідзьо, кандидат філософських наук Тарас Кононенко, професор, доктор географічних наук Петро Масляк, кандидат біологічних наук Валерій Сніжко, професор, доктор філософських наук Валентин Крисаченко,

Дослідження цих мислителів мають важливе значення і для формування об'єктивного ретроспективного погляду на розвиток геополітичних ідей у контексті становлення української суспільно-політичної думки, а також для формування правової і політичної культури українського суспільства, консолідації і утвердження національно-державницької свідомості громадян.

Спроможність українознавства бути інтелектуальним синтезатором системи наук в Україні зумовлюється тим, що в основі його змісту - національна українська філософія. Суть у тому, що українознавство – це феномен української культури, що має соціально - філософський і суспільно-науковий зміст.

Українознавство інтегрує знання із різних сфер існування й виокремлення у світі української спільноти. Знання з інших наук, зокрема геополітики, по відношенню до українознавства постають як автономні аспекти наповнення й оновлення його змісту. Значним внеском в розробку геополітичного напрямку в українознавчій науці стала праця В.Крисаченка і О.Мостяєва „Україна: природа і люди”.

У цій книзі професор, доктор філософських наук Валентин Крисаченко на підставі українознавчих теоретико-методологічних засад розглядає геополітику як найголовнішу науку про державу і народ, як феномени, витворені на певному просторі під впливом географічного середовища.

В.Крисаченко у розділі „Україна як геополітична реальність” здійснює аналіз природних і суспільних факторів, що характеризують Україну як об'єкт геополітичних досліджень, як просторову систему, що саморозвивається в географічній оболонці і є її невід'ємною частиною.

Вчений, враховуючи масштабність і глобальну системність предмету дослідження, використовує різноманітні знання і методи гуманітарних і природничих наук, зокрема - фізичної та політичної географії, політології, філософії історії, філософії природи та філософії політики. Розглядаючи загальні і специфічні особливості території України, вчений орієнтується на розуміння України як цілісного просторового

об'єкта, який поєднує усі можливі компоненти суспільного, органічного чи неорганічного походження. Сама структурна побудова розділу „Україна як геополітична реальність” поєднує три концептуальні аспекти напрями, які виявляють конкретні проблемні завдання щодо дослідження закономірностей взаємозалежності процесів розвитку природи і суспільства та держави.

Перший – це науковий аналіз проблем функціонального призначення і структури дослідження геополітики, впливу природних особливостей простору на формування національних інтересів українства у внутрішній та зовнішній політиці.

Другий – це розкриття специфічних аспектів становлення України як геополітичної реальності.

Третій – це науковий аналіз вітчизняних геополітичних концепцій національного та світового вимірів, розробка методологічних засад геополітичних досліджень в українознавстві, визначення основних орієнтирів внутрішньої та зовнішньої політики України, що мають об'єднувати всіх громадян незалежно від їх національності, віросповідання та політичних поглядів.

У праці В.Крисаченка і О.Мостяєва „Україна: природа і люди” накопичено вагомий науковий матеріал щодо осмислення зв'язку „людина-довкілля” у геополітичній реальності „Україна”.

Розглядаючи цю проблему В. Крисаченко у розділі “Україна як геополітична реальність” зазначає, що у давні часи головними елементами природного довкілля, які впливали на процеси формування та тривалого розвитку автохтонного населення були відносно рівнинний характер рельєфу, поєднання лісу та степу (Полісся, лісостеп, степ), наявність великих рік, зокрема Дніпра, помірний клімат з перемінним зволоженням, наявність плодючих ґрунтів, перш за все – чорнозему.

У процесі формування „образу” України як геополітичної реальності В.Крисаченко виокремлює як територіальний вимір (історична тяглість образу обширів цієї геополітичної реальності, що існувала в уяві автохтонів краю, а також намагання його людності створити власну державність саме у подібній його просторовій окресленості по лінії: Чорне море – Азовське море – Дон – Полісся – Західний Буг – Карпати – Дунай), так і експансійну тенденцію – сприйняття представниками іноземних спільнот цієї геополітичної реальності, що знаходиться у Східній Європі і межує з Азією, як території для реалізації своїх торговельних і соціально-політичних інтересів [8, с. 151].

Здійснене в контексті цього процесу В.Крисаченком комплексне й міждисциплінарне дослідження проблем становлення України як явища геополітичної реальності є концептуальним підґрунтям для виокремлення в українознавчій науці фундаментального проблемного аспекту „Україна – як геополітична реальність”. Система наукових ідей В. Крисаченка є загальноприйнятна в Україні настановою, тобто певна філософська основа, для формування людиною наукової картини світу, зокрема побудови наукової картини світу в її конкретно-історичному варіанті геополітичної реальності, що називається «Україна». Процес творення такої картини уявлень про просторовий образ довкілля, як зазначає В. Крисаченко, залежить від сукупності дій людської спільноти щодо освоєння конкретної частини простору Землі. Вагомим є внесок В. Крисаченка у розвиток українознавства, як інтегративної системи з конкретними соціокультурними компонентами, комплексним понятійним і категоріальним апаратом, способами і методами здобуття знання. Ідея вченого про вивчення України як геополітичну реальність, тобто як природничо-суспільний об'єкт з урахуванням його трансформації протягом історичних епох є визначальною для розширення і поглиблення предметного поля геополітичних досліджень в українознавстві, філософії, історії, географії, політології та інших сферах наукового знання.

Розвиток українознавства наприкінці XX – початку XXI століть виявився складним процесом опанування емпіричної сфери пізнання явищ усіх рівнів біосфери та формування понятійного і методологічного апарату наукового пошуку. Теоретична думка в галузі українознавства як інтегративної науки розвивається у напрямку цілеспрямованого пошуку нових ідей і підходів до вивчення усіх аспектів національно-державницького буття.

Українознавство на початку XXI століття утверджується як системна багатогранна наука, яка вивчає історичні факти становлення української нації і України та світового українства як інтегративної цілісності в європейській та світовій цивілізації. Глибинні філософсько-світоглядні підвалини українознавчої науки обумовлюють її функціонування на засадах гуманізації й розуміння органічної єдності природних і соціальних об'єктів світу, а також її вплив у сучасній українській державі на життєдіяльність суспільства, як на структурно-системному, так і повсякденному рівні. Тому українознавство як цілісна інтегративна система знань має вагомі підстави відігравати провідну роль в процесі функціонування українського соціуму у XXI столітті, як невід'ємна філософська основа національної ідеї.

Список використаних джерел та літератури:

1. Биковський Лев. Апостол новітнього українства. Український Морський Інститут. – Женева, 1946.
2. Биковський Лев. Україна над океаном. Український Океанічний Інститут. - Франкфурт. 1946.

3. Бочковський О. Вступ до націології. – К.: Генеза, 1998. – 144с.
4. Гейден Г. Критика немецкой геополитики. Издательство Иностранной Литературы. – Москва, 1960. .
5. Грушевський М.С. На порозі нової України// Великий українець: Матеріали з життя та діяльності М.С. Грушевського/ Упоряд. підгот. текстів та фотоматеріалів, комент. приміт. А.А. Демиденка. – К.,: “Веселка”, 1992.
6. Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї. – К.: Товариство “Знання” України, 1991.
7. Драгоманов М.П. Україна і Москва в історичних взаєминах. Вільна Україна. Журнал Української Визвольної Думки. липень – 1967 – грудень - Ч. 55 - 56.
8. Крисаченко В.С., Мостяєв О.І. Україна: природа і люди. - К.: НІСД, 2002.
9. Липа Ю. Призначення України. Фондація імені О.Ольжича. – Київ, 1997. .
10. Липа Ю. Розподіл Росії. Інститут Народознавства НАН України. - Львів, 1995.
11. Липа Ю. Геополітичні ескізи нової України. Бібліотечка молодого націоналіста. – Київ, 1999. - Ч. 10.
12. Липа Ю. Панування, труд і лад. Бібліотечка молодого націоналіста. - Київ, 1999. - Ч. 10.
13. Липинський В. Хам і Яфет. – Сучасність, 1992. - Червень 6.
14. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. Том І. К.: Основи, 1994. – 554с. 15. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. К.,- Основи, 1994. – Том ІІ.
- Ідзьо В. Українська держава в XIII столітті. – Івано-Франківськ “Нова-Зоря”, 1999р. – 320с.
- Ідзьо В. Українська держава в IX - XIII століттях. - Львів “Сполом”, 2004. - 416 с
- Ідзьо В. Засновник Львова король Данило та Українська держава в XIII ст. - Львів. Видавництво університету “Львівський Ставропігійон”, 2006.- 418с.
- Ідзьо В. Король Данило та Українська держава в XIII столітті. - Львів “Сполом”, 2008.-64с.
- Ідзьо В. Король Русі Лев Данилович (1292 - 1301). - Львів “Сполом”, 2008.- 44с.
- Ідзьо В. Король Русі Юрій І - в українській, європейській історії та державницькій традиції” (1255 – 1308). - Львів “Сполом”, 2008. - 56с.
16. Маланюк Є. Книга спостережень (фрагменти). – К., АТІКА, 1996.
17. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури.- К., АТ “Обереги”, 1992.
18. Міхновський М. Самостійна Україна. Всеукраїнське Наукове та Професійне Товариство ім. М. Міхновського Микола Міхновський та його “Самостійна Україна”. – Київ, 1996.
19. Рудницький С.Л. Чому ми хочемо самостійної України// Упор., передмова О.І. Шабля. – Львів ” Світ”, 1994.
20. Стецько Я. Україна як світова проблема. - Визвольний Шлях. Березень 1978. - Річник XXXI.

Стаття надійшла до редакції 8.02.2009

Александр Федоренко

Исторические этапы становления и развития геополитических исследований в сфере украиноведения

Аннотация: В статье определены существенные аспекты историософских и мировоззренческих основ возникновения и развития украинской геополитической мысли.

Осуществлен историографический обзор научных трудов украинских ученых и общественных деятелей, которые работали в отрасли геополитики.

Ключевые слова: Геополитическая реальность, геополитические концепции, географические факторы, геополитическая мысль, Украина, украиноведение, геополитическое положение, геостратегические доктрины, окружающая среда.

Alechsandr Fedorenko

Essential aspects of historic and politic and world view bases of formation and development of Ukrainian geopolitic idea

Annotation: Essential aspects of historic and politic and world view bases of formation and development of Ukrainian geopolitic idea.

Historiographic review of the works of Ukrainian scientists who worked in sphere of geopolitic science is made here.

Key words: Geopolitical reality, geopolitical doctrine, geopolitical conception, geographical factor, geopolitical idea, Ukraine, Ukraine studies, geopolitical situation, geostrategic doctrine, natural environment.

Предмет і завдання фразеології: історія і перспективи

Анотація: У статті розглядається предмет і завдання фразеології.

Основний акцент концентрується на фразеології, як розділі мовознавства та її перспективу переростання в окрему лінгвістичну дисципліну.

Ключові слова: Фразеологія, дослідження фразеології, мовознавство, лінгвістична дисципліна.

Фразеологію розглядають як розділ мовознавства, як окрему лінгвістичну дисципліну, як науку, яка має свою історію. На кожному етапі свого розвитку фразеологія мала свій предмет і завдання дослідження, які тією чи іншою мірою видозмінювалися в залежності від напрямку та рівня розвитку. Проте тут можна і треба говорити про константу, не залежно від того, чи йдеться про розвиток фразеології в загальному чи в окремому мовознавстві.

Дослідження фразеології започаткували лексикографи національних мов. Вони звернули увагу на те, що в мовленні наявні словосполучення, яким притаманний постійний лексичний склад, цілісне значення і певні семіотичні функції. Це був період нагромадження фактичного матеріалу, отримання емпіричного рівня знань про різні види стійких словосполучень.

Теоретичні основи фразеології були закладені на початку XX століття швейцарським лінгвістом Ш. Баллі. Він вперше поставив питання про дослідження фразеології у власне лінгвістичному аспекті. Свою фразеологічну концепцію він виклав у працях з фразеологічної стилістики, але проблеми, які висунув Ш. Баллі, виходили далеко за її межі. Вони стосувалися загальнотеоретичних проблем фразеології і мали принципове значення для виникнення фразеології як лінгвістичної дисципліни. Деякі положення, висунені цим вченим, не втратили для фразеологічної науки значення і в наш час.

Предметом фразеології Ш. Баллі вважав стійкі словосполучення, у яких слова втратили самостійного значення. Таким зворотам притаманне цілісне значення. Ця семантична ознака дозволяє замінити такий зворот одним простим словом, яке Ш. Баллі назвав ідентифікатором. Проте це не означає, що в мові повинен бути відповідний синонім. Вчений підкреслював, що це, як правило, є логічний еквівалент, який є засобом опису, а не фактом мови. Він є ознакою внутрішньої цілісності фразеологізму. Саме ця внутрішня ознака становить справжню цінність звороту, а не його зовнішні формальні ознаки. Окрім того, Ш. Баллі як послідовник Ф. де Сосюра був прихильником синхронної лінгвістики і на цій основі базував своє фразеологічне вчення.

В основу класифікації фразеологізмів Ш. Баллі поклав семантичну особливість цих одиниць. Це була перша спроба наукової систематизації різноманітного фразеологічного матеріалу. І хоч ця класифікація зазнала справедливої критики, оскільки семантична ознака не дозволяє чітко диференціювати типи фразеологізмів і відмежувати від фразеології стійкі звороти нефразеологічного типу, вона стала однією з основних проблем, яка залишається актуальною і на сьогоднішній день.

Були спроби удосконалити цю класифікацію, що мало місце, наприклад, у працях В.В.Виноградова, Н.М.Шанського та у її застосуванні до фразеології інших мов, але це не призвело до розв'язання проблеми, бо класифікація, яка має хибу в своїй основі, не може служити фундаментом для побудови іншої, оскільки недолік неодмінно нагадає про себе.

В.В.Виноградов розвинув у своїх працях вчення Ш.Баллі, розширив завдання фразеології, поставив нові проблеми. Він, зокрема, відзначив, що сфера мовленнєвої діяльності майже не досліджена, а тим часом є велика різниця між дослідженням фразеологічних проблем стосовно системи мови та мовленнєвої діяльності, в тому числі й індивідуального стилю. Його вчення про види значень слів у російській мові дозволило йому висунути новий принцип дослідження фразеологізмів [8]. Окрім того, В.В.Виноградов запропонував досліджувати фразеологію у синтаксичному і в історичному аспектах [9, с.58 - 62].

Новий імпульс розвитку фразеології отримала у працях Б.О. Ларіна. Серед першочергових завдань вчений називає потреби: виробити чітку схему для систематизації фразеологічних словосполучень, з'ясувати виникнення фразеологізмів, їх історію, вловити закономірність появи фразеологічних словосполучень і їх відмирання, визначити питому вагу фразеологізмів і їх співвідношення з іншими виражальними засобами мови [15, с. 127].

Особливого значення Б.О. Ларін надавав необхідності історичного дослідження фразеології, вивченню фразеологічних матеріалів у всіх доступних джерелах: пам'ятках писемності у X ст., фольклорних текстах і т. п. Він вбачав у цьому основне, вирішальне завдання.

Іншим важливим завданням Б.О. Ларін вважав дослідження народної і професійної фразеології. Діалектна фразеологія в Україні майже не досліджувалася. Довгий час взагалі було заборонено займатися дослідженням діалектів української мови. Деяке поживлення у вивченні діалектної фразеології української мови розпочалося у 80-х роках ХХ ст. [18, с.44 - 47]. А загалом узагальнюючих праць з діалектної фразеології (монографій, докторських дисертацій) не має й досі.

Ще менше досліджена професійна фразеологія, особливо стосовно української мови. З цього приводу Б.О. Ларін зазначає: "Професійна фразеологія української мови досі так мало привертала увагу, що про неї можна говорити як про найманливішу або найстрахотливішу невідомість [15, с. 161].

Під професійною фразеологією Б.О. Ларін розуміє звичні у сфері різних професій словосполучення, які є професійними термінами, що відображають древні прийоми праці, спеціальні форми спілкування учасників колективної праці чи погляди ремісників на свої заняття [15, с. 161].

У тому ж руслі, але за допомогою інших методів велися і ведуться ще й зараз дослідження з фразеології різних мов. У залежності від методу дещо змінюється і предмет, і розв'язання деяких питань у фразеологічних дослідженнях. Передусім це стосується як визначення фразеологізму, так класифікації фразеологізмів. Зокрема Н.М. Амосова виступила з нищівною критикою теорії В.В.Виноградова, яка, на її думку, є трансформацією теорії Ш.Баллі і має багато недоліків. Н.М. Амосова вважає, що предметом фразеології повинні стати словосполучення, які виконують у мові функцію номінації, їм притаманне цілісне значення. Щодо зворотів з предикативною структурою, наприклад, прислів'їв і приказок, то вони виконують функцію комунікації, а не номінації. Вона (і загалом усі представники вузького розуміння фразеологічного складу мови) вважає їх одиницями мовлення, у систему мови вони не входять, оскільки це автономні само вичерпні і за структурою, і за змістом речення [1, с. 143 - 145].

Запропонований Н.М. Амосовою контекстологічний метод, якому, на її думку, притаманна максимальна об'єктивність дослідження, зазнав згодом критики деяких вчених, оскільки за його допомогою не вдається чітко визначити межу фразеології. Постійний контекст притаманний багатьом зворотам, які Н.М. Амосова виносить за межі фразеології, а також складним термінам, складним найменням тощо. Недарма вона зараховує до фразеології складні терміни і навіть деякі цільнопредикативні звороти [1, с. 136 - 142].

Широкого застосування в фразеології набув метод фразеологічної аплікації, опрацьований В.П. Жуковим. Згідно з цим методом до фразеології зараховуються звороти, які накладаються на вільне словосполучення того ж лексичного складу, якщо воно є, а якщо його нема, то загальне значення фразеологізму співвідноситься з системою значень слів вільного вживання. Цей метод, на думку його автора, дозволяє показати, наскільки компонент зберігає або втратив словесні властивості: лексичні, граматичні, стилістичні та ін. [12, с. 3].

Цей метод також не дозволяє чітко визначити рамки фразеології, бо він може допомогти лише певною мірою визначити усі стійкі словосполучення, але, як показує конкретний матеріал у працях В.П. Жукова, зарахування того чи іншого словосполучення до фразеології або винесення його за її рамки у багатьох випадках є досить суперечливим.

Оригінальний метод для визначення предмету фразеології запропонував М.Т. Тагієв. Це один із структурних методів дослідження. Йдеться про метод оточення. Його автор розуміє під цим методом прийом, за допомогою якого можна встановити відношення між словосполученнями та елементами, які з ним пов'язані. Між словосполученнями є два види зв'язків: один з них ґрунтується на валентних відношеннях слів, які є компонентами словосполучення, сюди належать усі вільні словосполучення; інший вид зв'язку не поширюється на компоненти на компоненти словосполучення, а належить усьому словосполученню як єдиному цілому. Таке словосполучення вступає у зв'язки з іншими елементами /тексту/ речення як одиниця класу і утворює з ними моделі побудови. Саме ці одиниці М.Т. Тагієв називає фразеологізмами [19].

Цей метод був застосований до аналізу дієслівних фразеологізмів, але його автор вважає, що він може з великим успіхом бути використаним для аналізу інших типів фразеологізмів. Основним недоліком цього методу є те, що за його допомогою не можна визначити різновидів словосполучень, а отже, і сам об'єкт фразеології.

Методи широкого розуміння обсягу фразеології, куди належать варіаційний метод, опрацьований В.Л. Архангельським, комплексний метод, який належить І.І. Чернишовій і метод фразеологічної ідентифікації О.В. Куніна. Вони, хоч і різняться принципами дії і матеріалами дослідження, мають одну спільну рису: предметом фразеології служать стійкі утворення на зразок словосполучень і речень. Однак, як і попереднім методам, їм притаманний суттєвий недолік: їх застосування не дає змоги відмежувати фразеологізми від інших стійких словосполучень. Отже, вони не дозволяють чітко визначити предмет фразеології.

Усі зазначені методи дослідження фразеології передбачають додаткове або паралельне завдання: дослідження стійких нефразеологічних словосполучень. Його мета – відмежування їх від фразеологізмів. Нефразеологічні стійкі словосполучення є ніби постійними або природними супутниками фразеології. А це означає, що вони неодмінно становлять предмет фразеології як науки.

Недосконалість фразеологічних методів дослідження не раз заводили вчених у глухий кут, з якого, практично, виходу не було. Це призвело до пошуків інших шляхів дослідження і визначення предмету і завдань фразеології. Оскільки фразеологізми є словосполученнями, які певною низкою ознак відрізняються від інших словосполучень, кожному з яких притаманні свої характерні ознаки, то природно виникає потреба у дослідженні сполучних можливостей слів взагалі. І зразу ж постає питання, який розділ мовознавства повинен їх вивчати. Дехто з дослідників вважає, що цією проблемою повинна займатися фразеологія як учення “взагалі про лексико-фразеологічну сполучуваність або “валентність” слів мови і підкреслюють, що ця сфера лінгвістичного знання майже не досліджена [4, с.94, с.95].

Такої ж думки щодо фразеології, тобто як науки про сполучення лексем дотримуються М.М. Копиленко і З.Д. Попова. На їх думку, фразеологія не повинна займатися вузьким колом сполук лексем, визначених за допомогою того чи іншого методу, оскільки це розірве єдиний об’єкт дослідження, яким є сполучення лексем. Воно ґрунтується на принципі відносності поняття свободи – несвободи сполучуваності або фразеологічної зв’язаності лексем. В їх основі лежать різні ступені семантичного зрушення, тобто ідіоматичності, що знаходиться в діапазоні від 0 до 1. Відмежування фразеологізмів від не фразеологізмів, як вважають М.М. Копиленко і З.Д. Попова, можливе лише за угоди, свідомого прийняття порогу ідіоматичності [14, с. 4 - 28].

У лінгвістичних дослідженнях зустрічається твердження, що ідіоматичність і фразеологічність мають місце і на морфологічному рівні. В такому разі предметом фразеології стає вивчення сполучуваності морфем і навіть фонем [21]. Фразеологія, таким чином, підноситься до рангу універсальної науки про сполучуваність знаків різних рівнів мови.

Вартий уваги погляд на фразеологію представників теорії машинного перекладу. Особливість цього погляду полягає в тому, що досліджуються фразеологізми не однієї, а двох мов. Релевантними ознаками фразеологізму вони вважають стійкість та ідіоматичність. Ідіому (фразеологізм) вони визначають як сполуку слів, яка дослівно не перекладається іншою мовою [6, с.259]. Але ж багато цілком вільних сполук слів дослівно іншою мовою не перекладається. А це означає, що цей метод не дозволяє визначити об’єкт власне фразеології.

Перспективним видається підхід до фразеології як до знаків мови. Фразеологізми розглядаються як їх різновиди. Кожен з них має свої особливості і свою функціональну значимість, на основі яких вони розрізняються і відмежовуються одні від одних. Фразеологізми як знаки мови належать до складних знаків: мінімальна межа – два слова, два окремих компоненти, максимальна – словосполучення з граматичною структурою речення. Від інших складних знаків, як, наприклад, складних термінів, складних наймень, клішованих (шаблонних) виразів тощо, фразеологізми відрізняються за допомогою об’єктивних лінгвістичних критеріїв: характером семантики та функціональним призначенням. А від вільних словосполучень і речень фразеологізми відрізняються характером знака: вільні словосполучення і речення є знаками мовлення, а фразеологізми – знаками мови. Це впливає і з властивості подвійного мовного означування – семіотичного і семантичного. Фразеологізмам як віртуальним знакам мови притаманний семіотичний спосіб означування. Вони є цілісними одиницями, які становлять чисту тотожність із самим собою і чисту відмінність від інших знаків. Вільним словосполученням притаманний семантичний спосіб означування, який породжується мовленням. Особливість знаків семантичного способу означування полягає в тому, що вони повинні бути зрозумілими [7, с. 87 - 89].

Різняться знаки мови і мовлення номінативними властивостями. Номінація знаків мови полягає у вичленуванні фрагментів дійсності і формуванні понять про них у формі слів, фразеологізмів, стійких словосполучень і речень. Але характер їх номінації різний. Означуванням одиниць мови, фразеологізмів, є сигніфікат, а означуванням знаків мовлення є денотат (референт), якесь одиничне явище. Їх номінація має і термінологічну відмінність. Вона позначається терміном “пропозитивна номінація” [2, с.299; 23, с.22 - 23].

Фразеологія має на сьогоднішній день уже значні здобутки, передусім із таких кардинальних питань як предмет і обсяг фразеології, визначення фразеологізму, наукова систематизація різноманітного фразеологічного матеріалу та значення фразеологізму, оскільки кожен із зазначених методів дослідження фразеології тією чи іншою мірою сприяє розв’язанню цих проблем. Розбіжності між поглядами на зазначені питання породили низку нових запитань, які поглибили розходження у поглядах і показали труднощі їх подолання.

Особливим завданням фразеології є вивчення системної організації фразеологізмів та їх відношення до стратифікації одиниць мови. Дослідження системності пов’язане з визначенням фразеологізмів як знаків, специфічних одиниць мови з притаманною їм структурою, значенням, функцією.

Системність у сфері фразеології вимагає вивчення системних зв'язків між фразеологізмами, а також між фразеологізмами та іншими одиницями мови. Внутрішньосистемні зв'язки в фразеології пов'язані з вивченням семантики фразеологізмів, різновидів їх значення, що стосується таких явищ у сфері фразеології як полісемія, омонімія, варіантність та синонімія. Ці явища часто служили підставою вважати фразеологію системою, та оскільки вони не охоплювали усіх фразеологізмів, то фразеологічну систему визначали як групу одиниць з притаманними їм різними ознаками, як, наприклад, образності, структури, семантики тощо, які дозволяли навіть класифікувати фразеологізми [11; 16] та ін.

Аналіз семантики і функціонування фразеологізмів у мовленні показує, що ця специфічна група мовних одиниць не має свого власного окресленого семантичного простору, в якому проявлялася б їх самодостатність, тобто вони ділили б цей простір без залишку, як це спостерігається в інших групах одиниць, наприклад, термінів, клішованих виразів тощо.

Не притаманна фразеологізмам і низка інших ознак, які давали б право вважати фразеологію системою чи підсистемою одиниць. Це передусім поняття функціонального поля і функціональної вичерпності, правила функціонування і регулярності взаємодії/сполучуваності одиниць. Перші дві ознаки стосуються переважно взаємодії фразеологізмів між собою, дві наступні ознаки показують відношення фразеологізмів до одиниць мовних рівнів. Фразеологізми не мають власного мовного рівня, отже, не може існувати якогось окремого рівня, на якому фразеологізми самі з собою сполучалися б в одиниці вищого рівня і де проявлялася б регулярність такої сполучуваності чи взаємодії.

У науковій літературі робилися спроби визначити фразеологічний рівень, проте вони так і залишилися незавершеними, оскільки не вдалося навіть визначити місце цього рівня. Його ставили то поряд з рівнем вільних словосполучень [17], то називали його проміжним [12], то віддавали йому місце завершального рівня [3], але жодного разу так і не було показано механізму дії одиниць фразеологічного рівня[5].

Вивчення фразеології різних мов відкривають потребу застосування у фразеологічних дослідженнях зіставного і порівняльного методів, що дозволить показати наявність відповідностей у сфері фразеології досліджуваних мов та вивести певні закономірності у розвитку цієї науки. Цей аспект хоч і має уже свою історію, але основні його досягнення ще, безумовно, у перспективі.

Недостатньо, з нашого погляду, досліджена історична фразеологія. Її предметом і завданням є вивчення походження фразеологізмів, їх первісних форм. Б.О. Ларін у свій час писав, що історична фразеологія повинна неодмінно досліджувати походження, шляхи і закономірності утворення фразеологічних сполучень. Завдання складні, оскільки пов'язані зі значними труднощами. Багато, якщо не більшість фразеологізмів втратили свій зв'язок з першоджерелом і відновити його не можна. Складність, пов'язана із закономірністю виникнення фразеологізмів, має дещо інший характер. Говорити про закономірність виникнення фразеологізмів можна лише в плані їх появи в часовій послідовності. Можна з'ясувати, чи і наскільки регулярно поповнювався лексичний склад мови фразеологізмами, який період в історичному розвитку цієї мови був багатшим чи біднішим на фразеологізми і на які їх різновиди. Але надзвичайно проблематично говорити про закономірність виникнення фразеологізмів у плані фразотворення, що є окремим аспектом у фразеологічних дослідженнях.

Завданням процесів фразотворення є вивчення їх номінативних і комунікативно-функціональних аспектів. До цих процесів належить і фразеологічна деривація. Вона вивчає творення слів на базі фразеологізмів, творення нових значень слів на основі значень фразеологізмів та творення нових фразеологізмів на базі наявної фразеології.

Фразотворення тісно пов'язане з моделюванням у сфері фразеології. Воно має як своїх прихильників, так і своїх противників. І ті, та інші мусять показати і довести наявність або відсутність у фразотворенні фразотвірної моделі як поєднання типової структури з типовим значенням, що пов'язане з наявністю або відсутністю засобів фразотворення, тобто стандартних будівельних одиниць, які існували б до утворення фразеологізмів. Наявність зазначених засобів дозволить говорити про закономірність цього процесу. Прихильники фразотворення будують своє доведення на тому, що в основі кожного фразеологізму лежить певна структурна модель, яка часто піддається формалізації. Проте така модель є лише формою існування фразеологізму, і виявляється вона не до, а після виникнення фразеологізму. Характер творення фразеологізмів не подібний до характеру творення, наприклад, похідних чи складних слів, а є тривалим у часі процесом.

Значну увагу приділяли мовознавці дослідженню функціонування фразеологізмів у мовленні. Особливо помітним воно було у 70-х – 80-х роках минулого століття. Та згодом “мода” на такі дослідження зменшується і на передній план виходять загальнотеоретичні мовні проблеми. Цей період тривав також не досить довго. Інтерес до фразеології починає знову підвищуватися. Особливо інтенсивним він був у німецькому мовознавстві в останньому десятиріччі XX століття. Розширюється

сфера фразеологічних досліджень. Вивчається психолінгвістичний аспект образності фразеологізмів, фразеологія засобів масової інформації, економіки, політики тощо [22].

Останні дослідження з фразеології показують, що зараз увага приділяється етнографічним, граматичним, семантичним, лексикографічним дослідженням та вивченням стилю письменників [10; 13; 20]. У підсумку зазначимо, що кожен аспект фразеологічних досліджень потребує ще належної уваги, поглибленого вивчення.

Список використаних джерел та літератури:

- 1.Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии.– Л.: Изд.-во ЛГУ,1963.–208 с.
- 2.Арутюнова Н.Д. Синтаксис // Общее языкознание: Внутренняя форма. – М.: Наука,1972. – С.259-343.
- 3.Архангельский В.Л. Устойчивые фразы в современном русском языке: Основы теории устойчивых фраз и проблемы общей фразеологии. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1964. – 316с.
- 4.Ахманова О.С., Медникова Э.М., Григорьева С.А. К вопросу о фразеологической сочетаемости слов и путях ее изучения // Проблемы фразеологии и задачи ее изучения в высшей и средней школе.– Вологда: Северо-Западное книжное изд-во, 1967.– С.94-102.
- 5.Баран Я.А. Фразеологія у системі мови. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997. –174 с.
- 6.Бар-Хиллел. Идиомы // Машинный перевод.– М.: Наука, 1957.– С.–246-260.
- 7.Бенвенист Э. Общая лингвистика. – М.: Прогресс,1974.– С. 246-260.
- 8.Виноградов В.В. Русский язык.– М.,-Л.: Учпедгиз, 1947.
- 9.Виноградов В.В. Грамматика русского языка, т.II, Синтаксис, ч.1. – М.: Изд-во АН СССР, 1954. – С. 58-62.
- 10.Гамзюк М.В. Емотивність фразеологічної системи німецької мови (Досвід дослідження в синхронії та діахронії): Автореф. дис. ... д-ра філол. наук. – Київ, 2001. – 32 с.
- 11.Демський М.Т. Системні зв'язки у сфері фраземіки // Мовознавство. – 1991.–№2. – С.36-43.
- 12.Жуков В.П. Русская фразеология.– М.: Высшая школа, 1986.– 312с.
- 13.Захарова Н.Н. Особенности использования фразеологических единиц в художественном тексте: На материале произведений В.М. Шукшина: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М. – 2001. – 16 с.
- 14.Копыленко М.М., Попова З.Д. Очерки по общей фразеологии. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1972.– 124 с.
- 15.Ларин Б.А. История русского языка и общее языкознание.– М.: Просвещение, 1977.- 324 с.
- 16.Назарян А.Г. Фразеология современного французского языка. – М.: Высшая школа.1976. – 320 с.
- 17.Попов Р.Н. Фразеологизмы современного русского языка с архаичными значениями и формами слов. – М.: Высшая школа.1976. – 200 с.
- 18.Прадід Ю.Ф. Із спостережень над українською діалектною фразеологією (на матеріалі бойківських говірок) // Мовознавство.– 1992.– №5.– С.44-47.
- 19.Тагиев М.Т. Глагольная фразеология современного русского языка.– Баку: Маариф, 1966. – 251с.
- 20.Хуснутдинов А.А. Грамматика фразеологической единицы: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. – Санкт-Петербургский гос. ун-т. – 1996. – 32 с.
- 21.Янко-Триницкая Н.А. Фразеологичность языковых единиц разных уровней языка // Изд-во АН СССР. Сер. лит. и языка, 1965. – Т.28.– Вып. 5.
- 22.Elspaß S. Phraseologie in der politischen Rede // Zur Verwendung von Phraseologismen in ausgewählten Bundestagsdebatten. – Opladen / Wiesbaden: Westdeutscher Verlag. – 1998. – 320 с.
- 23.Fillmore Ch. The case for case // Universals in linguistic theory. – N.Y., 1968.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2009

Ярослав Баран

Предмет и задания фразеологии: история и перспективы

Аннотация: В статье рассматривается предмет и задания фразеологии.

Основной акцент концентрируется на фразеологии, как раздела филологии и её перспективу перерастания в отдельную лингвистическую дисциплину.

Ключевые слова: Фразеология, исследования по фразеологии, языкознание, лингвистическая дисциплина.

Cubjekt end task of frasiologia: histori end prospect

Annotation: The author has described the cubjekt end task of frasiologia.

Key words: Frasiologia, cubjekt, histori, prospect.

УДК 82.16 (049.32)

Василь Дмитренко

Феномен особистості Івана Франка

Анотація: Визначаючи феномен особистості Івана Франка, автор розкриває гармонійне поєднання у Франка соціально-політичного і національно-культурного спрямування розвитку геніального мислителя української нації.

Ключові слова: Супердосконалість, свята воля, безкомпромісна принциповість, гармонійна світоглядність, національний романтизм, загальнолюдський прагматизм.

Ми знаємо серед представників української нації багато надзвичайних особистостей-патріотів на ниві політики, науки, культури, мистецтва. Прикладів багато, але постать Івана Франка ніколи не зникає у будь-якому аспекті соціально-політичного чи національно-культурного життя України. Справа в тому, що екстремальна світоглядність цієї особистості була спрямована не просто на власну супердосконалість, а на радикальні зрушення в українському суспільстві у напрямку скерованого еволюційного процесу.

Франко був громадянином, який всі соціальні події в Україні сприймав як політолог, враховуючи всі історичні та сучасні важелі на користь або на шкоду суспільним процесам для батьківщини. Він був соціологом, ознайомленим із соціально-економічною доктриною марксизму. Але, погоджуючись з її економічною метою, засуджував засоби її соціального здійснення, чим передбачив той сімдесятирічний експеримент Радянського Союзу, який показав всьому Світу, що там, де – соціалістична безгосподарність, там – виникає людська безвідповідальність, яка посилює суспільну безгосподарність, утворюючи замкнуте коло занепаду і застою [1, с. 25-28].

Великий Каменяр перестерігає молодь і суспільність перед “всевладністю комуністичної держави”, проголошеної в “Комуністичному Маніфесті”. Бо вона загрожує деспотизмом над усім матеріальним та духовним життям. Франко стверджує, що “тільки солідарність з тим нашим бідним, сірим, але конкретним братом охоронить нас від абстракцій і доктринства й поведе наш національний розвій простою, вірною дорогою” [2, с. 185-187].

Дорогою куди? І на це запитання Франко дає відповідь: до найвищої цінності життя. До Шевченкової “святої волі”, до свободи людини, нації, людства. “Скрізь і завжди у мене була одна провідна думка: служити інтересам мого рідного народу”. Так відбувається еволюція у політичних поглядах Івана Франка як Генія, який підносить українську національну державність. Франко вірив, що до здійснення цих ідей веде тільки один шлях, вказаний Шевченком.

Проблема творення нації зі стада постала ще на зорі минулого віку. Франко окреслив її так: “перед українською інтелігенцією відкривається тепер. При своєрідних формах життя в Росії, величезна дійова задача – витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суспільний культурний організм, здібний ще до самостійного культурного й політичного життя, відпорним на асиміляційну роботу інших націй, звідки вона б не йшла, та при тім придатний на присвоєння собі в якнайширшій мірі і в якнайшвидшій темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна хоч і сильна держава не може остоятися”. Але тільки у моральному переродженні, у вигартуванні морально безкомпромісних людей Іван Франко бачить запоруку піднесення і визволення нації, що є особливістю його національно-державницької концепції [1, с. 25-28].

Франко чітко проголосив для нашого національного визволення і самовизначення народу засаду соборності України: “Від Кубані аж до Сяну-річки – одна нероздільна”.

Франко як український державник і соборник поєднав українську національну ідею з ідеєю людства і вказав нам на революційний героїзм як на динамічну силу історії та на її безкомпромісну принциповість.

Таким чином, поєднуючи політологію, економіку, соціологію з моральністю, Іван Франко мав не просто мислення зрілого громадянина своєї країни, а – гармонійну світ оглядність, яка на рівні істини і добра реалізувалася в красу і вимогливу принциповість його мистецтва, що збагачувало культуру і моральність українського народу. Якщо половина митців українського менталітету зациклені на романтичному відгалуженні від суспільства (“Моя хата скраю, в якій я співаю”), то Іван Франко на вищому рівні поєднував наш національний романтизм із загальнолюдським прагматизмом, утворивши з

себе не просто суперінтелектуала, а всебічно розвинутого у всіх галузях соціально-культурного світосприйняття феномена, якого можна було б назвати українським Леонардо да Вінчі, як і Леонардо да Вінчі можна назвати італійським Іваном Франком[3,с.140-148].

А обидвох, як наголшує в своїй праці “Іван Франко- на шпальтах часописів українців Росії та Польщі у XX ст.” академік Віктор Ідзьо, можна назвати не тільки національними, а й універсальними загальнолюдськими геніями[4,с.3-53].

Список використаних джерел та літератури:

- 1.Ідзьо В.С. Іван Франко і Російська Академія Наук. Науковий Вісник Українського Університету. - М.,2001.- Т.І.
- 2.Ідзьо В.С. Іван Франко на шпальтах часопису українців Польщі “Український Календар” (1957-1986). Науковий Вісник Українського Університету. - М., 2004.- Т.V.
- 3.Ідзьо В.С. Іван Франко на шпальтах літературного та науково-популярного часопису українців Польщі “Наша Культура”(1958-1982). Науковий Вісник Українського Університету. - М., 2004.- Т.VI.
- 4.Ідзьо Віктор. Іван Франко- на шпальтах часописів українців Росії та Польщі у XX ст. - Львів “Сполом”, 2006.

Стаття надійшла до редакції 2.03.2009

Василий Дмитренко

Феномен личности Ивана Франко

***Аннотация:** Определяя феномен личности Ивана Франко, автор раскрывает гармоническое соединение у Франка социально-политического и национально-культурного направления развития гениального мыслителя украинской нации.*

***Ключевые слова:** Совершенство, святая воля, бескомпромисная принципиальность, гармоническое мировоззрение, национальный романтизм, общечеловеческий прагматизм.*

Vasil Dmytrenko

Studying Ivan Franko personality phenomenon the author

***Annotation:** Studying Ivan Franko personality phenomenon the author discloses harmonious combination of social, political, cultural direction of development of the genius thinker of the Ukrainian nation.*

***Key words:** Superidealistic, garmonising outlook, uncompromising stability, national romanticism, general pragmatism.*

УДК 94 (477) (08)

Віктор Ідзьо

Літературна діяльність Миколи Васильовича Гоголя у Москві. 200 – літтю з дня народження присвячується

***Анотация:** У статті з'ясовуються літературні аспекти діяльності української діаспори в Москві у XIX столітті.*

Основний акцент сконцентрований на генію української нації, Миколі Васильовичу Гоголю в час його, проживання та літературної праці в Москві.

***Ключові слова:** Микола Васильович Гоголь у Москві, М.Гоголь, Т.Шевченко, М.Грушевський, українці в Москві, українці в Росії.*

Район Арбату, до якого долучається Нікітський бульвар уже з XIX століття являється для українців Москви місцем знаменним, оскільки власне в цьому районі перебуваючи в Москві любили прогулювалися і проживати М.Гоголь, Т.Шевченко, М.Грушевський. Слід наголосити, що власне в Церкві, яка вела до Арбату і яка рівномірно знаходилась від будинку в якому в останні роки проживав Микола Васильович Гоголь, оспівувалося тіло Т.Шевченка, під час перевезення його для перепоховання з Петербурга через Москву в Україну[2,с.4-11].

Власне тут в радянські часи функціонував магазин “Українська книга”, який послужив гуртуванням навколо себе української громади міста Москви.

Уже в час незалежності України з 1991 року в будинку на Арбаті де функціонував магазин “Українська Книга” розпочав працю, для задоволення національних та культурних потреб українців

Москви, реконструйований Українською державою, Український Культурний Центр, в якому проводить свої засідання з часу заснування, з 1995 по 2009 роки Український Історичний Клуб, а з 1999 по 2009 роки - Міжнародні наукові конференції "Українська діаспора в Росії", зареєстрований управлінням юстиції міста Москви у 1992 році, один із найстаріших діаспорних вузів у Східній Європі, та перший за всю історію Росії - Український державний університет міста Москви, який дожив в науково-дослідному варіанті до наших днів випустивши XIV томів наукових праць в Наукових Вісниках Українського Університету міста Москви (2001 - 2009).

На одній із примикаючих до Нікітського бульвару вулиці в радянський час було розташоване Українське представництво, яке з 1991 року переросло в посольство України в Російській Федерації[2, с.4-11].

З другої сторони цього району височить побудований в стилі ампір готель Україна, поряд величавий пам'ятник Т. Шевченку. В самому серці Арбату великий пам'ятник Миколі Гоголю, а поряд на Погодніський вулиці, нещодавно відкрита стараннями Українського Історичного Клубу м.Москви, меморіальна дошка визначному українському вченому - історику, першому президенту України, академіку СРСР Михайлу Грушевському, на будинку в якому він проживів в 1912-1917 роках. І все це українське нагромадження в районі Київського вокзалу, звідкілья дорога веде на батьківщину... в Україну.

Тут же, в центральній частині міста Москви, українська архітектурні пам'ятки XVII століття: "Мазепині Палати" - резиденція українських гетьманів, "Українська церква", які як вважають дослідники, побудував гетьман Іван Мазепа, Хохловська вулиця, Хохловська площа, Хохловський провулок, церква в якій Кирило Розум (граф Розумовський) брав міркантільний шлюб з царицею Єлизаветою Петрівною, все це вказує на проживання українців, як московської еліти в XVII - XX століттях у центральній частині Москви. Недалеко проживав видатний кінорежисер Олександр Довженко та багато інших представників української творчої та наукової еліти, космонавт Роман Попович та інші...[4, с.5 - 7].

Як засвідчують джерела українська діаспора в Москві фіксує своє існування з XVII століття, про що засвідчують як вищеприведені адміністративні та релігійні споруди. Активною вона була і в XVIII та XIX століттях, зокрема в XIX столітті, що яскраво підтверджується особою українця Миколи Гоголя.

Якщо врахувати, що на момент проживання М.В.Гоголя в Москві в Волоколамському районі, під Москвою в с. Ярополчому була могила гетьмана Петра Дорошенка, яку як вважають дослідники відвідував у слід за М.Гоголем, Т.Шевченко, Д.Явориницький, то українська історична та культурна спадщина Москви, яскраво проглядається через призму нашого дослідження[2, с.4 -11].

Особливо привертає увагу кам'яне помістя на Нікітському бульварі, яке примикає до оживленої різноманітною діяльністю Арбатської площі.

Історія забудови та заселення цього району Москви вчені відносять до XVI століття. Так в 1582 році боярин Микита Романович Юрьєв, дід царя Михайла Федоровича - заснував в цих місцях монастир в честь великомученика Микити. Від монастиря отримали свої назви: Велика (Б.Герцина) і Мала (Б.Качалова) Нікітські вулиці. Та Нікітський бульвар.

Історію дому де останні роки проживав Микола Гоголь, можна прослідкувати з кінця XVII століття. В 1693 році цим участком володів стольник Іван Бутурлін, потім в середині XVIII століття побудований тут дерев'яний будинок належав сім'ї Плохово.

У кінці XVIII на початку XIX століття при Д.С.Болтіні в 1757-1824 роках, дальшому родичу історика І.М.Болтіна, було побудоване кам'яне помістя яке дійшло до нас в сучасному вигляді.

Від Д.С.Болтіна дім перейшов до генерал - майора А.І.Талізїна, після смерті якого в 1847 році, він дістався в спадщину його родичці, популярній в народі радниці Талізїній.

Опісля тут поселився прибувший із Європи граф О.П.Толстой, який купив це помістя. Граф О.П.Толстой був великим шанувальним творчості Миколи Гоголя, та особистим другом. М.В.Гоголь присвятив йому сім, найбільше ніж кому коли небудь, листів "із вибраних місць із переписки з друзями". Письменник, до того, як поселитися на постійно, часто зупинявся в графа О.П.Толстого, тут, як згадують сучасники, "за ним доглядали, як за дитиною, надавали йому повну волю у всьому. Тут він не переймався ніякими турботами. О.П.Толстой, як великий шанувальник творчості М.В.Гоголя, зробив все можливе, щоб творчість Гоголя була як найсприятніша. Все це заставило, на прохання графа О.П.Толстого в грудні 1847 року поселитися М.В.Гоголя в його домі на завжди...[1, с.134 - 167].

Таким чином, в самому центрі Москви, поряд з Арбатською площею в будинку XVIII століття, через ворота якого можна зараз увійти в яблуневий сад, де зараз можна затриматися біля пам'ятника М.В.Гоголю, який побудований М.А.Андрєєвим в 1909 році до 100 - річчя, проживав геній української нації - Микола Васильович Гоголь. Слід наголосити, що скульптор М.А. Андрєєв відобразив на барильєфі і персонажей його творів, весь український колорит, так яскравл сповіданий М.Гоголем у своїй творчості[3, с.5 - 7].

Одже, як наголошують досліджені нами джерела в цьому будинку М.В.Гоголю довелося прожити останні чотири роки свого життя.

Зараз в цьому будинку розміщується меморіальний музей та історико - літературна експозиція М.В.Гоголя та міська бібліотека ім. М.В.Гоголя заснована в 1923 році.

Власне в кімнатах в яких він проживав знаходиться історико-літературна експозиція, відновлені інтер'єри, виставлені як книги так і особисті речі письменника[5, с.10 - 12].

Микола Васильович Гоголь полюбив Москву з першої зустрічі з нею, коли в 1832 році молодим блискуче дебютував тут як автор “Вечорів на хуторі біля Диканьки”. Тут у Москві він був тепло зустрінутий видатними його сучасниками та українцями - земляками.

Власне з цього часу його перебування в Москві можна розпочинати вивчення діяльності української діаспори в Москві у ХІХ столітті. В Москві він знайшов велику кількість шанувальників великої української культури, які підтримали його творчі задуми.

Тоді ж Микола Васильович познайомився з М.С.Щепкіним, яке поклало міцну дружбу цих великих письменників та митців. Як бачимо із джерел, в цей же час визначний славіст С.Т.Аксаков з першої зустрічі стає найвірнішим другом М.В.Гоголя, який готовий був прийти йому на поміч в любую його тяжку хвилину.

В 1835 році М.В.Гоголь познайомився з В.Г.Белінським і як бачимо скоро після знайомства критик друкує в журналі “Телескоп” статтю “О русской повести и повестях г. Гоголя” в якій проголошує М.В.Гоголя “Головою нового реалістичного напрямку в літературі”.

В Москві М.В.Гоголь зустрічався з Є.А.Баратинським, Д.Давидовим, сатириком і автором белин І.І.Дмитрієвим, М.Ю.Лермонтовим, І.С.Тургенєвим, А.М.Островським, В.П.Вяземським, П.Я.Чаадаєвим, М.П.Огарьовим, В.А.Соллогубом, А.С.Хомяковим, історичними романцістами М.М.Загорським і Г.П.Данієвським, художниками П.А.Федотовим, І.К.Айвазовським, композитором А.М.Верстовим, декабристами М.М.Наришкіним, І.А.Фонвізіним.

Як засвідчують джерела, дружні відносини пов'язували з професорами Московського університету в тому числі з видатними істориками М.П.Погодіним і Т.М.Грановським, істориком літератури перекладачем Гете і Данте С.П.Шевирєвим. Як бачимо із достовірних джерел, дім в якому в цю пору музей Гоголя єдиний зберігшийся скрізь віки в якому він проживав тривалий час і з яким пов'язаний довготривалий період його проживання. Як засвідчують джерела Микола Васильович Гоголь поселився в цьому будинку в 1848 році в якості гостя графа А.П.Толстого в двох відведених для його проживання кімнатах. Характерно, що тут, як тільки відходили російські шанувальники його творчості, він зразу переходив у розмові з своїм слугою на українську мову, а себе величав не інакше, як великий українець.

В цей же великий московський період історії свого життя М.В.Гоголь готував до друку друге, доповнене видання своїх творів, в який бажав включити і доопрацювати свій роман “Гетьман”, який за українською патріотичністю був ще більше українсько - державницьким ніж роман “Тарас Бульба”, оскільки оспівував державну незалежність гетьманської України і владу українського гетьмана. На жаль сьогодні цей роман в Україні мало відомий, а в повному зібранні творів М.В.Гоголя до 1998 року, виданому в Москві, де він з'явився вперше, він не видавався ні в Росії ні в Україні. Роман “Гетьман” був вилучений і перечня творів М.В.Гоголя і не популяризувався як в царській Росії так і в радянській літературі. Єдиний раз роман “Гетьман” М.В.Гоголя був виданий в 1918 році на кошти гетьмана П. Скоропатського, для популяризації своєї влади, однак весь тираж зразу ж в 1920 році був знищений більшовиками. Поодинокі екземпляри цього видання є в Берлінській бібліотеці та 1 екзмпляр в Російській державній бібліотеці у Москві. Про роман М.В.Гоголя “Гетьман” бігло згадує Українська Радянська Енциклопедія[3,с.5 - 7].

Про роботу над творами в цьому домі і взагалі в останні роки свого життя нам розповідає розповідь І.С.Тургенєва, який зустрічався з М.В.Гоголем в жовтні 1851 року. Він залишив такий спомин: “Кімната його знаходилась біля сіней, направо. Ми ввійшли у неї і я побачив М.В.Гоголя, який стояв перед канторкою з пером в руці... Його білокуре волосся, яке від висків падало прямо, як звичайно у козаків, зберегло ще колір молодості... Від його великого, гладкого, білого лобу, як і раніше віяло розумом... Гоголь говорив багато емоційно та живо... все в нього виходило прекрасно, насичено, чітко і конкретно”. Слід зауважити, наголошував І.С.Тургенєв, так живо як і читав, так швидко Гоголь “перебілював” переробляв свої рукописи після зауважень під час прийомів своїх гостей.

Що ж до конторки, накритої зеленим сукном, біля якого стояла книжкова шафа, робоче місце М.В.Гоголя, зауважував Д.А.Оболенський, якому розповів сам граф А.П.Толстой, що йому не раз приходилося чути, як Гоголь писав свої “Мертві душі”. Проходячи поряд дверей, які вели в його кімнату, наголошував граф А.П.Толстой, я чув, як Гоголь немов би з кимось розмовляв. Так він розмовляв з своїми героями, які о після лягали на папір.

5 листопада 1851 року в цьому ж будинку, в залі першого поверху, наліво від входу М.В.Гоголь читав “Ревізора” літераторам і артистам Малого театру. Гоголь дав тонку сильну психологічну характеристику своїм героям. Зачаровані слухачі слухали його довго, стоячи групами, в півголоса передаючи один одному свої враження. Щепкін втираючи сьози, обняв М.В.Гоголя під бурні аплодисменти присутніх, писав Г.М.Данилевський.

Шумський в своїх споминах наголошував, що такі читання в Гоголя, розкривали весь його великий талант, кожний раз його читання були надзвичайно зрозумілі, образні і яскраві, що лице його так передавало образи витворених ним героїв, що вони, зокрема образ городничого, ставали немов би живими в переданні Гоголем і доступними і живими для слухачів.

У споминах сучасників збереглась розповідь, про те як після напруженої праці Гоголь, літом накинувши на себе плащ, а зимою потерту шинель, попри вікна, які виходили на бульвар, в глибоких роздумах йшов до Нікітських воріт. В цей час студенти Московського університету повертались з лекцій і спеціально проходили поряд з ним, особливо земляки з України, щоб порозмовляти з ним рідною, українською мовою, поділитися враження з життя на Україні. Власне вини українці-студенти, запрошували М.Гоголя для прочитання “Вечорів на хуторі біля Диканьки” на українські різдвяні вечорниці, які проводила українська громада в Москві.

Гоголь любив свою оспівану в творах Україну. Він виходячи на балкон цього дому часто на українській мові, вдвляючись в даль, говорив з своїм слугою рідною мовою, яка була в цьому будинку зрозуміла тільки йому...

Як засвідчували сучасники, активним М.В.Гоголь був і на початку зими в січні - та першій чверті лютого 1852 року, як зазвичай його кімнати, де біля стін стояли дивани і поряд столи з заваленими журналами, книгами по економіці, історії, статистиці, сільському господарству, ботаніці, географії, що використовувалися для творчої роботи. В цей час в нього бували Щепкін, Аксакови, Тургенєв, Шевирєв. Гоголь жив своїм активним літературним життям і нічо не передбачало якихось змін у житті письменника в 1852 році, однак, як наголоували сучасники десь біля середини лютого 1852 року хвороба М.В.Гоголя сильно посилилась. Такому тяжкому моральному та фізичному становищі в ніч з 11 на 12 лютого письменник спалив рукопис другого тому “Мертвих душ” в каміні своєї кімнати, а 4 березня 1852 року Микола Васильович Гоголь помер. Похорони великого українського письменника вилились в велику демонстрацію. Вся українська колонія Москви прийшла віддати останню шану великому співвітчизнику...[5, с.10-12].

Без сумніву у з'ясуванні питання проживання і творчої та громадсько - культурної діяльності М.В.Гоголя в Москві, є великі пробіли, зокрема його діяльність як українського діяча в українській колонії Москви. Це питання є цікавим з огляду на сьогодні, в час коли в Москві віднайдено копію другого тому “Мертвих душ”. Все це вимагає вивчення літературної діяльності М.В.Гоголя в контексті вивчення історії розвитку літератури української діаспори в Москві, що є предметом нашого подальшого дослідження...

Список використаних джерел та літератури:

1. Забелин И. История Москвы. - М.1909. - Т. II.
2. Ідзьо В.С. Українці в Російській державі. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. - М.1997. - Т. I., №1.
3. Ідзьо В.С. Українське питання в Росії в минулому і сучасному науковому просторі Російської академії наук (XIX - XX століття). Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. - М.2000. - Т. IV.
4. Ідзьо В.С. Украинская диаспора в России - этапы развития. Науковий Вісник Українського Університету. - М.2001. - Т. I.
5. Ідзьо В.С. М.В. Гоголь у Москві. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. - М.2004. - Т. X.

Стаття надійшла до редакції 17.04.2009

Виктор Ідзьо

Литературная деятельность Николая Васильевича Гоголя в Москве.

200 - летию с дня рождения посвящается

Аннотация: В статье рассматриваются литературные аспекты деятельности украинской диаспоры в Москве в XIX веке.

Основной акцент сконцентрирован на гению украинской нации, Николаю Васильевичу Гоголю во время его проживания и литературной деятельности в Москве.

Ключевые слова: Николай Васильевич Гоголь в Москве, Н.Гоголь, Т.Шевченко, М.Грушевский, украинцы в Москве, украинцы в России.

Literature activity M.W. Gogol in Moscow

Annotation: In this work it was described activity of ukrainian people in Moscow in XIX st. The main point concentrate on the literature activity M.W. Gogol.

Key word: M.W. Gogol in Moscow, Literature activity M.W. Gogol in Moscow, in this work it was described activity of ukrainian people in Moscow in XIX st.

УДК 37.014 (477)

Федор Климчук

Народные говоры Беларуси в диалектологических атласах

Аннотация: В статье рассматриваются диалектологический атласы, карты.

Основной аспект концентрируется на народных говорах Беларуси в диалектологических атласах.

Ключевые слова: Диалектологический атлас, карты, народные говоры Беларуси, белорусские диалектологи.

Диалектологический атлас в его «классическом» варианте представляется в следующем виде. Основу атласа составляют диалектологические карты. На картах представлены сетка и знаки. Сетка – это номера обследованных для атласа населенных пунктов. Знаки – это обозначения языковых явлений, которые картографируются. Классический диалектологический атлас должен включать материалы, которые картографированы. В этих материалах отражено произношение картографированных слов и словоформ в населенных пунктах, где они зафиксированы. На основе «обычных» диалектологических карт создаются сводные карты, представляющие собой пучки изоглоссов, а также группы и подгруппы говоров и диалектные зоны. Подробнее см. [8, с. 45 - 59].

Наиболее распространены диалектологические атласы национальные. Они включают всю территорию того или иного языка или его основную часть.

У белорусских диалектологов в создании диалектологических атласов есть свои традиции.

В 1928 г. П.А. Бузук опубликовал диалектологический атлас основной части ареала распространения белорусских говоров [4]. В атласе 20 лингвистических карт. Это один из первых диалектологических атласов славянских языков.

В 1963 г. опубликован Диалектологический атлас белорусского языка (ДАБМ) [7]. В атласе 338 карт основных и 7 дополнительных. Сетка атласа включает 1027 пунктов. В 1971 г. группе основных создателей атласа была присуждена Государственная премия СССР.

На основе карт Диалектологический атлас белорусского языка подготовлена и издана работа «Лингвистическая география и группировка белорусских говоров». Она состоит из двух частей – текстовой части (1968) и карт (1969) [12]. Карты включают 70 пучков изоглоссов и 10 обобщающих карт.

В 1993—1998 гг. опубликован пятитомный Лексический атлас белорусских народных говоров (ЛАБНГ) [10]. Сетка атласа включает 216 пунктов. В атласе основных карт – 1791, дополнительных – 19, текстовая часть составляет 695 страниц. В 2001 г. группе основных создателей атласа (среди них автор этих строк) присуждена Государственная премия Республики Беларусь.

В первый и второй том Атласа украинского языка включена часть территории белорусского Полесья [2]. В сетку атласа вошло 42 населенных пункта, расположенных на указанной территории. Монография «Лексические ландшафты Беларуси» [11] включает 48 лингвистических карт. На них представлены пучки изоглоссов и отдельные изоглоссы.

В 2006 г. опубликована монография «Лексика обработки льна. Тематический словарь. Атлас» [20]. В монографии, а разделе «Атлас» – 53 лингвистические карты.

Кроме национальных диалектологических атласов есть атласы других типов.

Один из таких типов – атласы, включающие говоры всех или большинства языков определенной группы (подгруппы). Типичным атласом такого типа является Общеславянский лингвистический атлас (ОЛА). В его сетку на территории Беларуси включены 74 пункта. Первые выпуски атласа опубликованы в 1988 г. [16]. Издание продолжается.

Есть атласы, которые включают говоры нескольких языковых групп и даже семей. К такому типу атласов относится, в частности, Лингвистический атлас Европы (ЛАЕ). В его сетку на территории Беларуси включены 29 пунктов. Первые выпуски атласа опубликованы в 1983 и 1986 гг. [22]. Издание продолжается.

Белорусские исследователи принимают участие в работе над Общеславянским лингвистическим атласом и Лингвистическим атласом Европы. Один из выпусков Общеславянского лингвистического атласа (Растительный мир) подготовлен группой научных сотрудников Института языкознания Национальной академии наук Беларуси. Автор этих строк – в составе указанной группы. Атлас издан в 2000 г. [16].

Разновидностью диалектных атласов являются атласы **региональные**. Такие атласы включают только часть ареала какого-либо языка или часть пограничья двух языков. Часто эти ареалы небольшие.

Создание региональных диалектных атласов закономерно. Эти атласы дают исследователям много таких фактов, которых не могут дать атласы общенациональные. Можно употребить следующее сравнение: если исследователь «прочитывает» язык какого-либо региона по общенациональному атласу, он как-будто смотрит невооруженным глазом, а если перед ним открывается атлас региональный или микроатлас, то он как-будто вооружается микроскопом или телескопом. Количество обследованных населенных пунктов в исследуемом ареале или микроареале увеличивается в несколько раз, а вместе с этим увеличиваются возможности наблюдать за особенностями говоров, диалектным ландшафтом, направлениями распространения определенных языковых явлений или их отступлениями, результатами взаимодействия разных особенностей, остатками особенностей, которые в прошлом занимали более широкую территорию и т.д. Бывает, что в общенациональном атласе в каком-нибудь микрорегионе отражен участок диалектной границы между двумя группами говоров. На этой территории в отдельных говорах могут быть представлены черты обеих диалектных групп, между которыми в данном месте проходит граница. А если указанный микрорегион отобразить в диалектном микроатласе, в сетку которого включено большинство населенных пунктов, то картина будет более пространной. Здесь могут выделиться отдельные изоглоссы, пучки изоглосс, диалектные группы, подгруппы, микрозоны. Благодаря региональным диалектным атласам уточняются границы между группами говоров и отдельными явлениями.

В славянском языкознании создание региональных диалектных атласом имеет давние традиции. Более всего таких атласов создано на польской, украинской и русской языковых территориях [9, с. 9–10, 12–14].

Части белорусской языковой территории и сопредельных регионов включены в региональные атласы, создаваемые белорусскими, украинскими и польскими исследователями.

Начало этому положил польский ученый Ю. Тарнацкий. В 1939 г. он опубликовал работу «*Studia porównawcze nad geografią wyrazów (Polesie—Mazowsze)*» [24]. Это лексический атлас говоров Берестейско-Пинского и Волынского Полесья, а также среднего (северного) Подляшья. Сетка атласа включает 90 пунктов. Из них в наше время 56 пунктов находится на территории Беларуси (преимущественно Брестская область), 29 пунктов на территории Украины (Волынская и Ровенская области), 5 пунктов на территории Польши (Подляшское воеводство). В атласе 94 основные карты и 1 дополнительная.

В 1967–1973 гг. защитили кандидатские диссертации Г.Ф. Вештарт, Л.Т. Выгоная и И.И. Лучица-Федорец. Посвящены они отдельным тематическим группам лексики Берестейско-Пинского и Туровско-Мозырского Полесья [5; 6; 13]. Каждая из этих работ включает карты. Работа Г.Ф. Вештарт – 41 карту, работа Л.Т. Выгонной – 25 карт, работа И.И. Лучица-Федорца – 34 карты. Сетка карт указанных авторов – 114–153 пункта. В 2006 г. с целью создания Лексического атласа Белорусского Полесья началась переработка этих карт.

В 1980 г. вышел первый том Атласа восточнославянских говоров Белосточчины [21]. Это центральная и восточная часть Подляшского воеводства (территория Польши, примыкает к западным границам Республики Беларусь). В сетке атласа 114 пунктов. Издание продолжается.

В 1985 г. опубликован Лингвистический атлас нижней Припяти Т.В. Назаровой [14]. Сетка атласа включает 113 пунктов, из них 65 пунктов находятся на территории Украины, 48 пунктов – на территории Беларуси. В атласе 107 лингвистических карт.

В лексическом атласе польского ученого Ф. Чижевского, посвященному польским и восточнославянским говорам окрестностей Влодавы Люблинского воеводства (Польша) прокартографированы материалы восточнославянских говоров Подляшья из 41 пункта [23]. Территория, включенная в атлас, примыкает к юго-западным границам Беларуси и северо-западным границам Украины.

Украинский ученый Н.В. Никончук создал лексический атлас Житомирщины и сопредельных территорий. Атлас включает несколько сот карт. Его сетка составляет 465 пунктов, из них на территории Украины 386, на территории Беларуси 79 пунктов. Публиковался он в виде материалов. Изданный в 1994 г. атлас [15] включает только часть карт атласа рукописного.

В 1986 г. Я.Г. Самуилик создал региональный диалектологический атлас Выгоновского Полесья [17]. Этот регион находится на пограничье Берестейско-Пинского Полесья и Понеманья. Включает он южную часть Ивацевичского района Брестской области (Телеханщину) и прилегающие территории Ганцевичского и Пинского районов. Сетка атласа состоит из основной части (26 пунктов) и дополнительных пунктов (8 пунктов). Дополнительные пункты помещены в специальную рамку, которая окаймляет основную территорию. Одна из особенностей атласа – на основной территории в сетку включены все населенные пункты. Преимущество этого заключается в следующем. Как уже говорилось, атлас Я.Г. Самуилика включает регион, расположенный на пограничье Берестейско-Пинского Полесья и Понеманья. В других атласах на этой территории включены в сетку всего несколько пунктов. Результаты картографирования говоров на диалектном пограничье обычно показывают следующее. В этих говорах есть особенности и одной, и другой диалектных единиц, на пограничье которых эти говоры находятся. Читатели нередко утверждают следующее: на пограничье двух диалектных групп так и должно быть. Но вот на этой малой территории создан региональный диалектный микроатлас. Вместо нескольких пунктов обследован не один десяток. Теперь атлас отражает не только тот факт, что в регионе имеется и то, и другое, но и диалектный ландшафт микрорегиона. На картах выделяются ареалы отдельных языковых явлений, пучки изоглоссы, группы говоров, диалектные микрозоны.

Я.Г. Самуилик создавал атлас будучи студентом. Но при подготовке программы, во время работы над атласом он постоянно обращался за консультациями в отдел диалектологии и лингвогеографии Института языкознания имени Якуба Коласа АН БССР (теперь НАН Беларуси), где обсуждалась каждая его карта. Атлас явился приложением к его дипломной работе. Используя материалы атласа, автор работает над кандидатской диссертацией. В подготовленном к печати атласе 142 основные карты, 12 вступительных карт, 219 страниц текста.

Региональный диалектный атлас Л.В.Леванцэвіч [9] включает территорию Березовского района Брестской области и прилегающие территории Пружанского, Ивацевичского, Дрогичинского, Ивановского районов. В сетке атласа 83 основных пункта и 12 пунктов, обследованных по короткой программе. В пределах Березовского района по полной и короткой программам обследованы почти все населенные пункты. В трех выпусках атласа 336 страниц, в том числе 210 карт. Среди карт 202 основные и 8 дополнительных. На материалах атласа автор написала кандидатскую диссертацию, которую успешно защитила (1996 г.).

А.А. Босак и В.Н. Босак в 2005—2006 гг. опубликовали атлас говоров Верхнего Надьясельдья в двух частях [3]. Это Пружанский район Брестской области и ряд пунктов из сопредельных районов. В сетку атласа вошел 231 пункт, из них обследовано по полной программе 118 пунктов, по краткой – 113. В Пружанском районе по полной и краткой программам обследованы все 220 населенных пунктов, в которых сохранилось автохтонное население. В атлас входит 160 лингвистических карт, из них 30 фонетических, 40 морфологических, 90 лексических. Кроме того, в атласе 10 карт дополнительных. Всего в атласе 170 карт. А.А. Босак на материалах атласа написала кандидатскую диссертацию и успешно ее защитила (2006 г.). А.А. Босак присуждена премия Национальной академии наук Беларуси 2005 г. для молодых ученых за цикл работ «Дифференциация и отличительные особенности говоров Верхнего Надьясельдья».

Институт славяноведения Российской академии наук (ранее Институт славяноведения и балканистики АН СССР) с 1970-х годов работает над Атласом духовной культуры Полесья. Сетка будущего атласа включает 152 пункта [18, с. 392—397]. Из них на территории Беларуси 65 пунктов, Украины – 79 пунктов, России – 8 пунктов. Материал для атласа собран. Широко используется он в многочисленных публикациях. В первую очередь это относится к энциклопедическому изданию «Славянские древности» [19 –СД]. Много карт опубликовано в разных статьях.

Н.П. Антропов (Институт языкознания имени Якуба Коласа НАН Беларуси) работает над Белорусским этнолингвистическим атласом (БЭЛА) [1]. Сетка атласа по предварительным данным составляет 546 пунктов. Н.П. Антроповым на одной из научных конференций (г. Столин Брестской области) высказана мысль о возможности создания регионального атласа духовной культуры Столинского района.

Источники:

1. Антропов Н.П. Белорусские этнолингвистические этюды: 1. колода / колодка // Слово и культура: Памяти Никиты Ильича Толстого. Москва, 1998. Т. 2. С. 21-33. [бланковка + 5 карт].
2. Атлас української мови. В 3 т. Т. 1. Полісся, Середня Наддніпрянщина і суміжні землі. Київ, 1984. 500 с. (IX + 391 карта). Атлас української мови. Т. 2. Волинь, Наддніпрянщина, Закарпаття і суміжні землі. Київ, 1988. 521 с. (IV + 427 карт).

3. Босак А.А., Босак В.М. Атлас гаворак Пружанскага раёна Брэсцкай вобласці і сумежжа (Верхняга Над'ясельддзя). Ч. 1. Фанетыка і марфалогія. Мінск, 2005; Ч. 2. Лексіка. Мінск, 2006.
4. Бузук П.А. Спроба лінгвістычнае геаграфіі Беларусі. Ч. 1. Фонэтыка і марфалёгія. Вып. 1. Гаворкі цэнтральнай і ўсходняй Беларусі і суседніх мясцовасцей Украіны і Вялікарасіі ў першай чвэрці XX в. Менск, 1928. 110 с. + 20 карт.
5. Вештарт Г.Ф. Лінгвагеаграфічная дыферэнцыяцыя Прыпяцкага Палесся (на матэрыяле назваў ежы): Дыс. канд... філал. навук. Мінск, 1969.
6. Выгонная Л.Ц. Палеская земляробчая лексіка (тыпалагічная і арэальная дыферэнцыяцыя): Дыс. канд... філал. навук. Мінск, 1967.
7. Дыялекталагічны атлас беларускай мовы. Мінск, 1963, 5 с., 338 карт основных, 7 карт дополнительных; Дыялекталагічны атлас беларускай мовы. Уступныя артыкулы, даведачныя матэрыялы і каментарыі да карт. Мінск, 1963, 972 с.
8. Клімчук Ф.Д. Берасцейска-Пінскае Палессе ў дыялекталагічных атласах // Лінгвістычны атлас – від стварэння до інтэрпрэтацыі / Дыялекталагічны студыі. 6. Львів, 2006. С. 37-51.
9. Леванцэвіч Л.В. Атлас гаворак Бярозаўскага раёна Брэсцкай вобласці. Фанетыка. Брэст, 1993. Ч. 1, 2; Марфалогія. Брэст, 1994; Лексіка. Брэст, 2001.
10. Лексічны атлас беларускіх народных гаворак. У 5 т. Т. 1: Раслінны і жывёльны свет. Мінск, 1993; Т. 2: Сельская гаспадарка. 1994; Т. 3: Чалавек. 1996; Т. 4: Побыт. 1997; Т. 5: Семантыка. Словаўтварэнне. Націск. 1998.
11. Лексічныя ландшафты Беларусі: Жывёльны свет. Мінск, 1995.
12. Лінгвістычная геаграфія і групоўка беларускіх гаворак. Мінск, 1968 (318 с.), 1969 (80 карт).
13. Лучыц-Федарэц І.І. Лінгвагеаграфічнае размеркаванне і рэканструкцыя адной групы лексікі Палесся (жыллё і гаспадарчыя будынкі): Дыс. канд... філал. навук. Мінск, 1973.
14. Назарова Т.В. Лінгвістычны атлас ніжняй Прып'яті. – Київ, 1985, 136 с. (107 карт).
15. Никончук М.В. Лексичный атлас правобережного Полісся. Київ, Житомир, 1994, 18 с. + 201 карта.
16. Общеславянский лингвистический атлас. Вступительный выпуск. Общие принципы. Справочные материалы. М., 1987. 254с.; 2-е изд., испр. и доп. М., 1994; Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. Вып. 1: Животный мир. М., 1988, 190с. (48 карт); Общеславянский лингвистический атлас. Серия фонетико-грамматическая. Вып. 1: Рефлексы *ѣ. Белград, 1988, 160с. (70 карт); Общеславянский лингвистический атлас. Серия фонетико-грамматическая. Вып. 2: Рефлексы *ѣ. Вроцлав, 1990, 124с. (39 + V карт); Общеславянский лингвистический атлас. Серия фонетико-грамматическая. Вып. 3: Рефлексы *ьг, *ьг, *ьл, *ьл – Варшава, 1994, 164с. (XII + 38 + 16 карт); Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. Вып. 3: Животноводство. Варшава, 2000. – 191 с. (81 карта). Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. Вып. 3: Растительный мир. Минск: Наука и техника, 2000, 164 с. (57 карт). Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. Вып. 8: Профессии и общественная жизнь. Варшава, 2000, 191 с. (67 карт + 8 сводных).
17. Самуїлік Я.Р. Дыялектны мікраатлас Выганаўскага Палесся: Дыпломная работа (Дадатак). Мінск, 1986.
18. Сетка населенных пунктов Полесского этнолингвистического атласа // Славянский и балканский фольклор: Этнолингвистическое изучение Полесья. М., 1995.
19. Славянские древности. Этнолингвистический словарь в пяти томах. Под общей ред. Н.И. Толстого. Том 1. А-Г. М., 1995, 584 с.; Том 2. Д-К. М., 1999, 704 с.; Том 3. К-П. М., 2004, 704 с.
20. Трухан Т.М., Клімчук Ф.Д. Лексіка апрацоўкі льну. Тэматычны слоўнік. Лексічны атлас. Мінск, 2006, 202 с. (53 карты).
21. Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk. T. 1, 1980. (и следующие).
22. Atlas Linguarum Europae (ALE). Sous la red. de Mario Alinei al. Volume I. Cartes: Premier fascicule. Van Gorcum, Assen, Pays Bas, 1983. 19 cartes; Atlas Linguarum Europae (ALE). Sous la red. de Mario Alinei al. Volume I. Commentaires, premier fascicule, Van Gorcum, Assen, 1983, XCVII + 177p.; Atlas Linguarum Europae (ALE). Sous la red. de Mario Alinei al. Volume II. Cartes: Premier fascicule. Van Gorcum, Assen, Pays Bas, 1986. 11 cartes; Atlas Linguarum Europae (ALE). Sous la red. de Mario Alinei al. Volume II. Commentaires, premier fascicule, Van Gorcum, Assen, 1986. CXIII + 230p.
23. Czyżewski F. Atlas gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy / Rozprawy slawistyczne, 2. Lublin, 1986. 230 s. (в том числе карт основных 204, дополнительных 6).
24. Tarnacki J. Studia porównawcza nad geografią wyrazów (Polesie-Mazowsze). Warszawa, 1939. 101s. (z il.), 94 + 1 mapa, 1 tab.

Стаття надійшла до редакції 5.03.2009

Народні діалекти Білорусії і діалектологічних атласах

Анотація: В статті розглядаються діалектологічні атласи, карти.

Основний акцент концентрується на народних діалектах Білорусії в діалектологічних атласах.

Ключові слова: Діалектологічний атлас, карти, народні діалекти Білорусії, білоруські діалектологи.

Fjodor Klimtšuk

Byelorussian national dialects in dialechin atlass

Annotation: In the work there are described Byelorussian national dialects.

Keywords: Byelorussian national, dialects, Byelorussian national dialects in dialechin atlass.

УДК 82. 09

Валентина Коротя - Ковальська

Тарас Шевченко – духовний взірець нації

Анотація: Стаття присвячена аналізу збірки «Кобзар» Тараса Шевченка в аспекті його нерозривного зв'язку з народною піснею, яка є вершиною національного досягнення українського народу в загальнолюдському просторі.

Ключові слова: Музична Шевченкіана, українська культура, народна пісня, історія, доля, національна гідність, спів.

Багато українців, читаючи Тараса Шевченка, відчувають силу його магнетичної влади над поколіннями. Його поезія вимірюється двома вершинами – загальнолюдське звучання і разом з тим глибоко національне призначення. Як людина всебічної культури з незалежним і оригінальним мисленням, українську поетичну мову великий Тарас зумів піднести у своїх творах до високого рівня романтичного вираження, найтонші людські почуття, найінтимніші особисті переживання так щемливо і правдиво передавати у світлі соціальних проблем. «Кожен, хто звертається до Шевченка, знаходить свої відповіді, бо він говорив про особисте, яке ставало універсальним, суб'єктивність його була настільки чесною і відвертою, що сприймається як найвища міра об'єктивності. Вимір його — це безмірність. Саме тому так важливо, що ми знову і знову шукаємо відповідей на засадничі питання саме в нього» [1]. Так, саме у його творах ми знаходимо «голос пробудженої людської гідності, силу непокори, що не раз переходить у скрик прокляття, у грізний вибух прометеївського титанізму» [2, с.3]. У прозових і поетичних творах Шевченко постає як великий поцінувач української народної музики. Не даремно свою збірку поетичних творів назвав «Кобзарем». Адже кобзар це, власне, не стільки поет, скільки співець. Та й свої поетичні твори Шевченко часто трактував як пісні-думи («За що сірому ти поцілуєш? // За пісню-думку?// Ой гаю, гаю, // Й не такі, як я, дармо співають» («N.N.»)[2].

Мамину пісню, дідові розповіді про гайдамацтво, красу рідної природи Шевченко проніс через усе своє страждання життя. Поезія найвищої любові до «святої України» виросла з фольклорного джерела і стала найголовнішим рушієм творчого життя поета. Недарма ж багато віршів Шевченка вважалися народними і були дуже популярними ще за його життя. Україною, її славною історією, народною культурою, українськими піснями був сповнений весь внутрішній світ Шевченка. Автор книжки «Полум'яне слово Шевченка в музиці» Ніна Корольок привертає увагу на те, що «зі зверненням професіональних композиторів до поезії Кобзаря в українській музиці виникає окремий могутній пласт – музична Шевченкіана, яка вражає своєю свіжістю, різнобарвністю і невичерпністю» [3, с. 12]. Тільки у XIX ст. до творчості Тараса Шевченка зверталися композитори П. Ніщинський («Вечорниці» до драми «Назар Стодоля»), А. Вахнянин («Садок вишневий»), С. Воробкевич («Думи мої», «Минають ночі» тощо), М. Вербицький («Заповіт»), М. Аркас (опера «Катерина»). Солоспіви на вірші Шевченка створювали П. Сокальський, В. Заремба, А. Вахнянин та ін. Деякі з них стали народними піснями і не завжди відомі автори музики, як от М. Гайворонський, автор чудових пісень «Така її доля» та «Тече вода». Написано безліч хорових творів на слова поета. Без сумніву, неперевершеним інтерпретатором поезій Шевченка у XIX ст. є М. Лисенко Його музика до «Кобзаря» містить понад 80 творів різних жанрів: пісень, дуетів, кантат, поем. До спадщини поета зверталися і класики російської музики: М. Мусоргський (вокальні твори «Гопак» і «Дніпро»), П. Чайковський (романс «Вечір», «Садок вишневий коло хати»), С. Рахманінов (дума «Минають дні, минають ночі»). Початок XX ст. ознаменувався кантатами та хорами С. Людкевича (знаменита кантата-симфонія «Кавказ»), К. Стеценка («У неділеньку

у святу»), Л. Ревуцького (кантати-поєми «Хустина» та «Ой чого ти почорніло»), потужні твори Б. Лятошинського «За байраком байрак», «Із-за гаю сонце сходить» і багато інших. З'являються музично-театральні, симфонічні та хорові полотна М. Вериківського, К. Данькевича, В. Корейка, Г. Майбороди, Є. Станковича, Л. Дичко. Музикальність, наспівність Шевченкової поезії дуже близька до народнопісенної творчості. Взаємозв'язок поезії Кобзаря з народною піснею детально й досконало вивчали українські музичні науковці: М. Грінченко, М. Гордійчук, П. Козицький, Ф. Колеса, а першим дослідником народнопісенної основи його поезії був С. Людкевич, який писав, що він не складав, а виспівував свої поезії, хоч і без мелодії, визначивши одну важливу особливість – вільний перехід від одного ритму до іншого. С. Людкевич навіть сформулював вимоги щодо інтерпретації поезії Кобзаря: «Без розуміння українських народних пісень нема й бесіди про розуміння й інтерпретування Шевченка... Музика Шевченка мусить бути так само живим вицвітом українських народних пісень, як його поезія» [4, с. 128].

Композитори та митці ХХ та ХХІ ст. не переставали звертатися до творчості Тараса Шевченка. Так М. Лисенко переклав на музику його вірші «Мені однаково, чи буду», «Наша дума, наша пісня». Засновник Національного українського народного хору (який тепер носить його ім'я) Г. Верьовка написав чудову пісню на слова поета «Не щебече соловейко»; М. Колесник – «Дивлюся, аж світає»; композитор О. Керекеша поклав на ноти поезію «Гамалія», «Іван Підкова», «Катерина»; молодий композитор ХХІ ст. В. Калініченко створив пісню «Ой чого ти почорніло»; гурт «Кому вниз» співає пісню «Суботів» тощо[3].

Глибоким розумінням близькості поетичної творчості поета до народнопісенної проникнуті роботи Ф. Колесси («Студії над поетичною творчістю Шевченка»), М. Шагінян («Тарас Шевченко»), М. Рильського, який ставив поета поряд з такими світовими поетами, як Пушкін, Гейне, Міцкевич, Руставелі. Шевченко ще з юнацтва володів польською мовою, про що зазначає П. Зайцев у праці «Життя Тараса Шевченка» (1994). В автобіографічній повісті «Художник» поет пише, що володіння французькою мовою дозволяло йому читати твори Поль де Кока в оригіналі. Обізнаність з європейською музичною культурою постає у «Щоденнику», в листуванні з друзями, його повістях. Він захоплювався композиторами Моцартом, Дж. Россіні, Й. Гайдном, музикою Мендельсона, операми Дж. Верді. Перебуваючи в Петербурзі, мав змогу ознайомитися з тогочасною європейською класичною музикою, що засвідчує повість «Музикант». Саме цей твір дає можливість (принаймні, частково) розглядати погляди Шевченка в сфері музики[1].

Серед музичних інструментів поет особливо захоплювався віолончеллю. Певно, далеко не останню роль у цьому відіграв відомий на той час у Петербурзі віолончеліст і музичний діяч Матвій Вельєгорський, який походив з давнього українського роду Велігурських і брав участь у справі викупу Шевченка з кріпацтва. Прикметно, що головним героєм повісті «Музикант» теж є віолончеліст Тарас Федорович, прототипом якого був талановитий скрипаль-кріпак Артем Наруга. Тарас Федорович часто, зігравши мелодії тих чи інших європейських композиторів, закінчує свої варіації українськими народними піснями, які викликали у слухачів захоплення. В одному з епізодів герой повісті, зігравши Шопена, починає виконувати народну пісню «Котилися вози з гори, // А в долині стали...», а в іншому після виконання «Реквієму» Моцарта несподівано заграє «Ходить гарбуз по городу». При цьому вдався до таких варіацій, що слухачі завмерли так само, як і тоді, коли слухали величний «Реквієм». Самого ж М. Вельєгорського Шевченко неодноразово згадує у повістях «Художник» і «Музикант»: «Тільки одна душа человека может так плакать и радоваться, как поэт и плачет этот дивный инструмент », – писав він[4].

Ще однією важливою сферою уподобань Шевченка був спів. Сучасники поета відзначали чудове виконання ним народних пісень. За свідченням друзів, Шевченко мав тенор, а можливо баритон з високими верхніми нотами. П. Куліш, який досить часто чув спів Шевченка, писав: «Такого або рівного йому співу не чув я ні в Україні, ні по столицях... Посходились з усіх світлих гості до залі... Пісню за піснею співав наш соловей... і скоро вмовкає, зараз його благали ще заспівати... Душа поета, об'явившись посеред чужого щастя своїм щастям, обернула весілля поклонниці його великого таланту в національну оперу» [5, с. 25 - 26].

Всі, хто знав Шевченка, відзначали, що його спів мав великий емоційний вплив на оточуючих.

«Мою матір особливо зачаровував Шевченко своїми співами: ходить, бувало, по залі, заклавши руки назад, опустивши вниз свою думну голову; шия зав'язана шарфом, вираз обличчя сумний, голос тихий і тонкий; мати, бувало плаче від його пісень» [6, с. 71]. Саме народна пісня, як зазначав О. Гончар, була «матір'ю Шевченкової поезії» [2, с. 6], саме вона збагачувала його поезію народнопісенними прикметами: епітетами, риторичними запитаннями та зверненнями».

Ця незаперечна близькість поета до народних інтересів, його думок і надій спричинила до того, що, перш ніж поета помітили професіонали- музиканти, його вірші заспівав сам народ – лірники, кобзарі, селяни, використовуючи відомі мелодії й а складаючи свої. У книжці «Полум'яне слово Шевченка» Ніна Королук згадує, що серед перших пісень, розповсюджених ще за життя поета, можна назвати такі, як «Думи мої, думи мої», «Рече та стогне Дніпр широкий». Багато своїх пісень Шевченко озвучував сам, особливо проникливо співав пісні «Тяжко, важко в світі жити», «Гуде вітер вельми в полі», «Нащо мені чорні брови», про що у книжці згадується як свідчення Ковальова, котрий перебував з Шевченком на квартирі в Петербурзі (1844) та Ф. Лазаревського, який розповідав про життя поета на засланні в Оренбурзі (1847.) Деякі пісні, тепер народні, мають авторів. Так знаменитий «Заповіт» написав полтавський автор Гордій Гладкий, «Рече та стогне Дніпр широкий» – вчитель латинської мови Данило Крижанівський, «Думи мої, думи мої» – К. Борисюк (відомості по ньому не збереглися). Історію їх створення досліджував О. Правдюк у книзі «Т. Г. Шевченко і музичний фольклор України» (К., 1966). Н. Королук пише, що завдяки надзвичайній мелодійності та ритмічній віртуозності своїх поезій Шевченко здобув славу одного з наймузикальніших поетів світу[5].

Кожен, хто читатиме «Кобзар» Тараса Шевченка, не зможе не помітити, що у плетиво своїх оригінальних творів він вводив народні пісні. Скільки ж він їх знав, тих «звуків України», про які писав: «Я трепет сердца навсегда //Оледенил в снегах чужбины. // И только звуки Украины // Его тревожат иногда». (Поема «Слепая»). Герої його поезії співали і в горі, і в радості («Гой, гой, не беда, Слезы тоже вода», або «...Моя Оксана! Я скоро плакать перестану, // Запомни песню ты мою // И пой ее, как я пою. // Она умалит сердца рану...» (Слепая). Без сумніву, серце великого поета надихалось живим словом української пісні (« В житейском бурном море... тихая струя») і дотепер він вражає нас своєю безмежною обізнаністю в царині українського фольклору. Тільки у поемі «Перебендя» згадуються пісні різних жанрів: «...Недоля жартує // Над старою головою, А йому байдуже; // Сяде собі, заспіває: // **«Ой не шуми, луже!.. // Отакий-то Перебендя, старий та химерний! // Заспіває про Чалого – На Горлицю зверне; З дівчатами на вигоні – Гриця та веснянку, // А у шинку з парубками –// Сербина, Шинкарку; // З жонатими на бенкеті, (Де свекруха злая –// Про тополю, лиху долю, // А потім – У гаю; // На базарі – про Лазаря, //Або щоб те знали, // Тяжко-важко заспіває, // Як Січ руйнували. // Отакий-то Перебендя, старий та химерний! // Заспіває, засміється, // А на сльози зверне»).** А ще: «...Поки сонце встане...// Посідали.// «А хто, братця, //Співа про Богдана? //Я співаю. // І про Ясси, // І про Жовті_води, //І містечко Берестечко...»

Його поезія, часто пов'язана переходами у народнопісенні форми, пересипана народним мелосом: історичними козацькими, рекрутськими («У неділю рано-вранці»), гайдамацькими, чумацькими («Доле моя, доле»), бурлацькими, батрацькими, колисковими, жартівливими піснями. Особливою сердечністю відзначаються пісні про жіночу й дівочу долю часів кріпаччини, про материнську любов. У нього співають всі: козаки («...І Дніпро укрили байдаки // І заспівали козаки» (Гамалія)); чумаки («... Іде чумаки з-за лиману // З чужим добром безталанний. // Чужі воли поганяє, // Поганяючи, співає...» («Хустина»); подорожні; дівчата («...У неділю на вигоні // Дівчата гуляли, // Жартували з парубками, // Деякі співали...» («Гонта в Умані»); жінки («...З ким ти усміхалась, плакала, журилась. // Кому ти любила **Петруся** співать?» («Мар'яна-черниця»); убогі люди («...І простоволоса селом ходить – то співає, // То страшно голосить» («Сова»); а також птахи («...Й летячи співали.» («Великий льох», розділ «Три ворони»). Сам Шевченко знав безліч історичних, чумацьких, козацьких, рекрутських пісень, почутих від батька, співав думи. Дід Іван, свідок багатьох подій в Україні, розповідав йому про Коліївщину і ці розповіді увійшли до поеми «Гайдамаки», як теми про соціальні та національні конфлікти[6].

Дуже любив народну пісню «Зірнька», а також «Тече річка невеличка», «Ой на горі та женці жнуть». Перечитуючи «Кобзар», помічаєш його вражаючу наближеність до дум, народних пісень, чумацьких та балад («У тієї Катерини хата на помості»), жартівливих («Утоптала стежечку через яр, через гору, серденько, на базар»), його трепетне ставлення до самого виконання народної пісні: «тиха розмова», «тиха пісня», бо саме у такі моменти, коли працює думка, розкривається пісенне царство духу, співає серце і душа, висловлюються найтонші, найпотаємніші почуття: («...Журился сам собі чогось // Та й заспівав, – звичайно, тихо» («Матрос»); або «...Надію в серці привітаю, тихенько-тихо заспіваю // І Бога Богом назову (Оренбург. 1850)». У «Кобзарі», виданому в Києві 1947 року, я нарахувала 175 слів у різних варіантах від дієслова «співати»: співає, заспіває, заспіваймо, співають, співаю, співала, виспівую, заспівали тощо. Чи не від перебування у полоні співу до великого поета приходили божественні думки, які до цього часу вражають нас своєю святістю?[8].

Очевидно, що народна пісня була для поета чимось більшим, значущим, підтримувала його у важкі часи, у важку неgodу, в горі і радості, допомагала зберігати людську гідність. Перебуваючи на засланні у

Кос-Аралі, Тарас Шевченко всю тугу за рідною землею виливав у рядках: «...Та Україну згадаю, // Та пісеньку заспіваю. // Люди скажуть, люди зрадять, // А вона мене порадить, // І порадить і розважить, // І правдоньку мені скаже.»; чи «...На степ, на море подивлюсь, // Згадаю дещо, заспіваю». У неопублікованій передмові до “Кобзаря” Шевченко закликає письменників вивчати справжнє життя простолюду: “Щоб знати людей, то треба пожити з ними. А щоб їх списувати, то треба самому стати чоловіком, а не марнотрателем чорнила і паперу”, звернутися до народної культури, в якій він бачить джерело естетичного натхнення: “...прочитайте ви думи, пісні, послухайте, як вони співають, як вони говорять між собою шапок не скидаючи, або на дружньому бенкеті як вони згадують старовину і як вони плачуть, неначе справді в турецькій неволі або у польського магнатства кайдани волочать...”

Через глибоке знання історії України (у «Кобзарі») слово «Україна» зустрічається 200 разів), через розуміння рідної пісні як вияву духовних цінностей, ментальності народу, його Долі, Шевченко справді був великим українознавцем, людиною правди. Він був близьким і зрозумілим своєму народу, бо знав його пекельні болі та пісні («...Без золота, без каменю, // Без хитрої мови...»), співав разом з ним. Він осягнув сучасну йому Україну всім серцем, бачив її майбутнє і закликав: «Борітеся – поборете!» Відчуваючи велич Тарасової особистості, у статті «До Шевченкових роковин» Є. Маланюк писав: «Не є вже Шевченко ані селянським співцем, ані «селянським королем», (Ю. Липа), ані навіть, мовляв, тим «кобзарем». Є він складним виразом нашого всенародного творчого духу. І є він дотеперішньою вершиною нашої національної культури в якнайширшому значенні цього слова. І як би не поточилася далі наша історія, з цієї висоти вже нікому не пощастить Шевченка стягнути до наївно-простацького та фальшивого минулого» [7, с. 6].

Ніби все про нього знаємо. Стільки читано-перечитано, передумано, а приходиш до думки, що Тарас Шевченко рідну Вітчизну і українську народну пісню вважав найвищою цінністю. Як явище – великий поет – невичерпний, неосяжний, феноменальний, істинний, бо за кожним його словом стоїть Україна, а ми на шляху до неї[9, с.32-34].

Список використаних джерел та літератури:

1. Брюховецька Л. Тарас Шевченко в кіно. Інтернет.
2. Гончар О. Вічне слово // Шевченко Тарас. Кобзар. – К., 1993.
3. Людкевич С. Про основу і значення співності в поезії Шевченка. // Дослідження і статті. – К., 1976. С. 128.
4. Корольок Ніна. Полум'яне слово Шевченка в музиці. К., – 1995
5. Куліш П. Хуторна поезія. – Львів, 1882.
6. Киевская старина – 1882.- №10. (Спогади М. Білозерського).
7. Є. Маланюк. До Шевченкових роковин.
www.franko.lviv.ua/faculty/Phil/Visnyk/Visnyk9.doc
8. Кралуко Петро. Естетика Тараса Шевченка. Острозька академія <http://www.day.kiev.ua/179428/>
9. Шевченко Т. Кобзар, Держ. вид. худ. Літ-ри, К., – 1947.

Стаття надійшла до редакції 9.03.2009

Валентина Коротя - Ковальская

Тарас Шевченко – духовный образец нации.

Аннотация: Стаття посвящена анализу сборника «Кобзарь» Тараса Шевченко в аспекте его неразрывной связи с народной песней, которая является вершиной национального достижения украинского народа во всемирном пространстве.

Ключевые слова: Музыкальная Шевченкиана, украинская культура, народная песня, история, судьба, национальное достоинство, пение.

Valentyna Koroty-Kovalska

Taras Shevchenko is a Spiritual Ideal of a Nation

Annotation: The article is devoted to analysis of «Kobza-player» by Taras Shevchenko in the aspect of his indissoluble connection with a folk song which is the top of national achievement of the Ukrainian people in the universal space.

Keywords: Musical Shevchenkiana, Ukrainian culture, folk song, history, fate, national dignity, singing.

Сковорода : Таємниця славетного імені

Анотація: На широкому мовному, історичному й культуро-логічному матеріалі досліджується й по-новому тлумачиться прізвище видатного українського філософа і мислителя – Сковорода, яке знаходить паралелі в індійському антропоніміконі.

Ключові слова: українознавство, етимологія, індоаріка, санскрит, Сковорода, половці, козацькі прізвища, українські прізвища й назви, індійські імена й назви.

1. Світ ловив мене, та не спіймав

Цей крилатий вислів видатного українського філософа, мислителя і поета Григорія Сковороди щодо себе з повним правом можна прикласти і до його незвичайного прізвища – Сковорода. Бо як не намагався вчений світ підступитися до нього, воно не давалося до рук – вмотивовано й переконливо пояснити його ніяк не щастило. Тож воно й досі лишається загадковим, попри, здавалося б, очевидну прозорість його значення – від назви одного з предметів кухонного начиння, *сковороди*. Але в тому-то і справа, що й походження слова *сковорода* остаточно нез'ясоване. Його здебільшого пов'язують зі словом *шкварити* "смажити", яке нібито й справді відбиває функцію і призначення цього кухонного предмета й містить компонент *шквар-сквар*, близький до *Сковор* у прізвищі. Проте є підстави вважати, що це лише позірна схожість, що насправді у прізвища Сковорода зовсім інше походження. І воно може таки датися до рук, якщо пильніше придивитися до давніх і сучасних українських прізвищ та назв.

У цьому плані увагу насамперед привертають не менш загадкові козацькі й сучасні українські прізвища *Келеберда* й *Калиберда*, *Куцюберда* й *Кузюберда*, *Шкаліберда* й *Шкереберда*, *Галібард* і *Галябарда*. І навіть *Голобородько*. Та що найголовніше – козацькі реєстри фіксують прізвище *Сковерденко* [8, с. 236], утвореного від *Сковерда-Сковарда-Сковорода*, сучасний різновид якого – *Сковорода*. Є низка й українських назв із компонентом *бард-берд-берда*: місто *Келеберда* на Полтавщині, село *Барди* й місто *Бердичів* на Житомирщині, річка *Берда* й місто *Бердянськ* на Запоріжчині. Вони теж задовільно не пояснені, проте свідчать: *берда-берд-бард* – якийсь важливий термін і він не дарма активно творив українські прізвища й назви. Водночас наведені приклади дозволяють виснувати, що прізвище *Сковерда-Сковарда-Сковорода* двоосновне й розкладається на *Ско-верда*, *Ско-ворда*, а при українському повноголосі – *Ско-ворода*. Що ж означають ці компоненти?

Почати, певно, слід зі *Ско*, позаяк маємо досить успішні спроби з'ясувати його походження і значення на українському антропонімно-топонімно-гідронімному й індоіранському мовному матеріалі.

2. Шковира, Шквира і Сквира

"Реєстр" 1649 року фіксує загадкові козацькі прізвища *Шковира* і *Шквира* [9, 88], сучасне *Шквир*, а це вочевидь теж різновиди одного й того самого прізвища. Украй істотно, що вони мають індійського двійника – санскр. *Шаквіра*, у пенджабців і раджпутів *Шаквір-Саквір* і *Шакбір-Сакбір*, де *шак-сак* "духий, могутній", а *віра-вір-бір* – "воїн, богатир, герой", відбите в козацьких прізвищах *Балвір-Бальвір-Балбир-Балбиренко*, *Банбиренко*, *Шелбир*, *Кечбир*, *Ольбер* тощо. Ці прізвища, як і інші, про які мова далі, не пояснюються на українському й слов'янському ґрунті, вони належать до так званого *половецько-печенізького пласта* в українській антропоніміці. А половці й печеніги, за найновішими дослідженнями [5, с. 57-71], належать не до тюркських, як досі вважалося, а до індоарійських народів, вони виявляють мовну, тож і етнічну спорідненість із раджпутами – індійськими "козаками".

Тобто санскр. *Шаквіра* й пенджабсько-раджпутське *Шаквір-Саквір-Сакбір* тотожні українському *Шковира-Шквира-Сквира*, яке й собі означає "Могутній воїн-богатир-герой". Але й "Могутній бик", бо порівняння хороброго воїна з биком, туром, ототожнення їх – звичайне явище в міфологіях та епосах багатьох народів, серед них і українського. Що засвідчує і "Слово о полку Ігоревім", де найвищу воїнську доблесть виражають епітети *яр-тур* і *буй-тур*. У прізвищі *Шковира-Сковира* бачимо той самий елемент *Шко-Ско*, що і в прізвищі *Сковерда-Сковарда-Сковорода*, а воно, цілком правомірно припустити, мало й варіанти *Шковерда-Шковорда-Шковорода* (пор. також козацькі прізвища *Шкабура* й *Скабурченко* [8, с.336, с. 441, с. 279]).

У санскриті є термін *шаквара* [10, с.632], де *шак* "духий, сильний, могутній", а *вара* "самець, бик". І водночас "укріплення, фортеця", "опора, оплот". Отож *шаквара* означає і "могутній бик", і "могутня фортеця". Саме ці значення відбиті в українській назві *Сквира*, щодо якої засвідчена й форма *Сквара* [5, с. 372-373, с.392]. Тож і *Сквара-Сквира* – двоосновна назва з компонентами *Ск+вара*, де *Ск* тотожне *Ско* в прізвищі *Сковорда-Сковорода*. А коли зважити на чергування *с-ш* в українській мові, то і в прізвищах *Шкабура*, *Шковира*, *Шквира*, *Шкварук* (прізвище *Скварук* має відомий український спортсмен).

Таким чином, *Шко-Шка-Шк-Ско-Ска-Ск* в українських назвах і прізвищах означає "дужий, сильний, могутній", воно споріднене з санскритською дієслівною основою *shak* (*шак*) "могти; бути сильним, могутнім" [10, 631], яка в іранських і сучасних індійських мовах має форму *сак*, через що інд. *шака* "скіфи" в іранців – *сака*. *Шаки-саки* означає "могутні", у "Слові" засвідчений непрозорий для етимологів етнонім *могути*, а він, очевидно, давньоукраїнський синонім для індоіран. *шаки-саки* "скіфи". Означення *могутні*, *могути* якнайкраще підходить для етноніма-самоназви, давні народи прагнули мати щодо себе назву, яка б засвідчувала не завжди безкорисливим і мирним сусідам свою потугу і до певної міри застерігала від необачних кроків. Зазначимо принагідно, що серед 5 племен, які давньоукраїнська пам'ятка V-IX ст. "Велесова книга" включає до збірного етноніма *кравенці*, першими стоять скіфи, за ними йдуть анти, руси, бурси й сурожці. А етнонім *кравенці*, тобто *коровичі*, *бичичі*, *туричі* – найдавніша на сьогодні писемна фіксація сучасного етноніма *українці* [5, с. 21-22; 6, с. 28-38; 4, с. 537-539].

На теренах Давньої України *sak* відбите в імені *Сакта* "Сила, Могуть" у боспорському написі III ст. з Кімерії-Сіндики біля Боспору Кімерійського (нині Керченська протока). Кімерієць *Сакіта* як свідок при грошовій угоді виступає у вавилонському документі V ст. до н.е. А ім'я *Сакта-Сакіта* (в індійців *Шакта*) і є семантичним двійником сучасного українського прізвища *Могу́та*. Ті ж написи з Керчі, давнього Пантикапея, столиці тисячолітнього Боспорського царства, засвідчують ім'я *Сакдей*, якому відповідають санскр. *Шакадева* й хінді *Сакдев* "Могутній бог" [2, с. 772-773; 5, с. 133 - 135]. А візантійський імператор Костянтин Багрянородний (X ст.) пише про 6 печенізьких фортець на Дністрі [1, с. 298; 5, с. 57 - 61], одна з яких має назву *Сакаката* "Могутня фортеця", де *ката* споріднене з укр. *хата*, молд. *каса* й англ. *castle* "фортеця". Прикметно, що назва *Сакакота* (санскр. *kota* "фортеця") є і в Індії, в Раджастхані (нині штат) – країні воєвничих раджпутів, індійських "козаків", а з ними, як зазначалося, мовно й етнічно споріднені українські половці і печеніги. Прикметно й те, що *Сакаката-Сакакота* – двійник назви *Сквира-Сквара*: у них перші компоненти мають спільне походження й однакове значення, а другі (*ката-вара*) – тотожні значенню. Сама ж Сквира один час навіть називалася *Половеччина*.

У тих же боспорських написах III ст. із Кімерії-Сіндики засвідчені й імена *Фосак*, *Далосак*, *Рагойсак*, *Госак* [2, с. 765 - 769], де *сак* виступає вже другим компонентом. Причому ім'я *Госак* "Бикомогутній" тотожне українському прізвищу (у запорожців і імені) *Козак* та важливого для вітчизняної історії терміну *козак*; що його зазвичай вважають тюркським, хоча пояснити з тюркських мов не можуть. Та це й не дивно, бо насправді цей термін індоіранський і як чоловіче воїнське ім'я засвідчений у Кімерії-Сіндіці принаймні за тринадцять століть до появи козацтва, коли ніяких тюрків у сучасному розумінні на теренах України ще не було. Сюди ж стає і ім'я половецького князя зі "Слова о полку Ігоревім" – *Кзак-Ізак* [5, с. 83-89]. Що теж прикметно, бо виразний половецький слід проходить не лише через історію України, а й через долю Григорія Сковороди.

З'ясування походження і значення компонента *Ско* в прізвищі *Сковерда-Сковорда-Сковорода* полегшує і з'ясувати елемент *верда-ворда-ворода* в ньому, оскільки суттєво звужує коло лексики, щодо якої може вжитися прикметник *дужий, сильний, могутній*. А це полегшує і витлумачення прізвища *Сковерда-Сковорда-Сковорода*.

То що ж означає *верда-ворда-ворода* в ньому?

3. Загадкове *берда-барда-бард*

На нього проливають світло козацькі прізвища *Келеберда* й *Каліберда*, *Галябарда* і *Галябард*, які виявляються двійниками індійського воїнського імені *Kalabarda-Kalabard*, де *kala* в індійських мовах "чорний", а *bard* "самець, бик, віл" [11, с. 218, с. 278]. Тобто *Kalabarda-Kalabard* означає "Чорновіл". Тож і *Келе* в *Келеберда*, *Галя* в *Галябарда* означає "чорний". У численних українських двоосновних прізвищах вони відбиті і як *Каль-Калі-Коли-Галі-Голи-Голо*: *Калакур-Калакура*, *Калатур-Калатура*, *Калнавіл*, *Каливус-Колиус*, *Калигуз*, *Кальнигуз*, *Кальміус*, семантичними двійниками яких є вже прозоріші українські прізвища – *Чорновіл*, *Чорнобай*, *Чорнокур*, *Чорнотур*, *Чорнорус*, *Чорногуз*, *Чорноус*. Антоніми до них – *Біловіл*, *Білогур*, *Білокур*, *Білотур*, *Білорус*, *Білогуз*, *Білоус*.

Індійське *vir* "воїн, богатир, герой" у раджпутів та пенджабців, отже, і в половців та печенігів, має і форму *bir*, відбиту в козацьких прізвищах половецького походження *Балвір-Бальвір* "Дужий воїн", "Славний герой" і *Балбир-Балбиренко* [5, с. 185-186]. Так і інд. *barda-bard* "самець, бик" у козацьких і сучасних українських прізвищах *Келеберда*, *Каліберда*, *Галябарда*, *Голибард*, *Голибород*, *Голобородько* має і форму *varda-vard*, що й бачимо в прізвищах *Шкаварда-Скаварда-Сковерда-Сковорда-Сковорода* і *Сковерденко*.

Інд. *bard-vard* "самець, бик" при українському оканні й повноголосі прибирає форми *бород-вород*, а *кала* "чорний" – форм *гала* й *голо*. Тому прізвище *Голобородько*, зокрема, у відомого сучасного поета, насправді означає *Чорноволко*, *Чорнобичко*, а не *Голобородий*. Подібним чином козацькі й сучасні українські прізвища *Коливус*, *Калівус*, *Колиус*, *Каліушко*, *Колиушко*, які зазвичай зводять до колючих вусів або проколювання вух, насправді означають "Чорновіл" і "Чорноволко, Чорнобичко". *Уш-вус-ус* у них

споріднене з іран. *вахш-вуш-уш* "самець, бик", відбитому, зокрема, в імені *Сіявуш* "Чорний Самець", "Чорний Бик", "Чорновіл", яке має улюблений персонаж іранського епосу ("Шахнаме"), нащадок легендарних бактрійських царів-кеїв. Йому етимологічно тотожні давні слов'янські імена *Києвит* і *Самовит* – теж "Чорновіл".

Окрім прізвищ є низка й "чорноволих" українських назв, які сягають найдавніших часів.

3.1. Українські етноніми з семантикою *чорновіл*

бусове врани – загадковий етнонім у "Слові о полку Ігоревім", досі прийнятно не пояснений. Насправді ж він означає "чорнобичичі, чорнотуричі", де *врани* "вороні, чорні", а *бусове* "бичичі, туричі" (від *бус* "самець, бик", пор. латин. *bos*, укр. *буй* "бик" і *бузівок* "бичок").

галичани – в основі назви іран. *gal* "чорний бик, тур" (осет. *gal* "бик, віл", новоперс. *kal* "бик, буйвіл"). Пор. укр. *галоха* "чорна корова", *галис* "чорний пес", *галиця* "чорна гадюка", *галка* "чорна ворона". Тож *галич* – "чорнобичич, чорнотурич", у множині *галичани*. Етнонім цілком узгоджується зі структурою і значенням п'яти давніх етнонімів, які "Велесова книга" означає як *кравенці* "коровичі, бичичі, туричі". А *кравенці* давня форма сучасного етноніма *українці*.

кімери-сівери – назва споріднена з індоіран. *ш'ява-вара* (*с'яв-вар, сія-вар*), де *ш'ява-с'ява-сія* "темний, чорний", *вара, вар* "самець, бик, муж, жених", надто у весільній обрядовості, де молодий асоціюється з биком. Санскр. *ш'ява-вара*, хінді *ш'явар* і *с'явар* "чорний бик" стяглося (явище гаплоглогії) до *с'явар* і *сівер*. Тож *сівери* означає *чорнобичичі, чорнотуричі*. За Геродота, судячи з його *kimmerioi* "кімери", існувала форма *ш'ява-вара*. Про це свідчить подвоєне *мм* у грецькому варіанті, що мусило передавати два однакові склади *ва-ва* в *ш'ява-вара, с'ява-вара* чи подвоєння *в-в* у *ш'яв-вар, с'яв-вар*. Тлумачення етноніма *сівери* як *чорні бики* або *могутні герої* не взаємовиключають, а доповнюють одне одного, бо *чорний* і *могутній, бик* і *богатыр* у певних контекстах тотожні, вони синоніми, значеннєві двійники й можуть взаємозамінюватись.

малоруси-чорноруси – назва означає "чорнобичичі, чорнотуричі", де *мал* споріднене з і.-є. *mal* "чорний, темний", *руси* "бичичі". Тобто *малоруси* – повнокровний етнонім, семантичний двійник назв *меланхлени, савдарати, галичани, бусове врани*, а особливо назви *кімери-сівери*, яка сходить до ведійсько-кімерійсько-трипільських часів. На певному історичному відтинку з суто великодержавних міркувань, аби показати вищість великоросів над українцями, назви *малоруси* й *Малорусь* стали зазнавати вмісного, цілеспрямованого й масованого наступу, щоб затушувати, знецінити їх первісний зміст і переосмислити *мал* у них із значенням "чорний, темний" як *малий, мениший*, що якнайкраще лягало в концепцію безпідставного і штучного міфу про "старшого" й "меншого" брата. Хоча насправді "старший брат" якраз і виявляється молодшим.

меланхлени – у Геродота нескіфське плем'я зі скіфськими звичаями. Назва вважається грецьким перекладом скіфського *савдарати*, нібито "чорноодіжні, чорновбрані". Насправді *савдарати* означає *чорнобичичі, чорнотуричі*, тож таке саме значення має і *меланхлени*. Етнонім розкладається на *мелан+хлени*, де *mela, melan* "чорний", а *хлен*, імовірно, видозмінене *галан-алан* "самець, бик". У такому разі *меланхлени* семантичний двійник не тільки назви *савдарати*, а й назв *кімери-сівери, малоруси-чорноруси, галичани*.

савдарати – скіфське плем'я, ототожнюване з *меланхленами*. Назву виводять з осет. *савдар* "чорновбраний". Насправді ж *савдар* означає "чорний бик, чорний тур", де *сав* споріднене з інд. *ш'яв, с'яв*, іран. *сія* "чорний, темний", укр. *сивий*. Іранські мови знають словосполучення, де *дар* означає "бик, тур": пушту *doure* "тур", *dyr* в осет. *zebi-dyr* "тур, зубр", памірське *d(ы)r-uksh* "тур-бик". Отож *савдар* – "чорний бик, чорний тур", а *савдарати* – "чорнобичичі, чорнотуричі". Чоловіче ім'я *Савдар* двійник іранського імені *Сіявуш*, відбитого в українців як прізвище й назва *Сиваш* [5, 32-36, 38-42].

чорногори – запорожці у переказах Нижньої Наддніпряни, які мовлять, що запорожців спершу було 16, жили вони вище порогів і звалися *чорногори*, тобто "чорнобичичі, чорнотуричі". В індійських мовах *кур, таур* (іран. *kur* – в українських прізвищах *Калакур, Чорнокур, Білокур, Білогур*) означає "самець, бик". *Таур* – одне з імен Шіви, їдова тварина якого бик-*таур*, а його дружина, богиня-воїтелька (обоє зображаються з тризубцем) має ім'я *Гаурі*. *Гуран*, тотожне *Гаурі*, бачимо в імені половчанки *Гурандухт* "Дочка Гуран" – дружини грузинського царя Давида Будівничого й рідної сестри половецького князя Кончака, дочка якого, *Кончаківна* – невістка славнозвісного князя Ігоря зі "Слова".

3.2. Українські топоніми з семантикою *чорновіл*

Вороніж – назва має компоненти *Ворон-із-ж*, де *ворон* "чорний", *ізж* (від *id, ing* "самець, бик"), *ж* – суфікс присвійності. Тобто назва означає *Місто Чорного Бика, Чорнобиків, Чорнотурів*. Його семантичні двійники – *Чернігів, Чорнобиль, Келеберда, Тмутаракань, Сімферополь, Малоросса*.

Галич – літописне місто, назва означає "Чорнобиків, Чорнотурів". Семантичні двійники його – *Кімерік, Сіверськ, Тмутаракань, Вороніж, Чернігів, Чорнобиль, Чорнобаїв, Калатура, Malorossa* та ін. Див. *галичани*.

Келеберда (*Калиберда*) – місто на Полтавщині, назва означає "Чорнобиків, Чорнотурів". В індійських мовах слова із значенням "бик" означають і "опора, оплот, укріплення, фортеця" (пор. укр. *бик* на означення мостової опори), тож назва *Калиберда-Келеберда* може означати і "Чорнобиків", і "Чорна фортеця", "Чорнопіль".

Каліварді (*Caliori*) – одне з шести міст внутрішньої Таврики (Криму). Назву зводять до інд. *kali* "чорна" й *vardhi* "море" та *vari* "вода". У такому разі назва означає "Чорновода", і це тлумачення нібито підтримує тюркське *Кара-Су* "Чорна Вода", "Чорнорічка" тут. З іншого боку, у санскриті *vardi* означає "бик", тож *Каліварді* може означати "Чорнобиків, Чорнотурів" і бути двійником назв *Калітера* й *Малоросса* в тому ж Криму.

Калітера (*Calitera, Callitera*) – назва Ялти на італійських картах і в документах XIV-XVI ст., тлумачиться "Чорний берег". Насправді ж *Калітера* – те ж *Калатура* "Чорнотур", відбите в назві урочища на Косівщині та українських прізвищах *Калатур* і *Калатура* [5, с.31].

Малоросса (*Malorossa*) – місто в азійській частині Боспору, колишній Кімерії-Сіндиці, засвідчене в VII ст., за тисячоліття до постання штучних назв *Мала Русь* і *Малоросія*. Назва, що означає "Чорнобиків, Чорнотурів", структурно й значеннєво тотожна назвам *Тмutorакань*, *Вороніж*, *Чернігів*. *Mal* у *Malorossa* сходиться до і.-є. *mal* "чорний, темний", а *rossa* споріднене з інд. *vrish*, іран. *rus* "самець, бик". Роська, притока Росі, має і назву *Самець*.

Малорусь (Чорна Русь) – назва, яка в XIV ст. вживалася спершу щодо Галицько-Волинського князівства, а тоді й щодо всієї Південної Русі – України. З середини XVII ст. її стала замінювати штучна назва *Малоросія* як протиставна назві *Великоросія*. На *Малорусь* проливає світло назва *Малоросса* у колишній Кімерії-Сіндиці, засвідчена в "Космографії" Аноніма з Равенни в VII ст., коли ще не існувало назв *малороси*, *Мала Русь* і *Малоросія*, які з'явилися через тисячоліття. Тобто *Малорусь* – "Край чорнобичів", "Країна чорнотурів" виявляється значеннєвим двійником історичних назв *Чорна Русь*, *Галичина*, *Кімерія*, *Сіверщина*, *Чернігівщина*. *Малорусь* насправді не *Мала Русь* і тим більше не *Мала Росія*, а *Чорна Русь*, *Чорнорусь*, *Малорусія-Чорнорусія-Чорнотурія*, тобто *Країна Чорного Бика-Тура*, *Країна чорнобичів-чорнотурів*. *Кімерія-Сіверщина-Чорнорусь-Малорусь*, судячи з усього, первісно означувала кімеро-чернігово-сіверські, древлянські й галицько-волинські землі, протиставлені в деяких літописах поляноруській землі, сприйманій як *Біла Русь*, тобто найбільш праведна серед інших східнослов'янських земель. Цим ореолом праведності наділяє полян-русів київське літописання.

Сімферополь – місто в центрі Кримського півострова на річці *Салгир*, постало на місці столиці Малої Скіфії – *Неаполя Скіфського*, заснованого в III ст. до н.е. Назву пояснюють від грец. *сімферо* "з'єднувати, збирати" й *поліс* "місто". Тобто *Сімферополь* означає "Зборів". Проте можливо розкласти назву й на *сім-фер-поль*, де *поль* "місто", *сім* споріднене з індоіран. *с'ям* "темний, чорний", а *фер* "тур" у грецькій передачі. Тоді назва *Сімферополь* означає "Місто Чорного Тура-Бика" і є двійником назви *Тмutorакань*.

Тмutorакань "Місто Чорного Тура", "Чорнотурів", "Чорнобиків" – місто в історичній Кімерії-Сіндиці біля Керченської протоки, колись Боспору Кімерійського. Варіант *Таматарха*. Назви складають *Тму-тор-кань* і *Тама-тар-ха*, де *тму-тама* "темний, чорний", *тор-тар* "тур, бик", *кан* "місто" і *ха* (*ra*) "місце". Семантичні двійники – *Вороніж*, *Чернігів*, *Чорнобиль*, *Сімферополь*, *Калатура*, *Малоросса*. *Тмutorаканей* в Україні – до десятка, в тому числі й на Чернігівщині.

Чернігів – назва має компоненти *Черн-іг-ів*, де *черн* "чорний, темний", *іг* (з *ing* "самець, бик"), *ів* – суфікс присвійності. Тобто назва означає "Місто Чорного Бика", "Чорнобиків, Чорнотурів", вона – двійник зазначених вище назв.

Чорнобиль – назву складають компоненти *Чорн(о)+бил-й* (й), де *бил* "віл, бик" (пор. англ. *bull*), а *й* (й) – суфікс присвійності, приналежності. Назва так само означає "Чорнобиків, Чорноволів".

3.3. Українські гідроніми з семантикою чорновіл

Кальміус – назва річки й козацьке прізвище, які означають "Чорновіл, Чорнобик", де індоіран. *kalma* "чорний, темний", а індоіран. *us* (*уш*, *вуш*, *вус*) "самець, бик". *Кальміус* як гідронім означає "Чорнобичка", "Чорнорічка", а як прізвище – "Чорновіл", воно – двійник іранського імені *Сіявуш* і українських прізвищ *Калнавіл*, *Калатур-Калатура*, *Колиус*, *Чорнотур*, *Чорнокур*, *Чорноус*, *Чорногуз*.

Карагуз – яр (колись річка) біля лівої притоки Луганчика у басейні Сіверського Дінця. Назва означає *Чорновіл*, те ж означає і українське прізвище *Чорногуз*. У назві *Карагуз* тюрк. *kara*, якому тотожне інд. *kala*, означає "чорний", теж рясно відбите в українських назвах і прізвищах. А *гуз* сходиться до індоіран. *gud* "самець, бик, віл" (чергування *d-z* особливо властиве іранським мовам).

Чорногузка (інша назва *Кальногузка*) – річка на Волині, ліва притока Стиру. Назва означає "Чорнобичка", де *гузка*, первісно *гудка* (індоіран. *гут*, *гуд* "самець, бик, віл"). Назва річки *Стир*, притока якої *Чорногузка*, теж означає "Самець, Бик", вона споріднена з індоіран. *уштра-уштра* "самець, бик". Є

українське прізвище *Чорногуз*, значеннєві двійники якого – *Карагуз*, *Калигуз* і *Калнигуз*, *Каливус* і *Колиус* (похідні від них – прізвища *Каліушко*, *Колиушко*, *Коливушко*).

Цей стислий "чорноволий" перелік можна суттєво доповнити.

4. Чому саме бик?

Бик – тварина, у багатьох стародавніх народів овіяна ореолом святості й божественності, з нею пов'язані найдавніші світоглядні уявлення. Наділений світотворчими якостями, бик тримав небо, землю і повітряний простір між ними, був живим втіленням досконалої краси й нездоланної могутності. Поняття *бик* невіддільне від понять *небо-доц-земля-корова-зрошення-запліднення-врожай-багатство-добробут-лад*. Упорядкований і справедливий лад якраз і уособлював бик-тур, він був опорою і захисником його, запорукою непохитності космічних процесів, моральних, етичних, суспільних і релігійних норм та устоїв. Як на опорах тримається міст, так і світ тримається на бикові-законові-ладові. Мостова опора в українській мові – *бик*, що й сходиться до давніх уявлень про бика – опору світу. Биками означаються верховні божества, могутні царі, видатні герої. Знаменитих імен з компонентом *бик* чимало в світовій історії: наприклад, *Готам-Гаутам* у Будди й *Рустам* у героя іранського епосу – обидва імені мають однакове значення "Найяріший Бик", дослівно "Найбичіший". Ім'я *Заратуштра* "Мудрий Віл" дослівно означає "Старий Віл" [5, 429-432], де *уштра* "самець, бик" відбите в назвах *Остер*, *Остерщина*, *Острог*, *Стір*, *Стрий* та етнонімі *укра-україни-українці*, бо індоіран. *уштра* має і індійські форми *уири-уири*, а іранські – *ухра-укра* [10, с. 132].

Давньоіндійські трактати закликають всіляко вшановувати бика: вішати на шию мелодійні дзвіночки, змащувати й фарбувати роги, прикрашати вінками й гірляндами, обдавати запашними куривами, підносити найкращий корм. Бик – неодмінний учасник ведійського весільного обряду: його заколювали на честь приїзду жениха до нареченої, наречений садовив молоду на руду бичачу шкуру на схід або північ від весільного багаття – це символізувало благополуччя, родючість і процвітання. На бичачу символіку багаті українські весільні пісні й весільна обрядовість, український фольклор, колядки й казки, бик в українському фольклорі – символ творення, парубок, а віл – чоловік, господар. В українців Бик-Тур – бог ратної справи й незламного духу, найдужчих і найхоробріших юнаків називали *турами*. На Галичині у вересні відзначали *туриці* – свято священного Бика-Тура, небіжчика везли в останню путь воли, золоторогих турів оспівують щедрівки. Порівняння богатиря, царя, бога з биком-туром властиве багатьом епосам, серед них і українському [5, с.29-32].

Поклоніння Священному Бикові особливо властиве Трипільлю, де розписна скульптура засвідчує парний орний запряг волів іще в III тис. до н.е. Знайдену у трипільських шарах на Росі глиняну модель храму прикрашають *бичачі роги* – характерна риса трипільської образотворчості. Трипільці закопували під долівками черепи з рогами биків, тримали їх на покуті, поховання оформлювалися у вигляді розгорнутої бичачої шкури. Кам'яну посудину з Кам'яної Могили обрамлюють по вінчику бичачі голови, причорноморські кургани містять бичачі черепи й кам'яні навершя у вигляді голови бика. Бик-тур рясно відбитий в українських іменах і прізвищах, назвах племен, міст і річок, у фольклорі, прислів'ях, приказках, фразеологізмах, філософських, соціальних, побутових і фахових термінах. Новітні мовознавчі дослідження засвідчують "бичачу" етимологію у сотнях українських прізвищ, топонімів, гідронімів, етнонімів, серед яких і основоположні для вітчизняної історії – *руси*, *українці*, *скіфи*, *таври*, *волинці*, *гуцули*, *бойки*, *русини*, назви *Україна*, *Русь*, *Скіфія*, *Таврія*, *Волинь*, *Бористен*, *Ексампей*, *Гіпаніс*, *Дніпро*, *Дністер* та інші. Край, країна й народ, назви яких містили слово *бик*, вважалися праведними й чеснотливими. А найдавніші астрогеографічні карти розміщують Скіфію-Україну саме під знаком Бика-Тура-Тауруса [4, с.527 - 540].

5. Половецький слід у житті Григорія Сковороди

Таким чином, прізвище *Сковорода*, що має своїх двійників – козацькі прізвища *Шковерда-Сковерда*, *Шковарда-Сковарда*, похідне від яких – *Шковерденко-Сковерденко*, означає "Могутній Бик". Існування воїнського імені *Шакварда-Сакбарда* "Могутній бик" у раджпутів – індійських "козаків", споріднених з українськими половцями, дає підстави казати, що й прізвище *Скаверда-Сковорода* – половецький спадок в українському іменнику, як і чимало інших українських прізвищ. У Григорія Сковороди – козацьке коріння, він вихідець із ареалу, де особливо відчутний печенізько-половецький вплив. Селище *Печеніги* на місці давнього печенізького кочовища є в Чугуївському районі на Харківщині, яке, вважається, заснували переселенці з Опішні на Полтавщині, де й собі наявний могутній індоарійський топонімно - гідронімний пласт [7, с. 80 - 84]. *Печеніжина гора* є біля самого Чугуєва на річці Чугівка, а ці назви народні перекази пов'язують з половецьким ханом Чугою. Село *Печенюги* є на Чернігівщині, *Печеніжин* – у Коломийському районі на Івано-Франківщині, який, до речі, один час називався *Печенізьким*, як і нинішній Чугуївський район Харківщини [5, с. 57-64]. Це зайвий раз підтверджує спорідненість печенігів і половців. Григорій Сковорода народився в селі Чорнухи на Полтавщині, а *чорнуха* може означати й

"чорна корова" (пор. укр. *галоха* "чорна корова"), як і *чорниш* може означати "чорний бик, віл". А давніх "чорноволих" прізвищ, назв та етнонімів, як ми пересвідчилися, в Україні надзвичайно багато.

Але найприкметніше те, що життя Григорія Сковороди тісно пов'язане з *Томарами* – представниками української шляхти половецького походження, яка дала Україні мужніх козаків, кошових отаманів і козацьких полковників, дипломатів і навіть сенатора й київського градоначальника. Переяславський полковник Степан *Томара* й чернігівський полковник Василь *Томара* служили в гетьмана Івана Самойловича. Були наказний полковник Семен *Томара* і кошовий отаман Василь *Тамарський* (Титаревський). За "Реєстром" 1649 року в Переяславському полку служив Іван *Томурка*, а в Брацлавському – Роман *Томурка*. "Реєстр" 1756 року знає козаків Лавріна *Тамарського* і Лук'яна *Томару*. Лев *Томара* (нар. 1839 р.) був київським губернатором, а пізніше – сенатором. Командир взводу *Томарді М.М.* у серпні 1919 р. боронив Бровари від денікінців. Сучасні українці мають прізвища *Томар*, *Томара*, *Томарко*, *Томарчук*, *Томаренко*, *Томарченко* (іноді з першим *а* або у замість *о*).

У XVIII-XIX ст. *Томари* – великі землевласники на Черкащині, Переяславщині й Полтавщині, деякі з них займали високі посади в Україні й Росії. Василь *Томара* (1746-1819), правнук переяславського полковника Степана Томари й відомий дипломат – учень і друг Сковороди. Степан Томара у Переяславському повіті мав хутір *Тамарин*, у цьому ж повіті село *Тамарівка* (*Томарівка*) належало графові Кирилу Григоровичу Розумовському (1728-1803), останньому гетьманові Лівобережної України (1750-1764). У полтавських поміщиків Томарів тривалий час жив і працював Сковорода. Коли 1751 року через підступи церковників він полишив Переяславський колегіум, де викладав піїтику, то переїхав на Полтавщину, де навчав дітей поміщика Томари. Згодом, після відвідин московської Троїце-Сергієвої Лаври, він знову повернувся до полтавських Томарів, де жив невибагливим, близьким до природи життям, як споконвіку жили і його індійські побратими-відлюдники [5, с.73 - 74].

З половецьких Томарів походила *Гурандухт* – дружина грузинського царя Давида Будівничого (1073-1125) і прабабуся знаменитої грузинської цариці Тамари (Тамар), ім'я якої і відбило приналежність до славного половецького роду. Гурандухт – сестра відомого зі "Слова" половецького князя Кончака й тітка Кончаківни, невістки новгород-сіверського князя Ігоря. Так що й Кончаківна – томарчанка. Сам Ігор на три чверті половчанин, тож таке одруження його сина не випадкове. Коли 1174 р. на грузинський престол зійшла юна Тамар і постало питання про гідного неї чоловіка, вибір випав на сина Андрія Боголюбського, онука Юрія Довгорукого і правнука Володимира Мономаха – Юрія, який саме переховувався у половців, бо зазнавав гонінь від Всеволода, свого дядька по батькові. Юрій Довгорукий та Андрій Боголюбський і самі мали дружин-половчанок; для останнього, зокрема, Володимир Мономах особисто висватав внучку половецького князя Тугоркана. Тож і не дивно, що опального Юрія прихистили половці – його кровні родичі. А тоді й одружили з юною Тамар, у якої бабуся і прабабуся – половчанки [5, с.71 - 73].

Вже зазначалося, що печеніги й половці мовно й етнічно тяжіють не до тюркських, а до індоарійських племен, і виявляють мовну, тож і етнічну, спорідненість із раджпутами – індійськими "козаками". І резонне запитання, що коли половці споріднені з раджпутами і з них походять українські *Томари*, то де у часі й просторі мали б існувати й індійські *Томари*, як не дивовижно, отримує позитивну відповідь. Українські Томари справді мають своїх кровних родичів за високими Гімалаями – раджпутський рід *Томари*. Саме з нього походили царі, які в VII-XII ст. правили в Делі, нинішній столиці Індії [5, с.74-76].

Хоча вважається, що половці – тюркомовний народ, проте тюркські мови прізвища *Томара* не пояснюють. Зате його пояснює санскрит, де *tomara* означає "спис" [12, с. 440]. Тобто етнонім *томари* означає "озброєні списками", "списники". Є індійські чоловічі військові імена *Томара* "Спис" і *Томарадгара* "Списодержець". Ім'я *Томара* "Списник" означає Шіву, а жіноче ім'я *Томара* "Списниця" – його войовничу дружину, відому на теренах Давньої України під багатьма іменами. Вона – богиня-берегиня, покровителька й спасителька воїнів, захисниця обложених ворогом міст, "мати міст руських". Вона ж – херсонеська *Діва* (санскр. *Деві* "Богиня"), київська *Мокоша* (санскр. *Махеші* "Велика богиня"), гіпербореїська *Онїда* "Корона" (санскр. *apida* "корона") у Геродота, *Діва-Обида* "Діва-в-короні" у "Слові" та *Обидоносиця* "Вінценосна" у "Велесовій книзі", пізніша козацька *Покрова*, яка, до речі, іконографічно іноді й зображається в короні. Вона Мати-Покрова й Херсонеса Таврійського (літописний Корсунь, нині Севастополь), жителі якого в III ст. до н.е. клялися оберігати від еллінів і варварів *шастри* – священні книги й звідки в X ст. прийшло до Києва християнство. В Індії її зображають із різнома-нітною зброєю у 10-х руках, що символізує захист 10 сторін світу (8 сторін світу, верх і низ), в одній її руці – тризубець, ще в одній – спис. Зображається вона й дворукою і зі списом, а саме такі її зображення характерні для херсонеських монет III-II ст. до н.е. [5, с.76-79].

Більшість раджпутів поклоняються Шіві та його войовничій дружині й зводять родовід до Місячної династії, до якої і належать раджпутські *Томари*, тож і українські. Імена правителів цієї династії часто

містять компонент *чандра* "місяць". А в українців побутують прізвища *Шандра* (зокрема, у нинішнього міністра з надзвичайних ситуацій), *Шандрук*, *Шандрюк*, *Шандренко*, *Шандровський*, *Шандаровський*; *Шандра* також – річка й село під Миронівкою на Київщині [5, с.158-160]. До Місяця і Шіви, зачіску якого прикрашає півмісяць і який зображається з тризубцем, причетні й українські Томари. На печатці переяславського полковника Степана Томари й родовому гербі Томарів бачимо півмісяць ріжками вгору [3, с.184]. Герб українських Томарів містить і шестикутну зірку, складену з двох трикутників – один вершиною вниз, другий – вершиною вгору. Де трикутник вершиною вгору символізує Шіву й чоловічу творчу енергію, а вершиною вниз – його дружину й жіночу творчу енергію. Вважається, що поєднана з чоловічою жіноча творча енергія робить воїна непереможним. Недарма і в запорожців, і в раджпутів, тож і в половців, шаблю (уособлення жіночої енергії) воїнові перед походом чи битвою неодмінно вручала жінка – кохана, мати чи дружина. І три страусові пера на печатці полковника Степана Томари стосуються Шіви, бо найперше з ним пов'язується число "3" (у нього три ока, він знищив демонську фортецю *Тріпуру* "Тримісто", має тризуб – символ влади над трьома світами, входить у трійцю-тримурті). Шівайта й сьогодні легко впізнати по трьох білих паралельних смугах на лобі.

Якщо українські Томари мали половецьке коріння й своїх прямих царських родичів в Індії – раджпутських Томарів, то, звичайно ж, немає нічого дивного, що вони були носіями давньої філософської та епічної традиції. Окрім воїнського вміння, воїн-раджпут (індійський козак) мав знати історичні легенди й перекази, героїчні пісні й поеми, зберігати пам'ять про славні діяння предків. Це сповнювало його життя особливим смислом, він вважав себе невід'ємною ланкою у ланцюжку поколінь, оберігачем давніх традицій. Раджпути мали власних творців і хранителів родовідних хронік, героїчних пісень і балад, які складали родоводи й героїчні оповіді про знатні й незнатні раджпутські роди. Створювали вони й ліричні поеми про кохання, красу життя і природи, навіть релігійні гімни адаптували для неформального виконання, як і епос та пурани – індійські билини. Їх любили слухати з будь-якої нагоди – сімейних торжеств, днів народжень, весіль чи просто на дозвіллі. Без них не обходилося жодне свято, вони були, так би мовити, "ідеологічними працівниками" у війську раджпутів, а при дворах знаті виступали артистами. Як авторів-виконавців їх називали *бардаї* "поет-співець". Відомий англійський дослідник історії раджпутів Дж. Тод вважав *бардаї* тим самим словом, яке означає їхніх сучасних колег – *бардів*, а раджпутів – родичами європейських готів [7, с. 61-62].

Етнонім *готи* й означає "бичичі", він споріднений з назвами *хетти*, *гети*, *масагети* й індоіран. *gud-gut* "самець, бик", рясно відбитому в слов'ян та українців (етноніми *гуди*, *сагудати*, *сугдейці*, *гуцули*, назви *Гудка*, *Гудиця*, *Судак-Сугдак-Сугдея*, *Суздаль*, *Гдов*, *Гдиня*, *Гданськ*, *Вологда*, прізвища *Гудим*, *Гудзь*, *Гудзій*, *Гуцал*, *Худаши*). Шумерське *gud* у клинописних текстах втратило первісне значення "бик" і стало означати лише "воїн, богатир, герой".

Коли вже зайшлося про шумерів і співців-бардів, то шумери мали струнний музичний інструмент *пан-тур*, який увінчувала голова бика і назва якого дивовижно подібна до укр. *бандура*. Струнний музичний інструмент *віна* – атрибут індійського Шіви, інше ім'я якого – *Вріш* "Бик" [10, с. 618], тотожне імені давньоукраїнського "скотьего" бога – *Влес-Велес*. А для Давньої України, як і для Шумеру й Індії, особливо характерний культ Священного Бика-Тура. Тож якщо Шіва мав свій струнний музичний інструмент, то його мусив мати і Влес-Велес. А оскільки вони "скотії" боги – *бики*, то немає нічого дивного, що їхні музичні інструменти увінчувала голова бика. Прикметно, що іконографічні зображення індійського Шіви й українського козака Мамаю мають три десяткі спільних деталей, серед них і струнний музичний інструмент: у Шіви – *віна*, у Мамаю – *кобза*.

В індійців є струнний музичний інструмент *do-tukha* "бичача голова". Що й собі цікаво, бо інд. *tukha* споріднене з укр. *маз*, *миз*, *миза* "обличчя, лице", відбите в козацьких прізвищах *Чорномаз*, *Чорномизий*, *Біломизий*. І якщо замість *tukha* в *do-tukha* підставити *миза*, *миз*, буде *гомиза*, *гомиз*, що вже близьке до назви *кобза*. У різних мовах *кобза* має різновиди *кобуз*, *кобиз*, *ковуз*, *комуз*, *комиз*. Тому цілком можливо, що й *кобза* означає "голова бика" [7, с.56-76].

Тепер до певної міри зрозуміло, звідки в Григорія Сковороди могли взятися "східні" мотиви у його світогляді, філософії, творчості. Якщо українські Томари мали половецьке коріння і своїх прямих, кровних родичів у далекій Індії – раджпутських Томарів, то вони вочевидь причетні до давньоіндійської філософсько-епічної традиції, багатющої у раджпутів – індійських "козаків". Саме з цього живлющого джерела міг черпати творче натхнення Григорій Сковорода. А його світоглядні, філософські й життєві засади близькі до засад буддистських.

Та й терени України з найдавніших часів знають навіть не одну (колись, певно, таки одну), а дві маленькі Індії: *Сіндику* біля Боспору Кімерійського, відому ще Геродотові (V ст. до н.е.), і *Сіндську Скіфію* у низів'ях Дніпра. Саме сюди, ще за дохристиянськими уявленнями українців, через три з половиною тижні допливала кинута в сивий Славутич шкаралуща з великодніх крашанок і сповіщала

тамтешнім божим людям, праведникам рахманам-брахманам, що настає їхнє велике свято – Рахманський Великдень.

А воно серед усіх слов'янських народів відоме лише українцям.

Список використаних джерел та літератури:

1. Константин Багрянородный. Об управлении империей // Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья. – М., 1982.
2. Корпус боспорских надписей. – М.-Л., 1965.
3. Лукомский В.К., Модзалевский В.Л. Малороссийский гербовник. – К., 1993.
4. Наливайко Сергій. Етнічна історія Давньої України. – К., 2007.
5. Наливайко Степан. Індійські таємниці України. – К., 2004.
6. Наливайко Степан. Таємниці розкриває санскрит. – К., 2000.
7. Наливайко Степан. Українська індійка. – К., 2007.
8. Реєстр Війська Запорозького 1649 року. – К., 1995.
9. Реєстр Запорожского войска 1756 года. – Краснодар, 1997.
10. Санскритско-русский словарь. – М., 1978.
11. Хинди-русский словарь: в 2-х тт. – М., 1972.
12. Gandhi Maneka. Hindu Names. – New Delhi, 1993.

Стаття надійшла до редакції 15.03.2009

Степан Наливайко

Сковорода: тайна прославленного имени

Аннотация: На широком языковом, историческом и культурологическом материале исследуется и по-новому объясняется фамилия выдающегося украинского философа и мыслителя - Сковорода, имеющая параллели в индийском антропонимиконе.

Ключевые слова: Украинаведение, этимология, индоарика, санскрит, Сковорода, половцы, казацкие фамилии, украинские фамилии и названия, и индийские имена и названия.

Stepan Nalyvaiko

Skovoroda: the mystery of glorious name

Annotation: On the wide linguistic and historical materials an author is analysing and explaining the name of prominent Ukrainian philosopher – Skovoroda and its Indian parallels.

Key words: Ukrainology, etymology, indoarica, sanskrit, Skovoroda, polovtsi, Cossack names, Ukrainian names, Indian names.

УДК 26:811.161.2

Олег Огірко

Трактування терміну духовність в українознавстві

Анотація: Духовні перетворення в українському суспільстві, спрямовані на розбудову та утвердження власної державності, потребують активної участі в цьому процесі не тільки державних інститутів і політичних партій, а й найрізноманітніших громадських організацій та об'єднань. Важливим чинником цього процесу виступає Церква. Вона формує духовність людства.

Ключові слова: Духовність, Бог, дух, Святий Дух, Церква, душа.

Досвід багатьох країн світу переконливо показує, що запорукою процвітання будь-якої нації є її здорова духовна сфера, бо висока духовність, домінуюча роль у якій належить релігії, формує людину. Позбавлення народу його духовності, відхід від релігії взагалі, знищення, плюндрування та зневажання релігійних святинь і обрядів призводить до поширення зневіри, буздуховності, аморальності, зростання злочинності, підлості та підступності, ненависті до свого ближнього. Без Церкви люди відчужуються, стають ворогами, руйнуються родини. Саме християнська мораль у поєднанні з освітою і культурою дозволила нашій державі за князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого піднятися до світового рівня і стати могутньою як економічно так і духовно.

За часів радянського тоталітаризму і державного войовничого атеїзму будь-які публікації, що об'єктивно висвітлювали роль і місце духовності в суспільно-політичному житті, були заборонені. Матеріалістична система викидала на смітник історії богословські поняття. Тільки внаслідок загальної демократизації суспільства появилися можливості об'єктивного висвітлення цієї проблеми. Тому в недавно прийнятій Програмі українського уряду “Назустріч людям” розбудова нашого суспільства в цілому має навіть нестандартні розділи: перший з них – це віра, тобто, гуманітарний блок став основою основ, прологом до наступних кроків уряду. Складовою цього розділу є духовність, де наголошується, що формування єдиної, сучасної нації ґрунтуватиметься на утвердженні принципів духовності, розвитку та збереження культурної спадщини, формування нового привабливого іміджу України.

Сьогодні, в час глибоких реформ у царині вдосконалення української мови, пошуки мовознавців і богословів повинні бути спрямовані на те, щоб наш народ, особливо молодь усім серцем полюбили Бога – нашого Творця, знайшли найкоротший шлях до Його пізнання, вживали Слово Боже ясно, незатуманено, у близьких їм поняттях та термінах рідної мови, що сприятиме поглибленню їхньої віри, формуванню та збагаченню мови народу і його культури, відкриттю для себе, що Ісус Христос є – “Путь, Істина і Життя” (Ів. 14,6), для них, для їхніх сімей, для України та всього світу. Все це допоможе кращому збереженню і усвідомленню дорогоцінної спадщини християнського вчення, його доступності для тих, хто вірить у Христа та для всіх людей доброї волі, кращому проголошенню його вірним, розширенню його пізнання і застосування. Зауважмо, що слід брати до уваги ті тлумачення доктрини, які Святий Дух упродовж віків підказував Церкві.

Проблеми духовності людини й суспільства завжди були і є в центрі богословських та українознавчих систем. Це цілком закономірно. Цей термін містить у собі сполучення понять, яке примушує замислитись. Він включає в себе три слова найсвятіших для християн – *Бог, Слово, Дух*. Джерелами духовності є Святе Письмо, Традиція Церкви, численні життєписи святих. *Духовність* – це божественне життя, яке здійснюється у житті людини і, увійшовши у створений всесвіт, розвивається в історії суспільства, яку треба спостерігати і нею захоплюватись, відкриваючи багатоліку Мудрість Божу (див. Ефес. 3, 10). Повне і досконале обожествлення можна вважати єдиною метою духовного життя. Термін *духовне* настільки знайомий, що майже ніколи не думаємо, як його визначити. Ця зовнішня простота терміну приховує у собі складне явище, яке має свою історію, різні відтінки [5].

Зауважмо, що у біблійній і у всіх класичних мовах слово “*дух*” має різне значення. Звичайно воно означає невлесу суть істоти, певний життєтворчий початок, щось, що виходить від істоти поза її волею, що найбільше є самою істотою і чим вона оволодіти не може [3].

Так, у Біблії *дух* (з єврейської Ruach) – це подих життя. Дух Бога Ягве (“Я є Той, Хто є” – Суций) – оживляє, здійснює, що людина існує інакше ніж тварина. Коли Бог забирає *духа*, то людина вмирає. Отож, поки цей божественний подих залишається у людині, він справді належить їй, перетворюючи її інертну плоть в діючу істоту – живу душу (Бут. 2, 7). Грецькі філософи також наголошували на нематеріальному характеру *духа*, хоча не завжди. Однак усі вони розглядали *дух* як начало людської діяльності, яке дає їй загальну орієнтацію [3].

Вирішальною характеристикою поняття *Духа* у Святому Письмі є його безпосередній зв'язок з особою Бога. Богослов'я розглядає все більш очевидним *Божий дух* у дії. В апостола Павла він є основою християнського життя: “*Божий дух*”, “*дух Христа*”, “*Дух Господа*”, *Святий Дух*, Який сходить, розповсюджується, наповнює. Отже, у Святому Дусі вбачають основного і справжнього творителя нашого освячення. Він вводить нас у Христа, відтворює у нас життя Спасителя, об'єднує усіх вірних в єдиному Тілі Христовому, яким є Церква. Вона розповсюджує його сяйво у цілому всесвіті. Тому, підсумовуючи передане вчення, Теофан Затворник писав: “Сутність життя в Христі Ісусі, духовного життя, полягає у перетворенні душевності й тілесності в *духовність*, тобто в *одухотворенні* душі та тіла” [5].

У практиці поняття “*духовний*” та “*духовність*” мають зараз декілька тлумачень і використовуються в різних контекстах, але завжди забувається їх первинне – святе походження – від Духа Святого. Святий Дух є Третьою Особою Божою, і, отже, самим Богом. Він вічний, всюдисущий, всезнаючий і всемогутній. Святий Дух, який провадить нас як християн, творить у нас нове життя, щоб зробити вибір відповідний до Господньої думки.

Дух провадить нас до постійної відповіді живому Божому Слову у нашому нутрі. Він розкриває нам Божу волю через спільноту Церкви. Христова Церква справді створена як з'єднана спільнота, де Дух веде духовне життя кожного члена.

Святий Дух розкриває як нам діяти, щоб виконувати волю Божу, провадить “щоб жити вам життям, достойним Господа, і подобатися Йому в усьому, приносячи плід у всякому доброму ділі і зростаючи у спізнанні Бога” (Кол. 1,10). Це може бути можливим тільки тоді, коли ми стараємося жити у постійному протистоянні між умертвленням наших земних бажань і одягання у думку Христа. Отже, щоб

хтось зміг бути причетний до Христа, треба, щоб спочатку він був діткнений Святим Духом. Це Він нас випереджає і збуджує у нас віру і духовність.

Святий Дух приходить нам допомогти у наших слабостях. Він молиться з нами, коли ми не знаємо як молитися. Дух допомагає нам любити нас самих, наших ближніх і Бога. Через Божу любов, яка вселена у нас, ми можемо умертвити наш старий спосіб мислення і жити згідно з думкою Ісуса Христа.

Через Божу любов, вливу в наше серце, ми завжди будемо терпеливі і лагідні, ніколи не заздрісні, чванливі, або зарозумілі, жорстокі, або самолюбні. Нам вже не треба бути ображеними, або ображатися. Ми завжди радо будемо прощати, довіряти, надіятися і зносити те, що нам приносить любов. Бо любов – це найбільший дар Божий, це справді сам *Божий Дух*, який вільно в нас діє.

Без допомоги Святого Духа не можемо здійснити жодної, навіть найменшої справи, яка заслуговувала б на вічне життя. За допомогою же Святого Духа можемо виконати найважчі справи. Він впливає на наші духовні сили, змінюючи і облагороджуючи їх, тим самим даруючи нам Божі чесноти (віра, надія, любов) і моральні чесноти (мудрість, мужність, справедливість, стриманість). “Дух є нашим життям”; чим більше відрікаємося самі себе (Мт. 16,24-26), тим більше “приспосовуємося до Духа” (Гал. 5,25). Святий Дух утримує Церкву і керує нею. Саме Він дає Церкві святість. Бог Дух Святий – є любов’ю між Богом Отцем і Богом Сином, що скрізь перебуває і все наповняє. Отже, Святий Дух провадить християнином, який живе внутрішнім життям, щоб постійно відповідав на живе слово, яке в нас внутрі. Святий Дух розкриває Божу волю через спільноту люблених осіб, з якими ми сходимосся, щоб почитати Бога. Він будує нас у живого члена Христового тіла, коли ми піддаємося, щоб прийняти і жити даром Духа любові і життя. Ми бажаємо вжити свої таланти, харизми (дари) і любові, щоб будувати Церкву.

Під проводом Христового Духа, наші діяння сповнені у Дусі Любові є свідоцтвом для нас через плід, який їх супроводить:

“А плід Духа: любов, радість, мир, довготерпіння, лагідність, доброта, вірність, тихість, здержливість. На тих то нема закону. Ті ж, що ж є Ісусові Христові, розп’яли тіло з його пристрастями та пожадливостями. І коли ми живемо духом, то духом і ходімо. Не будьмо марнославні, задиркуваті між собою, завидущі одні одним” (Гал. 5,22-26).

Святий Дух розкриває нам, як ми завжди повинні робити те, що Богові приємне, щоб провадити життя гідне Господа і подобатися Йому у всьому (Кол. 1,10). Щоб зодягнутися розумом Христа і жити в любові як Він нам це наказував, нам потрібно проводу Святого Духа.

Ми самі ніяк не можемо прийняти терпіння як частину любові. Тільки коли Святий Дух наповняє нас в нашому нутрі благодаттю, ми можемо прийняти можливість любити всіх. Тільки в любові Святого Духа ми можемо умертвити наші земні шляхи мислення і наслідувати Ісуса Христа. Святий Василій Великий у своїх Ширших Правилах (ч.43) наголошував: “Бути християнином – це власне ніщо інше, як наслідувати Ісуса Христа у людській природі, в міру свого покликання”.

Святий Дух завжди допомагає нам у вірному життєвому виборі. Ми повинні звертатися за Його проводом і слухати Його скерування, коли відповідаємо на поклик життя як одружені або самотні особи, або як релігійні брати, або сестри. Христос кличе всіх нас до повноти життя, яке Він обіцяв. Ми відкриваємо цю “повноту” в єдності з Божою волею.

Слід зауважити також, що *духовність* може бути тільки в таких людей, що визнають наявність, нетілесність та безсмертність душі і її залежність від вищої істоти – Господа Бога.

Бог сотворив *Духа* в людині. Він обдаровує кожне утворене вже тіло душею. Душа людини оживляє тіло і ним керує. Тіло є місцем перебування душі. У Святому Письмі сказано, що лише тоді людина стала живою істотою, коли Бог вдихнув у неї душу (Бут. 2, 7). Отже, людина: *тіло, дух, душа*.

Замість терміну “*душа*” говоримо також і “*дух*”. *Душею* називаємо те, що перебуває у тісній єдності з тілом, а *духом* – духовні якості людини: розум і волю. У людському тілі є лише одна душа, без якої воно є мертвим. Душа, керуючи тілом, спонукає його до стриманості в бажаннях і діях. Нажаль, душею часто оволодівають низькі пристрасті тіла, і людина стає подібною до тварини, що приводить до нещастя.

Людська душа є образом Бога, бо є невидимим *духом*, подібним до Бога, так само як Бог має розум та волю, і тому є здатною пізнавати і любити добро і красу, а також панувати над видимим світом. Ще довершеним образом Бога людина стає тоді, коли дотримується Заповідей Божих, є покірною, лагідною і милосердною.

Таким чином, *духовна людина* та, яка вірить, любить і шукає Бога – джерело добра. Людина – істота *духовна*, бо народилася від Бога Духа. Як така, вона дозволяє вести себе *Духом*. Тому кожний християнин є покликаний до *духовного життя*. Він помазаний Духом Святим і покликаний жити у цьому світі життям *духовним*, яке означає не лише побожність, але й сукупність діяння людини в цілому обсязі її життя. Християнин живе в орбіті *Духа* і св. апостол Павло дуже слушно закликав: “Оскільки ви прийняли Духа, то жийте по Духу”.

Отже, *духовність* – це стиль релігійного життя, гармонійна дія богословських і моральних чеснот в особі, яка спричиняє гідну відповідь людини дарам Божої благодаті й харизмам Святого Духа та вільною волею йде Божій волі на зустріч, прагнучи щоденно наслідувати Ісуса Христа і Його Матір та й святих Божих угодників. *Духовність* – це релігійна або моральна культура душі, тобто коли людина відповідає за свої вчинки перед собою, ближнім і Богом. В залежності від раси, народу, племені і культурного нашарування *духовність* може бути різною [1].

Духовність – це не тільки богословське тлумачення, а також культура, освіта, література, мистецтво. За висловом о. Олександра Меня, *духовність* – це все те, що відрізняє людину від тварини. *Духовна* людина завжди готова послужити потребуючому, терплячому, погордженному, скривдженному, убогому. Бог любить бідного не тому, що він бідний, а тому, що несправедливо покривджений.

Щоб збагнути *духовність* людини слід звернути увагу на дари *Святого Духа* (мудрість, розум, рада, кріпость – сила духа, знання, побожність, страх Божий – боятися гріха, яким зневажаємо Господа), які людина отримує в Тайні хрещення та плоди *Святого Духа* (любов, радість, мир, терпеливість, добротливість, милосердя, віра, лагідність, поміркованість), які людина отримує продовж свого життя.

Бог є Любов (1 Ів. 4,7-8). Кожна людина, маючи в собі Бога є джерелом любові для інших. Християнське моральне виховання формує *духовність* людини. Християнська *духовність* – це причетність людини до Божественного через віру, надію й любов. *Духовність* – це приналежність людини до святості й досконалості. Людина з точки зору богослов'я – це щось абсолютно осібне, тобто, особа як душа і тіло разом узяті, що інакша своєю сутністю, покликанням, діяльністю, гідністю, із труднощами і призначенням. Термін “*особа*” включає щось священне, *образ Божий*, тобто, природну подібність до Бога своєю душею та її прикметами: розумом, волею, пам'яттю, здібністю, талантами. Тарас Шевченко писав: “Образ Божий багном не скверніте!”. Не випадково, заперечення Бога позбавляє особу її основи. Розуміння особи як *подоби Божої* полягає в її надприродній подібності до Бога через устремління до досконалості, святості за словами Христа: “Будьте досконалі, як Отець ваш небесний досконалий” (Мт. 5,48). Не випадково св. Атанасій Великий повчав: “Для того Бог став людиною, щоб людина стала подібною до Бога”.

Духовність – це збереження моральних і духовних традицій предків. *Духовність* – це життя людини у Святому Дусі. Чим частіший, міцніший зв'язок людини з Богом, тим багатшою є її душа, тим міцнішим є осердя *духовності* в людині. Яка душа людини, яке в неї серце, таким є її життєвий шлях, її поведінка. Ось чому ідея Бога повинна бути панівною у людській свідомості, в її душі. *Духовне життя* людини – це життя її з Богом (“Бог є Дух”), зі Святим Письмом, з християнською вірою у безсмертя душі та день Страшного Суду Божого. Воно починається у душі і відноситься до душі та й прямує до Найвищого Духа – Бога у Трійці Святій Єдиній [1]. З точки зору християнства *духовність* найкраще виявляється у таких напрямках: христологізм (вчення про Христа Господа), маріологізм (вчення про Пресвяту Богородицю) та еклезіологізм (вчення про Церкву).

Духовність має два напрями: один – усвідомлення себе як істоти розумної, вільної, соціальної та релігійної і другий – підпорядкування своєї волі волі Божій і приналежності до Божого Царства. Kairos (з грецької мови – “момент буття”) – хвилина людського життя, що сприймається не як фізичний час, але як час в духовному значенні, як винятковий і неповторний момент дії Божої благодаті (пор. Лк. 12,56).

Гуманістична психологія розглядає шість типів *духовності*: релігійний, теоретичний, естетичний, економічний, соціальний і політичний. За висловом відомого французького інтелектуала Анрі Манро, двадцять перше століття буде століттям *духовності* або його взагалі не буде.

Духовність допомагає людині усвідомити свою гідність і вартість як особи створеної на образ і подобу Божу та необхідність переходу від homo sapiens до homo animus (spiritus).

В умовах становлення і розбудови незалежної Української держави особливо гостро постає проблема *духовного відродження* народу на основі засад християнської моралі. Християнство є традиційною релігією українського народу і вже більше 1000 літ формує *духовну культуру* українців. Без духовних потреб, моральної відповідальності перед ближнім і усім народом, без патріотичних почувань не може набрати одухотвореності і освітньо-виховна діяльність.

В преамбулі Конституції України, прийнятої 28.06.1996 р., наголошується на усвідомленні відповідальності перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішніми та майбутніми поколіннями, а тому слід знати який є Бог і Його закон, щоб реалізувати цю відповідальність на практиці.

Духовні цінності пов'язані з релігією як зв'язком, так і зустріччю та життям людини з Богом, Який є один для всіх, і тому людина повинна правильно будувати свої відносини з Творцем, вбачати у Ньому найвищий сенс свого існування. Кожна людина має природне право на пізнання Бога і Його законів, тому це право не можна обмежувати в навчальних закладах.

Духовність людини плекається на основі морального виховання, яке є безперервною працею над формуванням душі й тіла людини для досягнення нею повної злуки з Богом. Метою християнського

етичного виховання є виявлення, формування та розвиток природних та надприродних задатків душі й тіла, до досягнення єдності життя людини з Божими законами. Християнська етика є наукою про моральне добро людини на основі абсолютних цінностей, якими наповнена християнська культура. Тому *духовність* покладена в основу реформування освіти за державною національною програмою “Освіта” (Україна – XXI ст.). *Духовність* повинна відродити шляхетність, допомогти кожній людині стати людиною, а нації – нацією.

Не можна відносити до поняття *духовності* те, що не має у собі посилення на Бога – Особу. Не слід ототожнювати духовне з нематеріальним, бо людина є єдністю душі і тіла, яка приймаючи Божого Духа стає духовною людиною. Небезпеками у розумінні духовності є пантеїзм (Бог не перебуває поза природою, а є в ній), монізм (світ є самодостатній, зрозумілий з самого себе і містить у собі причину власного буття) та дуалізм (світ створений двома творцями). Коли духовне ототожнюють з ідеєю, то це веде до пантеїзму або одного з видів монізму (людина нібито стане спасителем самої себе), які за своєю структурою є матеріалістичними баченнями світу. Справжня духовність – це відкритість до трансцендентного (того, що міститься поза межею нашого розумного світосприймання). Людина може розвинути свою духовність лише в стосунку до Бога. Духовне життя людини є життя в Святому Духові, яке осяяне в інтелектуальному, сентиментальному і почуттєвому вимірах. Духовність людини знаходиться в Ісусі Христі, бо Він є останнє слово про людину і Бога [4].

Нажаль, у розумінні *духовності* подекуди відносять наступні помилкові напрями: матеріалізм (дії психіки і духа є нібито наслідком матеріальних дій); психологізм, який поділяється на раціоналізм або інтелектуалізм (надзуживання власним розумом, заперечуючи віру), волюнтаризм (воля надмірно діє на розум і людина попадає в стан сваволі), сентименталізм (почуття надмірно діють на волю, а вона на розум); надмірний спіритуалізм (погорда тілом, брак милосердя до ближніх, очікування надзвичайного Божого втручання); односторонній християнський соціологізм (надмірне прив’язування себе до світової спільноти, забуваючи Христові слова: “Царство Моє не від світу цього” (Ів. 18,36) [5].

Осторонь такої важливої справи як формування правдивої духовності не можуть бути українські навчальні заклади. Нині перед молоддю стають проблеми, які спільні для всіх. Враховуючи потреби України у відродженні зруйнованої економіки, *духовності* народу, усвідомленні своєї національної належності та вихованні почуття національної гордості, примноженні духовних і матеріальних надбань етносу вища школа повинна забезпечити наповнення всіх ланок навчально-виховного процесу змістом християнської моралі та національної *духовності*, який би допомагав формувати свідомих українців, для яких первинними є Бог і Україна, виховувати їх душі, чесні і сильні характери, сумління і громадянські чесноти, спонукав би студентів у співпраці з Богом вирости корисними своєму народові.

Ось чому для подолання духовного вакууму в Україні треба поспішати забезпечити розвиток релігійної, моральної і національно-культурної освіти молоді через систему державної освіти.

Наше завдання – допомогти молоді бачити сьогодення через призму тривалих, відвічних, нетлінних християнських вартостей, показувати не повчаючи чи проповідуючи, звертати увагу не осуджуючи, спонукати до думання без агресивності. Цього дуже потребує наше *обездуховлене* суспільство, знеохочене, позбавлене довір’я. На наше глибоке переконання реальне утвердження християнських і загальнолюдських ідеалів та цінностей – необхідна передумова подолання нинішніх соціально-економічних труднощів, запорука зміцнення *духовного* і морального здоров’я нації. Все це має безкомпромісно виконувати зі свідомості студентів бур’ян аморальності, безкультур’я, *бездуховності*, зміцнювати в них почуття патріотизму, підносити їх громадянську активність, яка повинна втілюватися у конкретних справах і вчинках на благо України, народу, своїх ближніх, допомогти до кінця зрозуміти своє покликання і призначення. Дух нації стане незнищеним, якщо в основі її життя буде Божа правда. Основоположні вартості – християнська віра, справедливість, милосердя, гідність людини як особистості, мають стати аксіоматичними, витіснивши надмірний прагматизм, що зводить життєвий сенс до примітивізму, звужує параметри духу. Повітрям і хлібом людини має стати *духовність* та національне самоусвідомлення.

За роки незалежності України державним інститутам, Церкві, громадсько-політичним формуванням, на жаль, не вдалося відчутно змінити ситуацію на краще. Причиною цього є провокування міжконфесійних чвар, байдужість частини працівників вищих структур державної влади та місцевого самоврядування, недостатній рівень виховної роботи серед населення, насамперед молоді.

З навчальних закладів виходить значна кількість людей з егоїстичним баченням світу. До *духовної* сфери людської діяльності такі люди ставляться по-споживацькому: суспільні ідеали для них перетворюються на засоби досягнення приватних інтересів, і навіть Бог для них – Той, хто у відповідь на молитву має задовольнити їх сьогоденні потреби. Вищі *духовні* цінності і моральні принципи поступаються перед прагматичними резонами. Отже, постало дійсно серйозне завдання – змінити менталітет, який нав’язувався нам існуючим протягом тривалого часу “радянським вихованням”, що

ґрунтується на суворо ідеологізованій системі вартостей, яка, як показав досвід, зазнала краху. Наслідком її панування став дефіцит ідеалів і вартостей в суспільстві. Про *духовність* донедавна взагалі не йшлося.

Прикро, але серед інтелігенції ще й нині немає розуміння Церкви, як *духовної* інституції, а християнської віри як найголовнішого і найвизначальнішого чинника національного буття, яке включає і державотворення. Ось чому професорсько-викладацький персонал вищих навчальних закладів, має за священний обов'язок бути прикладом релігійної і національної зрілості для студентів, нерозривного сімейного життя, освяченого вінчанням у Церкві, участі у недільних і святкових Богослужіннях та Святих Тайнах, досконалого зберігання найвищої Божої Конституції – Декалогу (десяти Божих заповідей).

Нерелігійний і недуховний та ненародололюбний педагог – це руйнівник моралі, народу та держави. Запропоновані *духовні* цінності допоможуть викладачам враховувати їх в навчально-виховних закладах і усвідомлювати вимоги *духовного*, морального виховання та власної відповідальності у переданні їх молоді.

Таким чином, висвітлені аспекти української термінології *духовності* допоможуть краще усвідомити сучасні проблеми *духовного* розвитку нашого суспільства. Добре вихована і освічена людина повинна знати про: Бога, Богородицю, Заповіді Божі, Церкву, Святі Тайни, душу. Справжня *духовність* ґрунтується на здорових розумових засадах та міцних підвалинах віри. Щоб виробити ж ґрунтовні, зрозумілі та чіткі поняття, треба мати свіжість думки, пильність та роздумування над словами Святого Письма, Церкви та усних передань. Згуртування на цій основі потужного потенціалу Христової Церкви, науковців та практиків має бути спрямоване на розв'язання найпекучішої проблеми – формування людини на засадах християнської моралі, активного будівничого суверенної України.

Список використаних джерел та літератури:

1. Огірко О.В., Андрушко В.Т. Формування духовності людини // Матеріали V Міжнародного форуму “На порозі нового мира: пути духовного развития человека и общества”. – Київ, 2005. – С. 38-39.
2. Святе Письмо Старого і Нового Завіту. – Рим, 1990.
3. Словник біблійного богослов'я / Під ред. К. Леон - Дюфура. В-во “Місіонер” – Рим, Львів. – 1992-1996. – 934 с.
4. Рупнік М.І. Духовне життя. – ЛБА. – Львів, 1995. – 118 с.
5. Шпідлік Т. Духовність християнського Сходу. – ЛБА. – Львів, 1999. – 495 с.

Стаття надійшла до редакції 1.09.2009

Олег Огірко

Трактование термина духовность в украиноведении

Аннотация: Духовные преобразования в украинском обществе, направленные на перестройку и утверждение собственной государственности, нуждаются в активном участии в этом процессе не только государственных институтов и политических партий, но и самых разнообразных общественной организации и объединений. Важным фактором этого процесса выступает Церковь. Она формирует духовность человечества.

Ключевые слова: Духовность, Бог, дух, Святой Дух, Церковь, душа.

Oleh Ohirko

Interpretation term spirituality in Ukrainian study

Annotation: Spiritual transformations in Ukrainian society, directed on alteration and claim of the own state system, need active participation in this process not only state institutes and political parties, but also most various public organizations and unions. Church comes forward of the important factor in this process. It forms spirituality of humanity.

Keywords: Spirituality, God, spirit, Sainted Spirit, Church, soul.

**Єдність в мові, філософії та релігії
для сьогоденної системи освіти та науки українського народу**

Анотація: В статті розглядаються процеси, які повинні привести сучасною наукою та освітою до єдності українського народу.

Основний акцент концентрується на проблемах мови, філософії та релігії, які повинні своїми новими концептуальними засадами привести до мовної єдності українського народу.

Ключові слова: Україна, Європа, мова, філософія, релігія, український народ.

Ті знання які зараз є про Україну і її історичне та культурне значення в Європі у порівнянні зі знаннями світової науки є недостатніми, однак зрозумілими, оскільки вони дають певні, конкретні знання про Україну, її мову, філософію та релігію, однак не про сьогоденну політичну єдність українського народу[1, с.23-48].

Багато речей слід сказати про тему Міжнародної наукової конференції, учасники якої повинні дати напрямок українській інтелігенції, щоб розвинути єдність в мові, філософії та релігії для сьогоденної системи освіти та науки українського народу. Конференція бажає порушити проблеми розвитку української інтелігенції при кінці короткого періоду незалежності України[2, с.34 - 46].

Ми є переконані, що треба побороти всі труднощі, але на жаль не багато відчувається спільного переконання. Немає наш народ єдності, по найважливіших справах є положення майже повністю незадовільне. Україна не виглядає національно - державним народом, всі її пригноблюють, та не дозволяють бути нацією та державою між іншими сусідніми державами.

Україна має всі можливості в порівнянні з іншими народами, але виглядає недозріла. В Україні не має внутрішньої єдності.

I. Мова.

Вагомість та вартість єдиної української мови є для всіх зрозумілою.

1. Мова є засіб спілкування та передання думок шляхом письма бажань людей у спілкуванні між собою. Цей спосіб спілкування є необхідний кожній людині від самого народження. Вживання української мови в народі є природним навчання для всіх в суспільстві. Прогрес мови є кожною причиною удосконалення не лише особи, але й всіх сполучених людей в їх діяльності у спільному житті[3, с.516 - 526].

Ціль доброго виживання, це виявляти правду, цебто, не лише виявити свою смислову поведінку, але також існування відчутного предмету. Історично у більшості народів склалося традиційно, спілкування однією головною, спільною мовою. Інколи буває так, що сусідні народи, корінному народу, який має головну свою спільну мову, вданому випадку українську, створюють труднощі, наприклад сьогодні росіяни, колись поляки у внутрішньому спілкуванні і намагаються нав'язати свою мову, яка не притаманна і є чужою українському народу[4, с.11 - 34].

Національні меншини, такі як росіяни, всупереч історичному, філософському та релігійному розвитку, вимагають введення своєї другої, непотрібної для розвитку українців державної мови. Такого роду дії, і всупереч Конституції України, ведуть до втрати українцями свого мовного розвитку, національної суверенності і в кінцевому, державності. Щоб не втратити своєї національності, мови, культури та історично притаманних українцям національних рис необхідно притримуватися міжнародних законів, цебто, одна мова, українська, повинна бути державною, обов'язковою для вивчення і спілкування в державі, для мов усіх національних меншин, які проживають в Українській державі. Дві державні мови в Україні створили б великий нерациональні труднощі, та відірвали б українців від свої прадавніх коренів, на мовних традиціях якої, вони формувались тисячоліттями. Друга державна мова в Україні, як наприклад російська, склала б небезпечність для розвитку українського народу, як нації. З певністю ця історична небезпека є втручання у внутрішні справи національної російської меншості, для опанування всім українським національним простором, в першу чергу мовним простором, який розмовляє українською мовою. Нерозв'язання цього питання, яке б стимулювало народ і меншини вивчати українську мову, можуть мати в майбутньому фатальні наслідки, аж до зникнення мови, держави і народу. Якщо вчасно не вжити всіх заходів сьогодні, то в майбутньому є небезпека повної втрати свого мовного, культурного державного суверенітету.

II. Філософія.

Нам українцям, особливо сьогодні бракує єдності. Хоча, ми всі знаємо, що в є в єдності сила народу, однак не виповнюємо цієї істини. Наш народ починає розуміти, що треба потрібно вийти із такого

пагубного для українців, стану. Наша молодь сьогодні вже має Дух ініціативи та відваги і вона стала навіть прикладом для народів, які знаходяться ще під гнітом чужих мов та культур. Але ми бачимо, що їм ще не вистарчає мужності та відваги. Наша українська молодь повинна знати, хто вона є, свою людську природу, свої права та обов'язки, щоб дійти до бажаних вершин людського та суспільного життя. Школа може стати найкращим позитивним середником, як необхідне продовження сімейного виховання. Всі бачимо, що шкільні програми є так укладені, щоб народ став послухий, роботящий та підданий центральній владі. Молодь ще не є навчена любити свій Край. Західні Держави Європи в середніх класах мають предмет для навчання "Історію Світової Філософії". Ця наука дає можливість молоді вивчати історію свого народу, та основи своєї культури, оцінювати її позитивний та негативні перебіги, осудити винуватих в недоліках і вивчати, як їх уникати і як взяти до багажу знань на майбутнє. Навпаки молодь стратить надію до виконання свого ідеалу та ідеалу свого народу. Перша та найважливіша ціль є навчання правдивої філософії, яка б пізнавала себе як найглибший і найкращий спосіб прямувати і досягати ціль життя. Диктаторіальні уряди не дозволяють, щоб народ був освічений, їм вистарчає, щоби був роботящий. Політична партія стає властителем та адміністратором зі всіма привілеями. Народ в цей же час є поділений на дві частини: багатий і бідний. Тільки війна змінює, переважно, цього роду долю народу. Наука Філософія є дуже корисною, переважно для тих, що продовжують навчання в Вищих Школах. Філософія є наукою, наук: є основою їх вартості. Філософією людина пізнає окрім себе та інших людей світ та доходить до пізнання найбільшої сутності – Бога. Філософське знання починається з смислового відчуття, перероблюється і твориться ідеєю, яка стає універсальною і також об'єктивною, тому, що основний зміст відповідає суттєвому змістові зовнішнього предмету[5, с.123 - 174].

Наш розум є здатний дійти до предмета та його виявити своєю мовою, яка є найкращим середником спілкування. Об'єктивність знання є гарантією, що людина є здатна сказати, або виявити різними способами Правду. В універсальності та об'єктивності ідеї люди можуть бути певні, що вони є між собою спокійно певні, що знаходяться в правді. Є згода між думкою та дійсністю предмета. Так твориться правдива історія. Виявлення правди спонукає людину бути адекватною із правдою. Об'єктивність дійсності вимагає взаємної пошани, щоби, справедливості, на якій ґрунтується вся поведінка кожної особи, спільноти та інституції і авторитету, делегованого до виконання для виконання свого народу. Своя українська мова, є абсолютно необхідна. Без своєї мови народ призначений зникнути.

Теперішня культура нашого народу не є основана на об'єктивності. Спільноти, влада, різні інституції державні та релігійні, не можуть проводити та досягнути ціль свого існування. Негативні наслідки неточної філософської науки "Про вартість ідеї та мови" є нещасно присутні в цілому людстві. Через універсальне протиставлення між людьми та не розуміння одне одного в світі панує лише хаос, незгода, поверховість, підлі матеріальні та життєві інтереси, не знання правди, неможливість бути справедливими, доводять до поділів народів, до боротьби, до страшних воєн і взаємного знищення людства. Наша Україна теж може впасти в таку біду, якщо не пробудиться і не почне прямувати до правдивої мети життя свого народу.

III. Релігія.

Якщо б хтось подумав, що народ може обійтися сьогодні без християнської релігії, то доказав би, що він не знає вартості християнської релігії в історичному поступі українського народу. Майже всі недоліки та злидні людей походять від неточного знання про шанування християнської релігії.

Людина своїм розумом може дійти до Найвищої Правди, яка є поясненням та причиною всього, що є в світі.

Також, через історичне Об'явлення можна злучити два джерела, розум та віру про існування найдосконалішого людського ества, про його суть та відносини до світа і до сотворіння в цілому Всесвіті.

Сам Ісус Христос сказав: "Пам'ятай Ізраїлю, що твій Господь є Єдиний Бог".

В світі людина потребує єдиного Бога, а не численних богів.

Чутлива совість помагає оцінювати та упорядкувати спосіб свого існування.

Навпаки, коли народ, не має духовної єдності, є призначений до загибелі, не маючи спільного ідеалу, не маючи порозуміння одною мовою в усіх обставинах та суспільних вимогах, у вияві своєї творчості та добробуту; такий народ є зневажений, і використаний та є під ярмом близьких народів. Переважно, коли край є багатий, так як Україна, народ не є допущений до повної свободи та влади.

Пропозиції:

1. Навчання Історії Філософії.
2. Старання за єдність єдиної правдивої Церкви в Україні.

Навчання філософії повинно викладатися в останніх трьох класах загальноосвітньої школи, оскільки філософія доводить знання до Правди, та приготує до навчання у всіх Вищих навчальних закладах.

Історично так склалося, що філософія Аристотеля та філософія Святого Томи, є взірцевими методологіями у вивченні розвитку Світу, людини, та Бога[7, с.23 - 67]

Сьогодні для злагоди українського народу, приклад до єдності повинні подати своєю об'єднавчою філософською концепцією християнські конфесії в Україні, які, задля єдності, повинні розпочати навчання правдивої філософії людського знання.

Церква є основана Христом, але є поручена людям, які добровільно з поміччю Божою мають перейти своє життя заслуговуючи на поліпшену нагороду, цебто бути вічними.

На жаль людство є різноманітне не живе по християнських законах. Тому маємо поділ Церков і в Україні. Основна причина поділу не є так релігійна, як зовнішньополітична. З самого початку християнства Церкви були заборонені та переслідувані. Влади народів не мали доброго поняття про державну христову науку. Вони були переконані, що над ними не може бути інша вища влада в світі[6, с.235 - 387].

Історичні та політичні події поділяють не лише територію, а також народи своєю релігією. Перший великий поділ, то було відлучення Константинополя від Риму на кінці IV століття(395р.). Церква почала бути під владою імператорів та князів. Ця подія поділу на частини спричинилася і в Україні з своїми негативними наслідками. Але політичні мрії народів, по певнім часі не є противні Церквам, тому, що бачать в них як дуже досконалий засіб панування над народами. Церкви є бажані, є організовані та утримані навіть фінансово. Ці Церкви є інструментом розширення та стабільності над різними групами народів. Тоталітарні держави їх починають признавати та оплачувати їх служителів – священників, які для держав були використані з метою політичного утвердження.

У висновок наголошу, що Українська держава, Міністерств освіти та науки України повинні організувати проведення навчання української мови та філософії в контексті української мови та філософії, для професорів та доцентів вищих навчальних закладів України та української діаспори[3, с.517 - 526].

Список використаних джерел та літератури:

- 1.Крисаченко В.С. Історія української філософії. Хрестоматія - довідник. - Київ "МП Леся".2006,468с.
- 2.Конрад Микола. Нарис історії стародавньої філософії. - Рим "Видавництво українського Католицького Університету", 1974.- Т.Х - XI.
3. Пришляк М. Філософія мови // В книзі П.Кононенко, Т.Кононенко. Українська освіта у світовому часопросторі.- К., 2007, с.517-526.
- 4.Пришляк Михайло. Історична проблема вагомості навчання філософії для української молоді. Українознавець. - Львів 2008. - Ч.VI.
- 5.Рассел Бертран. Історія Західної Філософії.- Київ"Основи" - 1995, 756с.
- 6.Шинкарук В.І.Філософський Словник. - Київ "Головна редакція Української Радянської Енциклопедії"- 1986, 796с.
- 7.Bogliolo L., Saggio sulla metafisica tomista del conoscere. – Torino.- SEI, 1955.

Стаття надійшла до редакції 23.02. 2009

о.Михаил Пришляк

Единение в языке, философии и религии для современной системы образования и науки украинского народа

Аннотация:В статье рассматриваются процессы, которые должны привести современной наукой и образованием к единению украинского народа.

Основной акцент концентрируется на проблемах языка, философии и та религии, которые должны своими новыми концептуальными примерами привести к языковому единению украинского народа.

Ключевые слова: Украина, Европа, язык, философия, религия, украинский народ.

р. Mykhajlo Pryshlyak

Unity languag phylosophy and religion for modern ukrainian system of education and science

Annotation: In this work was descrobet the process modern sciens and education for ukrainian unity

Key words: Ukraina, ukrainian system, phylosophy , religion, ukrainian unity.

Рецензії

УДК 37 (477) (049.32)

Андрій Захарченко

Рецензія на книгу професора В. Ідзьо “Візантійська література та культура (IV - XV ст.). – Львів “Сполом”, 2008. – 72с.”

Книга доктора історичних наук, професора, академіка АНВШ України, Віктора Ідзьо¹ досліджує розвиток літератури та культури Східної Римської імперії, що проіснувала до 1453 року, тобто, до того часу, коли володар Османської імперії Мехмед II в'їхав у Константинополь. Західна Римська імперія впала під натиском варварів у IV ст. н.е., а Східна проіснувала ще одну тисячу років. Власне це тисячоліття з культурно-історичної точки зору проаналізував автор у своєму дослідженні, обґрунтовуючи співіснування та протиставлення світоглядів, пов'язаних з переважанням ортодоксальних поглядів античної та християнської традицій, засуджуючи при цьому нетерпимість однієї та іншої. Дослідження всеохопне та водночас лаконічне, наприкінці кожного розділу подаються висновки. Варто відзначити, що кожен розділ книги присвячено певній проблематиці: якщо у першому розглядається поняття книжної культури, то в другому – загалом, літератури, у третьому розглядається поезія, в четвертому – епічний жанр, зокрема, роман, а п'ятий розділ стосується розвитку епістолярного жанру та сатири. Тобто, в основі диференціації розділів покладено жанрово-стильові ознаки. Тож варто ознайомитись з ними детальніше.

У I розділі книги : “Візантійська книжна та епічна культура та античні традиції IV-XV ст.” стосується загального огляду літературних явищ, в яких, насамперед, описуються головні історичні тогочасні події.

У II розділі, що має назву “Візантійська література в IV- XV ст. та проблема зародження і становлення християнської культури”, наголошується на феномені візантійської культури, яку творили поруч з греками східні народи – сірійці, вірмени, грузини та еллінізовані народи Малої Азії. Тобто, маємо своєрідний симбіоз світогляду Сходу і Заходу, протиставлення язичницької та християнської традицій. Професор наголошує: якщо спочатку у IV та V ст. переважала язичницька традиція, то у VI ст. після побудови прекрасного храму Софії – запанувала християнська. Автор дослідження звертає нашу увагу на те, що навіть візантійський селянин знав свою історію, в чому можна простежити прогрес ранньосередньовічного Просвітництва.

III розділ присвячено феномену поезії Візантії, яка почала розвиватися одночасно з античними традиціями, однак згодом, все більше набувала християнських рис. З X ст. однак, античні традиції починають розвиватися у новому аспекті, і саме ці літературні та поетичні традиції творять класичну візантійську поезію. Наприкінці дослідження автор робить суттєвий висновок: в останній період свого розвитку, у XIV – XV ст. візантійська поезія потрапляє під вплив гуманістичної традиції Заходу.

IV розділ дослідження присвячено феномену візантійського роману, який можна охарактеризувати як такий, що відзначається своєю романтичністю та містицизмом. Боротьба зі злім набуває метафоричного значення боротьби зі злом, ідея земної любові між юнаком та дівчиною сприймається як ідея світового Добра. Тобто, можна поставити знак дорівнює між земним коханням та ідеєю Добра. Юнак здатен перемогти зло лише завдяки своїй любові до поневоленої дівчини. Надзвичайно цікавими є й інші символічно-містичні моменти, пов'язані з талісманами, оберегами тощо. Дуже важливим є те, що з XII ст. візантійський роман видозмінюється і зближується із західноєвропейським, що свідчить про літературні впливи та культурні взаємозв'язки візантійського роману із західноєвропейським, на рівні культурологічному – між православним та католицьким світом. Як бачимо, професор весь час наголошує на тому, що в історії свого розвитку візантійська культура тяжіла до католицького світу, з яким на підсвідомому рівні в епоху Пізнього Середньовіччя прагнула все більше співпрацювати, враховуючи можливості культурного взаємообміну.

V розділ дослідження присвячено розвитку сатири та епістолярної спадщини (листування) у Візантії. Доктор історичних наук відзначає: особливості популярності сатиричний жанр набуває у X – XII ст, а візантійська епістолярія – у X-XV ст. Дуже важливим є те, що В. Ідзьо наголошує на тому, що сатиричний жанр та епістолярна спадщина Візантійської імперії є малодосліджена українськими вченими.

Загалом, “Візантійська література та культура у IV-XV ст.” належить до суттєвого дослідження з точки зору всеохопності історико-літературного матеріалу і може використовуватися для вивчення предмету університетської програми “Історія зарубіжної літератури” в межах історії Середньовіччя.

¹ Ідзьо Віктор. Візантійська література та культура IV - XV століттях. – Львів. “Сполом” - 2008.- 72 с.

**Перший Галицький король та спроби міжцерковного порозуміння. Рецензія на наукову працю
“Віктор Ідзьо. Галицький король Коломан I і процеси першої політико-релігійної унії в Галичині в
першій чверті XIII ст. – Львів: Сполом, 2009. – 48 с.”**

Ім'я Віктора Святославовича Ідзя широко відоме в Україні, Росії, Польщі та за їх межами: відомий український історик та українознавець, академік Міжнародної Академії Наук Євразії, академік Академії Наук Вищої Школи України, ректор Українського державного університету м. Москви, провідний науковий співробітник Інституту українознавства МОН України, лауреат премії ім. академіка Івана Крип'якевича, доктор історичних наук, професор, член спеціалізованої ради Вченої Ради по захисту кандидатських та докторських дисертацій Інституту українознавства МОН України, головний редактор 3 наукових вісників та журналу “Українознавець”, організатор численних міжнародних конференцій, автор більше ніж 600 наукових статей, 16 монографій, 27 наукових брошур.

Автор наукової праці “Галицький король Коломан I і процеси першої політико-релігійної унії в Галичині в першій чверті XIII ст.” розглядає процеси утворення Галицького королівства та першої політико-релігійної унії української та римської Церков у 1214-1230 рр.

Запропонована наукова праця приурочена 30-ти літній науково-педагогічній діяльності автора (1979-2009 рр.), покликана допомогти науковцям, викладачам і студентам правильно зрозуміти виникнення та походження королівства Галичини та спроб міжцерковного порозуміння між східною Церквою візантійського обряду в Україні та західною католицькою Церквою латинського обряду на початку XIII ст. в історичний час, коли після нещасливого першого східного розколу (схизми) 1054 р. єдина Христова Церква поділилась на католицьку з центром у Римі та православну з центром у Константинополі. У праці розкриті змагання українців західних регіонів України до єдності із Вселенською Церквою і водночас прагнення зберігати свій східний, грецький обряд, який найбільше відповідає психіці та менталітету нашого народу. Автор аргументовано доводить, що бажанням галичан було мати свого короля, щоб бути включеним до західно-європейського світу та запровадити унію нашої Церкви із Вселенською, щоб сповнилися заповіді Христа: “І буде одне стадо й один пастир” (Ів. 10,16), “Щоб усі були одно, як Ти, Отче, в Мені, а Я в Тобі, щоб і вони були в нас об'єднані; щоб світ увірував, що Ти Мене послав” (Ів. 17,21).

Після великого руйнування Києва Андрієм Боголюбським у 1169 році, а потім монголо-татарами (1240 р.) центр християнського життя України-Русі переноситься з Києва на галицькі терени, тобто на захід, де до 1340 року, поки не прийшла польська окупація західних земель, існувала могутня Галицько-Волинська держава, яка здобуває власну митрополію, розвиває чернечий стан. Будуються монастирі у Зарваниці, Почаєві, Скиті Манявському, в інших місцях, які стають осередками освіти, культури і мистецтва. Знане є церковне будівництво, наприклад, величава церква св. Пантелеймона в Галичі. В цей час діє українська Церква і на Закарпатті та на Буковині. При всіх храмах були школи, внаслідок чого на відміну від населення московських князівств, де читати й писати вміли лише священники й купці, народні маси були освічені. Освітньо й культурно український народ стояв вище від сусідніх народів – поляків і угорців, де грамотними були лише пануючі верстви населення. Освіта й активне релігійно-культурне життя стимулювали розвиток добробуту й заможності не лише бояр та купців, а й також звичайних міщан і селянства Галичини й Волині. На початку XIII ст. в католицькій Церкві пройшов XII Вселенський Собор в Латерані у 1215 р., на якому було вирішено, що для обрання папи потрібно дві третини голосів кардиналів, а вже у 1245 р. в Ліоні пройшов XIII Вселенський (унійний) Собор, у якому взяв участь чернігівський архієпископ Петро Акеревич. Після Собору в 1253 р. папа Інокентій IV передав корону для Галицько-Волинського короля Данила.

Слід зауважити, що автор фахово підійшов до написання даної праці. В ній на основі історичних джерел угорського, польського, французького, італійського, австрійського, російського, українського походження викладаються політичні процеси в Галичині на початку XIII ст., яка на Спільній нараді була поділена між Угорщиною і Польщею. Внаслідок шлюбу угорського королевича Коломана і польської княжни Соломеї, що був благословенний Папою Римським було створено, як наголошує проф. Віктор Ідзьо, Галицьке королівство, яким мала правити угорсько-польська династія. Батько Коломана угорський король Андрій II звернувся до Папи Інокентія III (1198-1216) з проханням помазати сина на короля Галичини, взамін на запровадження унії Галицької Церкви з Римською. І взимку 1215 р. Галичина вже має короля Коломана I. Нажаль, Галичина поступово втратила свою незалежність, бо стала приєднана до Угорського королівства. Велика увага у рецензованій праці акцентується на питаннях проведення королем Коломаном I релігійної реформи, яка проводилась поспіхом, внаслідок заміни православних священнослужителів латинськими, хоча самі галицькі бояри просили не забороняти їм стародавні обряди.

Вказано, що позитивними кроками короля Коломана I було те, що він не віддавав полякам Перемишльське князівство, яке входило до Галицького королівства, відібрав у них Перемишль і Любачів, а також домігся скасування Спіської угоди.

В праці академіка Ідзя пропонується глибоко усвідомити, що помилковими кроками короля Коломана I була латинізація нашої Церкви. Нажаль, угорські можновладці не допустили в Галичину легата, щоб приховати від Папи злодіяння і насильство над православною Церквою, що викликало масове незадоволення народу. Цікаво, що внаслідок цього поляки були позбавлені права втручатися у внутрішні справи Галичини. Автор наголосив також на головні причини повстання проти короля Галичини, найважливішою з яких була релігійна. Політичні протиріччя між руськими князями призвели до утвердження короля Коломана в Галичині. Київський князь Мстислав Романович закликав Коломана повернути церкви руському духовенству, але він звернувся за допомогою в Угорщину та Польщу. Коломан програв війну з військами Мстислава Удатного, який згодом був проголошений царем Галичини. Все це стало крахом релігійної політики Коломана, який намагався впроваджувати унію політичним шляхом за допомогою військової сили. Згодом володарем Галичини став Бела IV, який вважав законним володарем Галичини свого брата короля Коломана I. Ідею злучення Галичини, Волині та Київщини в єдину Руську державу здійснив щойно у 1238 р. Данило Галицький, який у 1253 р. став королем Русі.

Насильницьке запровадження унії на початку XIII ст. стало добрим уроком для вірних української Церкви, які щойно внаслідок Берестейської унії 1596 року, домоглися правдивої реунії (відновлення єдності із Вселенською Церквою) за умови збереження самоуправності Церкви і літургічної окремішності, яка існує по сьогодні.

Позитивним аспектом запропонованої праці є те, що вона враховує здобутки української духовної традиції, і тим самим сприяє вихованню не абстрактної духовності, а такої, що має глибоке національне підґрунтя.

Порушені проблеми наукової праці закликають виховувати молодь у вірності Богові, Україні, народові. Праця написана на екуменічному рівні, не ображаючи почуття вірних різних християнських конфесій і сприятиме толерантному відношенню між ними.

Вважаю, що запропонована наукова праця “Галицький король Коломан I і процеси першої політико-релігійної унії в Галичині в першій чверті XIII ст.”, підготовлена доктором історичних наук, професором Віктором Ідзьом, вносить помітний вклад у скарбницю знань про історію української держави та Церкви і особливо буде корисна для науковців, викладачів та студентів вищих навчальних закладів, а також для усіх, що цікавляться історією України.

¹ Ідзьо Віктор. Галицький король Коломан I та процеси першої політико - релігійної унії в Галичині в першій чверті XIII століття. – Львів: Сполом, 2009. – 48 с.”

Наші автори:

Артюх Вадим – кандидат історичних наук, завідувач археологічного відділу Українського Університету в Москві(УУМ) (Москва).

Бабін Михайло – кандидат історичних наук, доцент історичного факультету Донецького національного університету (Донецьк).

Баран Ярослав – доктор філологічних наук, професор Івано - Франківського національного університету Нафти і газу (Івано - Франківськ)

Дашкевич Ярослав – доктор історичних наук, професор. Керівник Львівського відділення Інституту археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського Національної Академії Наук України, завідувач кафедри сходознавства Львівського національного університету ім. І.Франка (Львів).

Дмитренко Василь – кандидат філософських наук, доцент кафедри соціально - гуманітарних дисциплін університету “Львівський Ставропігійон”(Львів).

Захарченко Андрій – викладач української мови та літератури університету “Львівський Ставропігійон” (Львів).

Ідзьо Віктор – доктор історичних наук, професор, ректор Українського Університету міста Москви, академік Міжнародної Академії Наук Євразії, академік Академії Наук Вищої Школи України (АНВШ), професор Університету “Львівський Ставропігійон”(Москва).

Климчук Федір – доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник Інституту філології Білоруської Академії Наук (Мінськ).

Коротя - Ковальська Валентина – завідувач відділу національної культури Науково-дослідного Інституту українознавства МОН України, народна артистка України (Київ).

Лазарєва Валентина – науковий співробітник, пошукувач відділу історичних та теоретико - методологічних проблем українознавства Науково-дослідного Інституту українознавства МОН України (Київ).

Наливайко Степан – сходознавець – індолог, завідувач сектору порівняльних досліджень Науково – дослідного Інституту українознавства МОН України(Київ).

Огірко Олег – доктор філософських наук, професор Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С.З. Гжицького (Львів).

Пришляк Михайло – доктор філософських наук, професор Римського університету (Рим).

Павлюк Мирослав – науковий співробітник Львівського представництва УУМ, директор Радіо “Ворскресіння”(Львів).

Федоренко Олександр – науковий співробітник відділу Геополітики та Геостратегії Науково – дослідного Інституту українознавства МОН України (Київ).

Пам'ятка авторів

* Стаття повинна відповідати тематиці журналу і сучасному стану науки, бути літературно опрацьованою. Автор статті відповідає за достовірність і вірогідність викладеного матеріалу, за правильне цитування джерел і коректне посилання на них.

* У статті повинні бути присутні такі необхідні елементи; постановка проблеми та її зв'язок із науковими та практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій з даної проблеми; виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження; висновки і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.

* Структура статті:

- > УДК;
- > прізвище та ім'я автора;
- > назва статті;
- > текст статті,
- > список використаних джерел,
- > резюме російською й англійською мовами (обсягом до 7 рядків) у такій послідовності: ім'я та прізвище автора, назва статті, текст анотації.
- > Обсяг статті - 9-12 сторінок комп'ютерного набору.

* Текст статті друкується в одному примірнику українською мовою на білому папері формату А4 кеглем 14 через 1,5 інтервали з дотриманням розмірів полів: верхнього, нижнього і лівого - 30 мм, правого - 10 мм (29 рядків, 60-65 знаків у рядку). Не допускається друкування будь-якої частини тексту меншим інтервалом.

* У тексті статті посилання на використані джерела подаються у квадратних дужках, зазначається порядковий номер і сторінка цитованого джерела.

*Список використаних джерел складається в алфавітному порядку за вимогами Держстандарту.

*Сторінки статті нумеруються за порядком, без пропусків і буквених позначень. Автор підписується на звороті останньої сторінки, чим підтверджує, що дати, цитати, фактичні дані, бібліографія звірені, а стаття готова до видання.

*Ілюстрації та таблиці входять до загального обсягу статті. Загальна кількість ілюстративного матеріалу - таблиць, схем, малюнків - у статті не повинна перевищувати п'яти. Таблиці виконуються згідно з вимогами Держстандарту і розміщуються в тексті статті.

* Разом із роздруком статті необхідно надіслати дискету, в якій файл статті (у двох копіях) записується в редакторі Microsoft Word 97, шрифт - Times New Roman, розмір шрифту -14, міжрядковий інтервал - 1,5. Схеми та діаграми виконуються в редакторі Word.

*До статті додаються такі супроводжувальні документи:

> рецензія доктора або кандидата історичних чи філологічних наук відповідно до напрямку статті,

> повідомлення про автора (прізвище, ім'я, по батькові, посада, спеціальність, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи (повна назва навчального закладу, установи), поштова адреса з індексом, службовий і домашній телефони) та кількість замовлених примірників журналу.

*Редколегія журналу залишає за собою право подавати рукописи на зовнішнє рецензування. Рукописи не повертаються.

*Редакція зобов'язується кожному автору за плату, надіслати один примірник журналу.

Наукове видання

Українознавець

Connoisseur of Ukraine

Випуск VIII

**Комп'ютерний набір під керівництвом
кандидата технічних наук, доцента Василя Смичка**

Наукова редакція:
доктор історичних наук, професор Дашкевич Я.Р.
доктор історичних наук, професор Калакура Я.С.

Літературна редакція:
доктор філологічних наук, професор Кононенко П.П.
доктор філологічних наук, професор Мосенкіс Ю.Л.

Переклад англійською мовою:
кандидат філологічних наук, викладач англійської мови Пасічник Г.П..

За редакцією
Доктора історичних наук, професора,
академіка відділення українознавства
Академії Наук Вищої Школи України Ідзьо В.С.

Підписано до друку 2. 01.2009. Формат 60х84/а
Друк резогрф. Папір офсетний Гарнітура pragmatika.
Ум. Друк. Арк. 32, 81. Обкл.- виддд. Арк 23, 48.
Наклад 300 прим. Зам № 123-863.

Адреса редакції: “Українознавець”
Україна, 79008, м. Львів, вул. Кривоноса 10,
тел: (8 - 097) 496 – 22 - 40, факс:(0322) 97-10-38.

E-mail:ukrainoznavezz@ukr.net

